

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ВБД 372.8:9+371
ТКБ 74.200+74.263
А-94**

АҲМАДЗОДА САЛОҲИДДИН АҲМАД

**ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ
ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.3. Педагогика: 5.3.5. Назария ва методикаи таълиму
тарбия (фанҳои ҷамъиятӣ - гуманитарӣ, зинаи таҳсилоти умумӣ),
(5.3.5.1. Назария ва методикаи таълими таърих)**

**Роҳбари илмӣ:
номзади илмҳои педагогӣ,
дотсент Қурбонов Ф.А.**

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	4-16
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ	
ТАҲЛИЛӢ.....	17-62
1.1. Ташаккули малакаҳои таҳлили таърихӣ ва методологияи он.....	17-40
1.2. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилӣ.....	40-49
1.3. Ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар адабиёти методӣ.....	50-59
Хулосаи боби якум.....	59-62
БОБИ 2. ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХӢ ДАР	
ДАРСҲОИ ТАЪРИХ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ	
ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ.....	63-112
2.1. Сарчашмаҳои тархрезии ҳофизаи таърихӣ тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир.....	63-77
2.2. Амалияи мактабӣ ҳамчун технологияи иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ дар мисоли таҷлили ҷашнҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	77-91
2.3. Рушди таносуби ҳофизаи таърихӣ хонаводагӣ ва милли дар шуури хонандагон.....	91-109
Хулосаи боби дуюм.....	109-112
БОБИ 3. АМСИЛАИ ОЗМОИШИИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ	
ТАЪРИХӢИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ	
ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ.....	113-167
3.1. Усулҳои методӣ, шакл ва воситаҳои ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар раванди омӯзиши фанни таърих.....	113-126
3.2. Баргузори таҳқиқоти озмоишӣ.....	126-143
3.3. Таҳлил ва шарҳу тафсири натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ.....	143-164
Хулосаи боби сеюм.....	164-167
ХУЛОСА.....	168-175
ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	176-196
ЗАМИМАҲО.....	197-202

ИХТИСОРАҶО

ВАО – воситаҳои ахбори омма

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ

ИДМ – иттиҳоди давлатҳои мустақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ИҚШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

МДТ – муассисаи давлатии таълимӣ

МТМУ – муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

СММ – созмони милали муттаҳид

ФР – Федератсияи Русия

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ЮНЕСКО – (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Созмони омӯзишӣ, илмӣ ва фарҳангии Милали Муттаҳид; Идораи илму фарҳанги Созмони Милали Муттаҳид.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Мубрамии мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ ба вазифаҳое вобаста аст, ки дар назди таҳсилоти муосир қарор доранд ва асосан бо равандҳои дар ҷомеа ба вуқӯъоянда муайян карда мешаванд. Ба тӯфайли рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ҷаҳон бо суръати тасаввурнашаванда тағйир меёбад, ҳаҷми иттилооти воридшаванда мунтазам афзоиш намуда, шиддатнокии равандҳои мазкур ситеза барои низоми таҳсилот мебошад. Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) вазифадор аст, ки хонандаро на танҳо аз фанҳои асосӣ бо донишҳои заминавӣ таъмин намояд, балки нақши он, ҳамчунин дар тарбия кардани маҳорат ва хоҳиши пайвастаи навсозӣ ва фаъолона ба қор бурдани ин донишҳо аз тарафи насли ҷавон мебошад. Ба хонанда омӯзонидан лозим аст, ки ба таври интиқодӣ андеша намояд, ҳаҷми иттилооти пешбинишавандаро мустақилона таҳлил кунад ва нуқтаи назари худро, муносибати худро ба рӯйдодҳои ҳозира ва ба иттилооти дастрас дар бораи гузашта ташаккул диҳад.

Омӯзиши амалияи воқеии педагогӣ ба мо имкон медиҳад, ибронз намоем, ки дар МТМУ ҳанӯз пойбандӣ ба методҳои анъанавии таълим (дастурдиҳию ғайримаҳсулноқӣ) бартарӣ дорад, дар ҳоле ки ба ҷойи мулоҳизаи маълумоти эълоншудаи таърихӣ чун собиқ мавод бо тартиби хронологӣ пешниҳод карда мешавад.

Сарфи назар аз мавҷудияти талаботи меъёрӣ ва методикаи умумии ташкили раванди педагогӣ дар асоси ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, инчунин тавсияҳо оид ба методикаи таълими қор бо категорияҳо ва ташаккули шаклҳои тафаккури таърихӣ, дараҷаи омодагии хонандагонӣ оддӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба идроки чунин амалияи педагогӣ аз талабот дур аст.

Сабаби ин номувофиқатӣ метавонад омодагии нокифояи омӯзгорон ва инчунин набудани барномаҳои мушаххас бошад, ки хусусиятҳои дарки маводро аз ҷониби хонандагон ба назар гиранд. Аксар вақт омӯзгорон дониши кофӣ методӣ надоранд, то консепсияҳои мураккаби таърихӣ ва

малакаҳои таҳлиро ба амалияи худ самаранок ворид кунанд. Ин ба ташаккули фаҳмиши сатҳии мавзӯ оварда мерасонад, ки рушди тафаккури интиқодӣ дар хонандагонро зери хатар мегузорад.

Илова бар ин, ҳамгироии вазифаҳои маърифатӣ ба раванди таълим аз хонандагон ҳамеша таҳсилоти асосиро таъмин мекунад. Аксар вақт хонандагон дар фаҳмидани рӯйдодҳо ва падидаҳои таърихӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, ки қобилияти таҳлил ва хулосабарории онҳоро душвор мекунад.

Хулоса, сатҳи ташаккули тафаккури таърихӣ ҳанӯз ҳам нокифоя буда, дар сатҳи паст қарор дорад. Усулҳои ҳамаҷонибаи таълим, ки ҳам донишҳои назариявӣ ва ҳам таҷрибаҳои амалиро дар бар мегиранд, муҳиманд, то ба хонандагон имконият диҳанд, ки саволҳо пешниҳод кунанд, далелҳоро таҳлил намоянд ва алоқаҳои мантиқӣ барқарор созанд. Ин ба фароҳам овардани муҳити самараноки таълим, ба азхудкунии мавод ва ба рушди фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ мусоидат мекунад.

Мулоҳизаву андешаҳои дар боло баёншуда аз мубрамии мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионии мо шаҳодат медиҳанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ҳофизаи таърихӣ муҳимтарин омили муайянкунандаи дарки мансубият ба ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ, ҷомеа, ҳудуд ё миллат мебошад, бинобар ин, ташаккули он яке аз вазифаҳои афзалиятноки таҳсилот ба ҳисоб меравад. Аммо ин вазифа ба андозае калонмиқёс аст, ки ба ғайр аз истифодаи воситаҳои педагогӣ корбурди технологияҳои иҷтимоии таъсиррасон ба раванди таҳсилот зарур мебошад. Онҳо метавонанд дар раванди таҳсилот ҳамчун маҷмуи методҳои таъсиррасон ба ҷомеа идрок шаванд, дар раванди иҷрои вазифаҳо оид ба идоракунии шуури шаҳрвандон мувофиқи ҳадафҳои бамиёнгuzошташуда мавриди истифода қарор гиранд.

Пойгоҳи назариявии падидаи технологияҳои иҷтимоӣ равиши фаъолият (фаъолиятию фаъолнокӣ) ё (ҳолати хусусии консепсияи реализми интиқодӣ) ҳисобида мешавад, ки асосноккунии он, пеш аз ҳама, бо асарҳои Пйер Бурдё [32] ва назарияҳои ҷамъбастии Энтони Гидденс [36], Ален Турен

[6], Маргарет Арчер [95] ва Питер Штомпка [170] иртибот дорад. Дар илми педагогии Русия ин концепсияро равшаносон Л. Виготский [34], С. Рубинштейн [126] ва ҷомеашиносон И. Кон [66], В.А. Ядов [175] қоркард намудаанд. Назарияи умумифалсафии ғаёлияти инсонро М.С. Каган [73] таҳқиқ намуда, дар таълифоти худ натиҷаҳои ғаёлияти илмӣ муаллифони дар боло номбаршударо истифода бурдааст.

Барои таҳлили мушкилоти таҳқиқот аз диссертатсияю авторефератҳои муҳаққиқон Кукар У.Ю. [77], Сикорская Г.А. [131], Овсянникова И.Г. [113], Пахлавонов А. [116], Нуриханова Н.К. [111], Файзалиев Дж. [148; 149], монография, брошураю воситаҳои таълимии олимону донишмандони шинохта Аткинсон Р. [13], Гревсева Г.Я. [40], Жарков А.Д. [45], Каримова И.Х. [61], Жане П. [44], Февр Л. [152], Абдурахимов Қ.С. [1], Қодиров Қ.Б. [71], Лутфуллоев М. [85; 86; 87; 88; 89; 90; 91; 92; 93; 94], Шарифзода Ф. [165; 166; 167; 168], Тоҳириён Ш. [146], Ҳакимов Ҳ. [154], санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ [67; 68; 69; 70; 114; 115; 135], мақолаҳои илмӣ ва маводи матбуоти даврии муаллифон Акимова А.А. [3], Шендрикова С. П. [169], Шматко А.А. [172], Ҷӯразода Ҷ. [161], Муҳаммад А. Н. [104] низ васеъ истифода бурдаем.

Аз ҷумла нақши асарҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эҳёи ҳофизаи таърихӣ ва истиқрори давлатдорӣ миллӣ нақши бориз мебозад [120; 121; 122; 123; 124; 173; 174].

Масъалаи ташаккули хотираи таърихӣ дар хонандагон дар шароити муносири раванди таълим таҳлили бодикқат ва ҷорӣ намудани усулҳои инноватсиониро талаб мекунад. Ҷанбаи муҳим ҷалби хонандагон ба фаҳмиши ғаёли рӯйдодҳои таърихӣ тавассути нигоҳи таҳлилий ва тафаккури интиқодӣ мебошад. Ин на танҳо ба дарки амиқи таърих мусоидат мекунад, балки малақаҳои таҳлили иттилоотро, ки дар ҷаҳони имрӯза муҳим аст, инкишоф медиҳад.

Унсuri калидии ин қор таҳқиқи технологияҳои гуногуни педагогӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи тафаккури таҳлилий дар хонандагон равона қарда шудаанд. Дар байни ҷунин технологияҳо ғаёлияти лоиҳавӣ ва

мушкилӣ-диалогиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ба ҷалби фаъолонаи хонандагон ба раванди маърифат мусоидат мекунад. Истифодаи чунин усулҳо имконият медиҳад, ки на танҳо далелҳоро омӯзем, балки оқибатҳои рӯйдодҳои таърихро дарк кунем ва бо ин роҳ муносибати мутавозинтарро ба таърих ташаккул диҳем.

Таъсиси муҳити ҳавасмандкуандаи таълимӣ низ муҳим аст, ки дар он хонандагон озодона фикру ақидаҳои худро баён кунанд ва нуқтаи назари гуногунро муҳокима намоянд. Ин ба онҳо кумак мекунад, ки қобилияти таҳлили интиқодии иттилоотро инкишоф диҳанд ва инчунин аз нақши таърих дар ташаккули ҳувияти фарҳангии худ огоҳ бошанд. Дар ин росто, кор оид ба рушди тафаккури таҳлилӣ дар хонандагон на танҳо вазифаи муҳим, балки вазифаи зарурии таълими муосир мегардад.

Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои алоҳидаи мавзӯи зикршуда аллакай дар адабиёти илмӣ инъикос ёфтаанд, аммо масъалаҳои таҳияи технологияи ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон тавассути ташаккули тарзи тафаккури таҳлилӣ ба қадри кофӣ кор карда нашудаанд, ки ба интиҳоби мавзӯ ва коркарди таҳқиқоти диссертатсионӣ мо боис шуданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳои мавзӯҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраҳои педагогика, методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав барои солҳои 2020-2025 дар мавзӯи «Роҳи усулҳои муосири ташаккули худшиносӣ ва ҳувияти миллии хонандагон дар муҳити муосири муассисаҳои таълимӣ» робитаи бевосита дошта, бо мақсади мусоидат дар амалисозии муқаррароти Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: бо таъкид ба баррасӣ ва омӯзиши манбаъҳои марбут ба фанни равоншиносӣ, педагогика ва фалсафа, ҳамчунин фаро гирифтани теъдоди ҳар чӣ бештари адабиёти методӣ ва дигар таҳқиқоти анҷом ёфта дар ин мавзӯ, аз мавқеи назариявӣ мушаххас ва асоснок кардани борварӣ ва

самаранокии методологияи мавҷудаи омӯзишу парвариш, тавон ва маҳорати тафаккури таҳлилӣ зимни аз бар кардани фанни таърих мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот: барои ноил шудан ба ин ҳадаф масъалаҳои зерини таҳқиқотӣ ҳал карда хоҳанд шуд:

- ташаккули сохтори фаъолиятҳои таълимии таъминкунандаи ташаккули навъи зарурии тафаккур дар асоси афзалияти марҳилавӣ;

- бо тавачҷуҳ ба тасаввуроти илмӣ роҷеъ ба таҳдод ва асоси шаклгирии ҳама гуна тафаккур, тафкики машғулиятҳои появӣ бобати аз бар намудани малака ва маҳоратҳои асосӣ хеле зарур ва лозим мебошанд;

- муайян кардани усулҳо ва ченакҳои баҳодихии дараҷаи азхудкунии унсурҳои ин навъи тафаккури хонандагон;

- таҳия ва пешниҳоди номгӯи воситаҳои педагогӣ, ки барои ташаккули малакаи гузаронидани таҳлили таърихӣ таъйин гардидаанд;

- санҷиши маҳсулнокии фарзияи корӣ;

- таҳлил, тавсиф ва пешниҳоди натиҷаҳои таҳқиқот.

Объекти таҳқиқот: раванди ташаккули тафаккури таърихӣ хонандагони синфҳои болоӣ тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот: ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ.

Фарзияи таҳқиқот: технологияҳои иҷтимоии имрӯзаи дар низомии таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ташаккули ҳофизаи таърихӣ истифодашаванда метавонанд боиси номувофиқатии тимсоли гузашта гардида, мумкин аст, боиси ҳалалдорсозии ташаккули ҳувиёти умумишаҳрвандӣ дар хонандагон, инчунин, танзими равандҳои ташаккули ҳофизаи таърихӣ имрӯз дар ҷомеаи тоҷик истифодашаванда гарданд.

Марҳилаҳои таҳқиқот: таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2020-2025 дар се марҳилаи зерин гузаронида шуд:

Марҳилаи аввал (солҳои 2020-2021), марҳилаи муқарраркунанда, ба таҳлили назариявии адабиёти таърихӣ, фалсафӣ, психологию педагогӣ ва

илмию методӣ доир ба масъалаи ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон нигаронида шуда буд. Дар ин марҳила натиҷаи озмоиш оид ба омӯзиши кори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вобаста ба омӯзиш ва муайянсозии сатҳи ташаккули нуфузи омӯзгорони таърих ва фаъолияти педагогии онҳо таҳлил ва ҷамъбаст карда шуд. Заминаҳои назариявӣ ҳаллу ҷасли проблемаи таҳқиқот ва фарзияи корӣ муайян гардида, методҳои таҳқиқот муайян карда шуданд.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2022-2023) - ташаккулдиҳанда, пойгоҳи таҳқиқот интихоб гардида, технология ва шароитҳои педагогии раванди ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асоснок ва маводи зарурӣ омода карда шуда, таҳқиқоти озмоишӣ баргузор карда шуд.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2024-2025) ба низом даровардан, хулосабарорӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада, коркарди хулоса ва тавсияҳо, таҳияи матни таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли диссертатсия.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро асарҳои сершумори ба омӯзиши фаъолияти рушди тафаккури хонандагон бахшидашуда дар бар мегиранд. Таҳқиқоти муҳимтаринро пажӯҳандагоне, аз қабили Л. Виготский [34], А.Н. Леонтев [80], П. Галперин [35], Н.Ф. Тализина [138], Д.Н. Богоявленский., Н. Менчинская [27], Е.Н. Кабанова-Меллер [54], Ю.К. Бабанский [19], И.Я. Лернер [81], А.В. Усова [147] анҷом додаанд. Маводи назариявӣ, ки аз ҷониби олимони педагогии асри XX ба мо ҳамчун мерос боқӣ мондаанд, бештар бахши рушди педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои мулоҳизаи моҳияти рушди тафаккур, идроки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот тақон бахшид. С.Г. Воровшиков [33] ба он нукта таваҷҷуҳ мекунад, ки дар солҳои 80-уми асри XX равишҳои мулоҳизаи бонизоми тафаккур ва малакаҳо таҳия карда шуда, Н. Паламарчук, Т.И. Шамова тасниф ва таркиби ҳар як навъи тафаккурро коркард намуданд.

Е.В. Прямикова [117], В.Н. Шапалов [164], А.С. Бароненко [22], В.А. Кузмин бо тарзҳои гуногун мулоҳизаронӣ намуда, ба таври умумӣ ба

эътирофи ягонаи тафаккури таҳлилӣ ҳамчун чузъи рушди фарҳангии шахсият, умуман ҷомеа ва унсури ҷудоинопазири шуури субъекти соҳибмаърифат ва бошуур меоянд. Илова бар ин, дар ҳама таҳқиқоти болозикр мавҷудияти тафаккури таҳлилӣ зарурати дараҷаи олий эътироф шудааст ва рушди он дар хонандагон барои оянда ҷомеаи мавзуну мутаносиб рушдёфта, давлати ҳуқуқбунёдро таъмин менамояд.

Дар таҳқиқоти С.В. Гиннэ [39], Ю.В. Дементева [43], Р.Б. Локшин [82], Д.О. Медведева [97], И.Г. Овсянникова [113], П.Ю. Тарасов [139], ва дигар олимон зикр мегардад, ки тафаккури таҳлилии рушдёфта дар марҳилаи тайёрии касбии хонандагон таҳкурсии маҳорати мутахассиси ояндаро мегузорад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Мо ҳангоми анҷом додани таҳқиқот ба методологияи равиши бонизом, принципҳои маърифати илмӣ, концепсияҳои муносири педагогӣ, пеш аз ҳама, ба корбурди методикаҳои таълими рушддиҳанда, инчунин ба назарияи П. Галперин, ки раванди ба донишу малака табдил додани амалҳои бомулоҳизаро тавсиф намудааст, таъкид кардаем.

Омӯзиши адабиёти илмӣ оид ба масъалаҳои психология, фалсафа ва педагогика вобаста ба ҷанбаҳои мухталифи мавзӯи зикршуда, озмоиши амалии мо ва ҷамъбасти озмоиши ҳамкасбон барои зухури фарзияи корӣ асос гардид.

Тафаккури таърихӣ - донишҳои таърихиро дар бар мегирад, ки дар асоси равандҳои ҷустуҷӯ, ба даст овардан ва коркарди иттилоот, ворид намудани мавод ба низоми дониш (баҳотиргирӣ), инчунин қобилияти таҳлили маълумот дар натиҷаи омӯзиш ба даст оварда шудаанд.

Қобилияти коркарди ҳаҷми қобили мулоҳизаи иттилоот, ба низом даровардан ва сохторсозии он, ошкор кардани робитаҳои байниҳамдигарӣ ва баҳодихӣ бо истифода аз донишҳои мавҷуда ва дар асоси озмоиши худ як малакаи муфид барои хонанда мегардад ва ба хислати шахсияти ӯ табдил меёбад.

Тавассути омӯхтани тафаккури таҳлилӣ насли наврасу ҷавон ба худ эътимоди бештар пайдо мекунад, барои минбаъд фурӯ рафтан ба омӯзиши мавод, дастрасӣ ба малакаҳои тафсир ва амсиласозии равандҳои таърихӣ, инчунин омӯхтани дигар навъҳои тафаккур ҳавасманд мегардад.

Натиҷабахшии раванди таълими равиши таҳлилӣ ҳангоми дар ҷараёни азхудкунии барномаи таълимии мактаб оид ба таърих ба як қатор шароит вобастагӣ дорад:

- интихоби тарзҳои рушди шакли зарурии тафаккур бояд ба парадигмаи таълими рушдёбанда мувофиқ бошад;

- амсилаи таҳлил бояд ба ҳама гуна методологияи барои тавсифи раванди ивазшавии падида ва ҳолатҳои рушди ҷомеаи инсонӣ қабулшуда мувофиқат кунад;

- таҳлили далелҳо, рӯйдодҳо ва равандҳои таърихӣ омӯхташаванда бояд ба коркарди ҳатмии сабаб, моҳият ва оқибатҳои онҳо асос ёбад;

- тамоми унсурҳои асосии тафаккури таҳлилӣ бояд вориди амал карда шаванд;

- баъди азхудкунии малакаҳои асосии тафаккури концептуалӣ, асоснокии мантиқӣ ва воқуниш барои ҳонандагон бояд дарсҳои муқаддимавӣ оид ба асосҳои навъи тафаккури омӯхташаванда ташкил карда шаванд;

- ба шакли модулии ташкили таълим, ки ба таври марҳилавӣ азхудкунии малакаҳоро дар назар дорад, афзалият дода шавад;

- шаклҳои таълим дар асоси имкониятҳои зиёди ҳадафмандонаи корбурди онҳо дар марҳилаҳои гуногуни азхудкунии мавод интихоб карда мешаванд.

Сарчашмаи маълумот ҳуҷҷатҳои расмӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф (қонунҳо, концепсияҳо, барномаҳо, лоиҳаҳо ва амсоли инҳо), асарҳои олимону муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ, аз ҷумла файласуфон, таърихшиносон, ҷомеашиносон, педагогҳову равоншиносон, қомусҳои фарҳангшиносию адабӣ марбут ба масъалаҳои таҳқиқот, озмоиши пешқадами омӯзгорон ва мушоҳидаю суҳбатҳо ба ҳисоб мераванд.

Пойгоҳи иттилоотии таҳқиқотро сарчашмаҳои эмпирикии зерин ташкил намуданд:

- натиҷаҳои пурсишнома оид ба таърихи халқи тоҷик аз хонандагони МТМУ-и шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшониёну Данғара;

- пурсиши омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Хатлон.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи диссертатсия бо объектҳои таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методии марбут ба мавзӯ, омӯзиши адабиёти умумидидатикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика, психология ва методикаи таълим: омӯхтан ва озмоиши пешқадами педагогӣ, ҳамчунин тавассути истифода аз методҳои эмпирикӣ - суҳбат ва саволномаҳо бо омӯзгорону хонандагон, таҳлилу таҳқиқи ҳуҷҷатгузорӣ ва натиҷаҳои фаъолияти таълимии омӯзгорону хонандагон, гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда, ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни омӯзиш бадастомада ва таҳлилу баррасии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, усулҳои ҳударзёбӣ ва методҳои омории математикӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҷрибавию озмоишии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ва корҳои таҷрибавию озмоишии таҳқиқот дар пойгоҳи литсейи №1 ва МТМУ №9-и шаҳри Бохтар, МТМУ №8 ва МДТ «Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон» ва МТМУ №15, №67 -и ноҳияи Данғара баргузор карда шуданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навгониҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он аст, ки:

- пешниҳоди пояи қобилиятҳои муҳим оид ба иҷрои машғулиятҳои таҳлили таърихӣ ва баёни назариявии раванди шаклгирӣ ва рушди малакаҳои таҳлилий зимни омӯзиши таърих дар таълимгоҳҳо ироа гардидааст;

- методикаи азхудкунии марҳилавии малакаҳои таҳлили фикрӣ бо роҳи иҷрои пайдарпайи супоришҳо, методикаи баҳодихии қобилияти хонандагон ба ин фаъолият ва усулҳои ҳавасмандгардонии он пешниҳод шудаанд;

- шакли таълими модуль ба ҳайси шакли бартариятдошта дар ҷараёни таълим пешниҳод гардидааст;

- сатҳи пешрафти салоҳиятҳои таҳлилии хонандагони синфи 10 муайян карда шудааст;

- меъёрҳои иловагии методологияи лозима барои таъмини натиҷаҳои дилхоҳ мушаххас карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Нуктаҳои асосии зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Ошкор карда шуд, ки ташаккули ҳофизаи таърихӣ шахс дар ҷаҳорҷӯбаи раванди иҷтимоисозии таърихӣ амалӣ мегардад ва он кафолат медиҳад, ки фард тасаввурот дар бораи таърихи ҷомеа маъмулро аз худ намояд. Раванди мазкур амалисозии марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- ташаккули донишҳои ибтидоии ҳамаҷуза дар бораи гузашта, ки бо ҳикояҳои хонаводагии хусусӣ ва иштироки кӯдакон дар баъзе маросими ҳофизавӣ маҳдуд аст;

- рушди фаъолони тасаввуроти таърихӣ тавассути барномаи таълимии мактаб, фарҳанги оммавӣ ва ёдбурдҳо;

- дар марҳилаи ниҳоии таълим дар МТМУ пайвастании ҳофизаи таърихӣ умумимиллӣ (дар он таърихи расмӣ бартарӣ дорад) бо ҳофизаҳои таърихӣ хонаводагӣ ва маҳаллӣ, ки ҷанбаи мансубият доранд, аз рӯйи сиришти ба манзараи каму беш мувофиқ дар ниҳояти қор бояд ба ташаккули шахсияти мусбат ва ҳувияти мураккабтаркиби ҳудудӣ боис гардад.

2. Муайян карда шуд, ки технологияҳои иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихиро метавон тасниф чунин кард:

- ба технологияҳои ҳуқуқии таъминкунандаи ташаккули фазои ҳуқуқӣ, ки шаклу принсипҳои мавҷудияти ҳофизаи таърихиро муайян мекунад;

- ташкилию идоракунии танзимкунандаи муҳтавои барномаҳои мактабӣ ва барномаҳои имтиҳонҳо аз ҷанбаи таърих, амалисозии барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ, ҷорӣ намудани китобҳои дарсии ягонаи таърих ва ғайра;

-таҳсилотию педагогӣ, ки бевосита аз тарафи омӯзгорон ва мураббӣён дар раванди таълими таърих ва ҳангоми чорабиниҳои тарбиявӣ истифода мешаванд.

3. *Муқаррар карда шуд*, ки сарчашмаҳои асосии ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон ба таърихи муассиса, таърихи шифоҳии хонавода, сарчашмаҳои ахбори омма, осори бадеӣ, чорабиниҳои оммавӣ ва манзараи рамзӣ вобаста аст.

4. *Исбот карда шуд*, ки баланд бардоштани дараҷаи самаранокии ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ бо истифода аз амсилаи нави идоракунӣ таъмин карда мешавад, ки бо роҳи тасҳеҳи технологияҳои иҷтимоии қаблан бақоррафта дар соҳаи ҳофизаи таърихӣ муқарраркунандаи меъёрҳои рафтори дуруст дар ин самт барои тамоми мақомот ва шахсон ба қор дар ин минтақа иртиботдошта, васеъ намудани ҷаҳорҷӯбаи ҳофизаи таърихӣ расмӣ ва ба насли наврас барои омӯхтани муҳтавои ҳофизаи таърихӣ хонаводагӣ, маҳаллӣ, минтақавӣ ва умумимиллӣ дар доираи манзараи ягонаи безиддияти иҷтимоии ҷаҳон.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот дар асосноккунии илмӣ зарурати таҳия ва татбиқи технологияҳои иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ворид намудани мафҳуми «ҳофизаи таърихӣ» ва ҳосилаҳои он ба дастгоҳи мафҳумӣ ва муҳити проблемавии сотсиологияи идоракунӣ мебошад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз инҳо иборат аст:

- ба мафҳуми илмӣ ва ҷамъиятӣ воридсозии маълумоти нави таҳқиқоти озмоишӣ сотсиологӣ оид ба ҳофизаи таърихӣ ва ҳувияти миллии мардуми тоҷик;

- дар таҳлили интиқодии технологияҳои иҷтимоии мавҷудаи ташаккулефтаи ҳофизаи таърихӣ дар ҷаҳорҷӯбаи таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки боиси рушди технологияҳои нави иҷтимоӣ мегардад ва он ба таҳияи ташаккули ҳофизаи беихтилофи таърихӣ ва ҳувияти мусбати шаҳрвандӣ нигаронида шудааст;

- асосноксозии зарурати қорӣ намудани технологияи нави иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ, тавсифи марҳилаю муқаррароти асосии амал ҳангоми қорӣ намудани технологияҳои мазкур.

Ғайр аз ин, натиҷаҳои таҳқиқотро ҳангоми ташкили раванди таълим, таҳияи курсҳои таърих, дар марҳилаи ибтидоии таълим дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ва зимни тайёр кардани омӯзгорон истифода кардан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо муқаррароти аввалияи методологӣ ва назариявӣ; асосноккунии илмӣ масъалаи таҳқиқот дар заминаи таҳлили назария ва амалияи педагогӣ; омӯзиши таҳсилот дар соҳаи илми психология, педагогика ва методикаи таълим; истифодаи методҳои тақмилдиҳандаи яқдигар, мақсадҳои қомилан мувофиқ, вазифаҳо ва мавзӯи таҳқиқот, тасдиқи натиҷаҳои таҳқиқот тавассути методҳои қоморӣ ва таҳлил, иштироки бевоситаи муаллиф дар фаъолияти касбии омӯзгорӣ, илмӣ-методӣ, таҳқиқотӣ ва ташкили он дар қойгоҳи озмоишӣ таъмин карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 5.3.5. Назария ва методикаи таълим ва тарбия (5.3.5.1. Назария ва методикаи таълими таърих), аз он қумла ба банди 1. Назария ва методикаи таълими қанҳои қамъиятӣ (1.1. Методологияи таълими қанҳои қомеашиносӣ; 1.2. Арзиш ва ҳадафҳои таълим) ва банди 2. Назария ва методикаи тарбияи қонандагон дар раванди таълими қанҳои қамъиятӣ (муайян намудани ҳадафҳои тарбияи қонандагон мутобиқи вазъияти иҷтимоию қарҳангӣ ва иқтисодии муосири рушди қомеа) мутобиқат меқонад.

Саҳми шахсии доқталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар иштироки бевоситаи ӯ дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот: банақшагирӣ, интиҳоб ва асосноккунии мавзӯ, тартиб додани соҳтори рисола, муайян кардани мақсаду вазифа ва объекту предмет, қустуҷӯ ва

дарёфти адабиёти зарурӣ доир ба мавзуи таҳқиқот, ҷамъоварӣ ва мураббасозии натиҷаҳои таҳқиқот, нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот дар таълифоти илмӣ муаллиф, инчунин дар маърузаҳо, семинар ва конференсияҳои илмӣ ҳайати педагогии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав инъикос ёфтаанд. Хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқот дар конферонсҳои ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, эътироф гардиданд. Аз рӯйи мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур интишороти илмӣ, аз ҷумла дар маҷаллаҳои илмӣ, ки ба феҳристи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомиланд, ба нашр расидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмуни асосӣ таҳқиқотро ифода карда, дар 13 номгӯй мақолаҳои илмӣ, ки 5 номгӯй аз онҳо дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 8 номгӯй дар маҷмуаи маводи конференсияҳо ба таъб расидаанд, инъикоси худро ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, нух зербоб, хулосаҳо бо зербаҳши тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замимаҳо иборат мебошад. Мазмуни рисола дар 202 саҳифаи чопи компютерӣ дарҷ гардидааст. Феҳристи адабиёти истифодашуда 180 номгӯйро ташкил медиҳад. Дар таҳқиқот 8 ҷадвал ва 3 намуддор (гистограмма) ҷой доранд. Рақамгузорию расму ҷадвалҳо барои ҳарсеи бобҳои диссертатсия умумӣ мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛИ

1.1. Ташаккули малакаҳои таҳлили таърихӣ ва методологияи он

Инсон ба унвони махлуқи бошуур тавоноӣ ва қобилияти андешаронӣ дорад, ӯ қодир ба он аст, ки ҳодиса ва воқеаҳоро дар мелоки ақли хеш бар бикашад ва арзёбӣ кунад. Ин қобилият, яъне андешаронӣ ва таҳлилу баррасӣ фақат ба инсон хос мебошад. Дар ин ҷо мо ҳадаф доштем, нуктаеро аз қабилҳои таҳлил аз назари таърих мушаххас намуда, нишон дода бармало созем, ки бо кадом алоими хеш он аз дигар аносири мавҷуда фарқ мекунад. Дар зимн мо ба хоҳири баҳо додан ба фаъолияти хонанда аз усули таҳлили таърихӣ коҳх гирифта, онро ба унвони унсури асли таҳлил арзёбӣ намудем.

Фалсафа дар шумори масъалаҳои анъанавии худ барои равшан кардани фаъолияти таҳлилию таркибӣ ҷойгоҳи муҳимро ҷудо кардааст. Мафҳуми «таҳлил» дар таҳқиқоти мазкур ҳам ба маънои васеъ ва ҳам ба маънои маҳдуд дучор мешавад.

Муҳаққиқ Ковальченко, И.Д. зимни пажӯҳиши худ қайд кардааст, ки «Маънои васеи мафҳуми мазкур равшан сохтан ва идроки далелҳо, мулоҳизаи объектҳои таҳқиқшавандаро дар назар дорад. «Таҳлил ва таркиб» ба маънои маҳдуд амалҳои бевоситаи мантиқии ҷудо кардани ҷузъҳоро аз кулл ва минбаъд муттаҳид кардани онҳоро ифода мекунад»[64]. Мо дар ин таҳқиқот таҳлилро ба маънои васеи он мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Асоснокии чунин интиҳоби қарина дар ҳолатҳои муайян нухуфта мебошад

Мафҳуми «таҳлили таърихӣ» дар матнҳои фалсафӣ ва таърихӣ аксар вақт бо таърифи «донишҳои таърихӣ» ё «таҳқиқот» ҳаммаъно аст. Таҳқиқот раванди ба даст овардани ҳама гуна донишҳои навро дар бар мегирад ва як қатор равандҳоеро ҳам дар бар мегирад, ки дар пайи онҳо натиҷаи мушаххас ба даст меояд. Он инчунин дастурҳои мушаххаси методологӣ ва мантиқро, ки муҳаққиқ фаъолияти худро ба онҳо равона мекунад, аз тарафи ӯ проблемаи таҳқиқотӣ матраҳ карда мешавад, инчунин, муайян кардани усулҳо ва методҳои фаъолияти бештар пурмахсулро дар назар дорад.

Таҳлил дар ин ҷо як амалиёти мантикист ва ҷузъи як силсила амалҳое мебошад, ки ҷустуҷӯи илмиро амалӣ мекунад.

Дар асоси ин, дида мешавад, ки таҳқиқот омӯзиши кадом як чизи тодро амалӣ намуда, маъноӣ васеи таҳлиро дар назар дорад, вале аз ҷониби дигар, амалҳои дар ҷараёни таҳқиқоти гузаронидашуда бештар ба мафҳуми маҳдуди таҳлил мувофиқат мекунад. Бо маъноӣ таҳлил дар илми таърих ба таври мувофиқтар маъноӣ васеи мафҳуми мазкур муқоиса карда мешавад.

Матнҳои фалсафии таърихӣ, ки проблемаи маърифати таърихро фарогир мебошанд, мафҳуми «таҳлили таърихӣ»-ро ба раванди таҳқиқоти таърихӣ дар марҳилаҳои гуногуни он татбиқ менамоянд. Мафҳуми «таҳлил» дар ин ҷо ҳам маълумоти дар ҷараёни омӯзиши иттилооти бадастомада дар бораи гузаштаро аз як тараф ва таҳлили сарчашмашиносиро аз сӯйи дигар дар назар дорад.

Муҳаққиқ Акимова, А.А. дар яке аз нигоштаҳояшон зикр кардааст, ки «Таърихнигорӣ ватанӣ ҳамаи далелҳоро ба категорияҳои асосии зерин тақсим мекунад:

- 1) далелҳои воқеияти гузашта;
- 2) маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ;
- 3) далелҳои таърихӣ, ки дар ҷараёни таҳқиқоти илмӣ баён шудаанд» [4, с. 13-17].

Мавзуи таҳқиқоти мо масъалаи ба даст овардани малакаҳои таҳлилӣ аз ҷониби хонандагон дар раванди дарёфт ва мулоҳизаи иттилоотӣ барои онҳо мутобиқшуда, ки дар шакли далелҳо оварда шудааст, хоҳад буд.

Зеро олими машҳур, таърихшинос Лев Николаевич Гумилёв баён доштааст, «Далел, дониш ва кор бо онҳо ба таври умум дар амалияи педагогӣ ва алалхусус дар курси омӯзиши таърих дар МТМУ мавқеи асосиро ишғол мекунад»[41].

Вақте мо дар бораи маҳорати таҳлилии сарчашмаҳои таърихӣ суҳбат мекунем, бояд нағз донем, ки маҳорати таҳлилӣ ин навъи қобилияте мебошад, ки он тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилиро тақозо мекунад.

Омӯзиш бошад, дар навбати хеш ба замон ва ҷуғрофияи ҳодиса ва воқеаҳо алоқаманд мебошад. Чунки замони таърихӣ ва макони ба вуқӯъ пайвастанӣ ҳодисаҳо ба чараёни ҳодиса ва воқеаҳо таъсиргузор мебошад, замина бар он ки ҳамин воқеаҳои баамаломада, дар макон ва вақти дигар имкон дошт дар шакли дигар ва бо натиҷаи дигар ба амал биоянд. Таълимгирандагонро лозим меояд, ки зимни омӯзиши сарчашма ва манбаъҳо хуб донанд, ки кадоме аз сарчашмаҳо асосӣ ва кадоме аз онҳо ғайри асосӣ мебошад. Яъне дар онҳо қобилияти фарқ карда тавонистани манбаъҳоро тарбия кардан лозим меояд. Сарчашма ва манбаъҳои асосӣ ба мо маълумотҳои аниқу дақиқро дар ихтиёр мегузоранд, яъне мо аз онҳо маълумотҳои воқеии барои худ дарқориро пайдо карда метавонем.

Манбаъҳои дуҷумдараҷа, аз қабилӣ китобҳои таърихӣ ва мақолаҳои таҳлилӣ, тафсир ва шарҳи воқеаҳоро пешниҳод мекунанд, вале бояд бо эҳтиёт истифода шаванд, зеро онҳо метавонанд аз таъсири ақидаҳои муаллиф вобаста бошанд. Ин мафҳумро дар як тимсоли нодири нутқ муаррихи фаронсавӣ Марк Блок чунин ифода кардааст: «... замони таърих ин плазма мебошад, ки дар он падидаҳо шино мекунанд, вай мисли як навъ муҳитест, ки дар он падидаҳо мафҳум буда метавонанд» [26].

Дарки воқеаҳои таърихӣ бо тамоми хусусияташон бидуни дар назар доштани мақоми ҷуғрофӣ имконнопазир аст. Фазои таърихӣ ҳамчун як категория мақоми худро дар илми таърихи муосир собит намуда, маҳалли рух додани ин ё он воқеаҳо ба хониш, тафсир ва арзёбии онҳо таъсири амиқ мерасонад. Чунин мавқеъро таърихшиносон борҳо дастгирӣ кардаанд. Масалан, Фернан Бродел ва Л.Н. Гумилёв чунин назарияро ба миён гузоштаанд ва чунин далел овардааст: «Дар паси манзараҳои муосир уфуқҳои замони гузашта пайдо ва аз нав зинда мешаванд: замин ба мисли пӯсти инсон маҳкум ба нигоҳдории осори захмҳои кӯҳна мебошад. Инчунин, таъсири ҷуғрофия ба ташаккули фарҳанги халқҳо аз дигар омилҳо камтар нест» [41].

Донишмандони соҳа, муҳаққиқон Келле В.Ж., Ковалзон М.Я. роҷеъ ба илми таърих андешаҳои ҷолиб баён намудаанд, дар аксари гуфтаҳои эшон

чунин андешаҳо оварда шудааст: «Таърих чараёни абадӣ ва пуртаззоду пурзиддият дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва инчунин ҷангу шуриш ва инқилобҳо аст»[63]. Воқеият чунин аст, ҷомеаи инсонӣ ҳамеша дар дигаргунӣ ва таҳаввул қарор дорад ва ҳодисаю воқеаҳои баамаломата ба таърих мубаддал мегарданд ва онҳо дар маҷмӯъ зиндагии инсонҳо ва ҳаракати ҷомеаро нишон медиҳанд. Вақте ба ҳодиса ва воқеаҳои таърихӣ назар меандозем бармало мебинем, ки қисмати бештари онҳо ҳислати такроршавандагӣ доранд, албатта воқеаю ҳодисаҳо такрор мешаванд, аммо на дар шакли сад дар сади ба ҳам мушобеҳ. Таърих ба мо як чизро меомӯзад, ки ҳама чиз ва ҳамагуна субот аз назари таърих нисбӣ мебошад. Таърих ба мо барои бунёди оянда лозим аст. Мо бояд ҳарчи бештар таърихро омӯзем то дар сохтмони оянда ба иштибоҳ ва хатогиҳо роҳ надихем, таърих гузаштаи пурифтихори миллат ва ояндаи пурҷаззоб ва пурмеҳру пурчилои он мебошад. Тамоми дастовардҳои миллатҳо бар пояи таърих асос меёбад. Аз ин рӯ таърихи пурифтихор ояндаи дурахшонро таъмин мекунад. Донишмандони соҳа перомуни таърих ва ҳаводису воқеаҳои он андешаҳои ҷолиб ва бамаврид баён доштаанд.

Имрӯз таваҷҷуҳ ба нуқтаи назари шахсии муҳаққиқон, ки ба бозгӯии далелҳо таъсир мерасонанд, бештар ба мушоҳида мерасад. Таърихшиноси машҳури фаронсавӣ Люсен Февр ин проблемаро чунин қайд кардааст: «Далелҳои таърихӣ, ҳатто ночизтарини онҳо, ба таърихшиносе вобаста аст, ки онҳоро ба вучуд меоварад» [152]. Мулоҳизаи мустақилонаи далелҳо ба озмоиши шахсӣ ва тарзи тафаккури ҳар як муҳаққиқи мустақил асос меёбад. Ҳамин тавр, Люсен Февр дар асари хеш «Ҷанг барои таърих» чунин нигоштааст: «.... дигар на далели том, балки танҳо тафсири онро мерасонад. Ва далели таърихӣ тавсиянамудаи субъект, на воқеияти дар гузашта рухдода, балки фарзияи муаллифро, ки ба андешаи ӯ асос ёфтааст, инъикос мекунад» [152]. Илова бар ин, чун қоида, ҳар як далел аз ҷониби якчанд субъектҳо баррасӣ карда мешавад, ки нуқтаи назари онҳо ба тавсияи (тафсири) ниҳой таъсир мерасонанд.

Ин ҷо як нукта барои мо бармало гардид, ки фақат вақт ва фазо дар чаҳорчӯби таърихӣ бо далоили муътамад тафсир мегардад.

Тавассути вижагии шинохти далели таърихӣ мо ба мулоҳизаи вазифаи асосии таҳлили таърихӣ бармегардем. Мақсади асосии таҳлил омӯзиши моҳияти объекти таҳлил мебошад. Дар ин ҷо мо моҳиятан ин нуктаро дар назар дорем, ки «маънои ашъи додашуда, ки он худ ба худ, дар тафовут аз ҳамаи чизҳои дигар ва дар фарқият аз ҳолатҳои тағйирёбандаи ашъ дар зерин таъсири ин ё он ҳолатҳо аст». Аммо фаромӯш намекунем, ки моҳиятро муҳаққиқон бо истифода аз равишҳои гуногуни методологӣ шарҳу тафсир карда метавонанд. Масалан, методологияи «Мақтаби солномаҳо» ба муайян кардани моҳияти зеҳнии одам аз қамони гузашта асос ёфтааст ва таърихнигории марксистӣ ба муайян кардани таъсири синфӣ ба равандҳо ва падидаҳои ҳодисаҳои таърихӣ нигаронида шудааст.

Ошқорсозии моҳият натиҷаи мантиқии ҳама гуна таҳлили таърихӣ аст, ки онро аз қонандаи мақтаб то як олими маъруфи таърихшинос анҷом додааст. Минбаъд, мо ба методологияи татбиқи муқаррарсозии моҳият таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Яке аз тафовутҳои таҳлили таърихӣ мақтабӣ ва таҳлили илмиро олими соҳаи педагогика ва методикаи таълими таърих Скопа В.А. дар мақолаи хеш қунин тавзеҳ додааст: «... дар ҳоле, ки қонишманди таърихшинос дар интиқоби равиши методологӣ озодии қомил дорад, қонандаи мақтаб дар ин қобат хеле маҳдуд аст, зеро асосҳои методологии маърифат дар доираи дарси таърихи МТМУ дар ҳоли ташаккулёбӣ мебошанд» [133, с. 21-24]. Дар ин ҷо ба азҳудқунии маводи таърихӣ ё қарномаи таълимӣ ва ё омӯзгор роҳбарӣ мекунад.

Баррасӣ менамоем, ки оё имқон дорад, ки қонандагон фаъолияти таҳлилиро бидуни қобастагии маҳдудқунанда аз қонсепсияи танзими қурси мақтабии таърих анҷом диҳанд. Мо дар асоси далелҳои, ки минбаъд тавсиф хоҳем кард, қунин мешуморем, ки равиши қонизом метавонад қаминани яғонаи методологии таҳлили таърихӣ гардад.

Пеш аз ҳама, яқин аст, ки ҳамагонӣ будани равиши бонизом имкон медиҳад, ки он ба тамоми гуногунии принципҳои омӯзиши замони гузашта татбиқ карда шавад. Илова бар ин, равиши низомнокӣ бо кори маркази системаи асаб қобили муқоиса мебошад. Муҳимтар аз ҳама, ин равиш моҳияти объект, таъсири мутақобилаи онро бо дигар объектҳо ва ҳолатҳо нишон дода, принципҳои фаъолияти зехнро ифода мекунад.

Ҳадаф аз иҷрои ин омӯзиш мушаххас кардани моҳияту муҳтаво дар заминаи низому тартиби муайян мебошад. Мо хуб медонем, ки ҷузъҳои таркиби низом муҳтавои онро ташкил медиҳанд. Сохтори ин ё он воҳид аз унсурҳои мухталиф иборат мебошад ва ин унсурҳои дар якҷоягӣ як сохтори мукамалро ташкил медиҳанд. Барои бармало сохтани ҷузъҳо ё унсурҳои сохтор омӯзиш ва ба қисмҳои таркиби ҷудо кардани он лозим мебошад.

Олимони соҳаи педагогика И.В. Блауберг ва Э.Г. Юдин дар асарашон «Рушд ва моҳияти равиши системавӣ», чунини равишҳоро тасниф намудаанд: «... ҳафт навъи робитаҳои равиши системавӣ мавҷуд аст масалан,

- ҳамкорӣ;
- идорақунӣ;
- сохтор;
- амалқард;
- рушд;
- ирсият;
- навсозӣ мебошанд» [25].

Ҳар яке аз ин навъҳо дар маърифати таърихӣ муҳиманд, аммо на ҳамаи онҳо дар кори хонандагон оид ба таҳлили замони гузашта мувофиқанд. Мувофиқтарин навъҳои робитаҳо барои он - ин робитаҳои ирсӣ, рушд ва амалқард мебошанд.

Робитаҳои ирсӣ, ки ба баёни дигар, робитаҳои наслӣ номида мешаванд, таъсири мутақобилаи объектҳоро инъикос меkunанд, ки дар ин ҳол яке асоси дигаре мебошад. Ба ибораи дигар, чунин робитаҳоро метавон сабабию

оқибатӣ номид. Дар таҳқиқоти таърихӣ методи таърихию ирсӣ хеле маъмул аст.

Шакли объект, тарзҳои фаъолияти ҳаётӣ ва фаъолнокии онро робитаҳои амалкард инъикос мекунад. Барқароркунии робитаҳои амалкард маълумотро дар бораи амалҳои объект, усулҳои амалисозии онҳо (чӣ тавр, чӣ гуна, чӣ тарз), дар бораи муносибати он бо дигар объектҳо, низомҳои том ва умуман дар бораи мавҷудияти объект аз бисёр ҷанбаҳо маълумот фароҳам месозад. Иқтисодиёти деҳқонӣ ва амалкарди он дар низоми умумии иқтисодӣ ё нақши парламент дар сиёсат мисол шуда метавонанд. Ҳар гуна ҳодисаҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ аз лиҳози амалкард бо ҳам алоқаманд хоҳанд шуд.

Робитаҳои рушд дар илми таърих аҳаммияти таваҷҷуҳро ба равандҳои дар ҷомеа ҷараёндошта, тағйиротеро, ки ба сохти он дахл доранд, инъикос менамояд. Аҳаммияти онҳо аз он иборат аст, ки ҷараёни таърих ҳаракати бемайлони ҷомеаи инсониро ифода мекунад.

Дар асоси тавсифи се навъи робитаҳои дар боло зикршуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳар кадоме аз онҳо ба маводи ҳар як дарси таърих комилан мутобиқ хоҳад буд ва ҳамаи онҳо ба қадри кофӣ ҳамагонӣ мебошанд, ки интиҳоби онҳоро тавзеҳ медиҳад. Ин гуна робитаҳо дар равандҳои маърифати таърихӣ бартарӣ дошта, дар ҳар гуна объекти таърихӣ ошкор мешаванд.

Дар ин ҷо як ёддошти муҳим ин аст, ки ҳамаи ин навъҳои робитаҳо танҳо дар низом ошкор карда мешаванд. Масалан, ҳаракати таърихӣ робитаи сабабу оқибатро ошкор мекунад, амалкарди объектҳоро дигар объектҳои занҷири робитаҳои сабабии байниҳамдигарӣ муайян мекунад, рушди объект ба амалкардҳои он вобаста аст.

Қонуниятҳои ҷараёни маърифат низ ба интиҳоби навъҳои робитаҳои дар боло зикргардида барои ташаккули методикаи рушди малакаҳои таҳлили хонандагон таъсир мерасонанд.

Ошкоршавии ин робитаҳо аз ҷониби хонандагон ба рушди соҳаи фикрӣ таъсир мерасонад. И.П. Павлов исбот карда буд, ки муносибатҳо ва

робитаҳои байни объектҳои маърифат метавонанд ба мисли худи объектҳо барангезандаҳои шартӣ бошанд.

Иттилоот ба қишри мағзи сар ворид гардида, дар сатҳҳои мушаххас мувофиқи низом тақсим мешавад. Ташкили ассотсиатсияҳо таносуби иттилоотро дар сатҳҳои гуногун таъмин мекунад. Н.Д. Левитов ба он нукта таваҷҷуҳ мекунад, ки: «Дар раванди фарогирии робитаҳои сабабу оқибат ва амалкард ҳамчун яке аз намудҳои тафаккури сабабӣ дар хонандагон маҳорати ба вучуд овардани хулосабарориҳои индуктивӣ ва дедуктивӣ ташаккул меёбад» [79].

Ҳамин тавр, мо баъди таҳлили адабиёт вижагии таҳлили таърихро муайян намуда, асоси методологии татбиқи онро равшан намудем. Минбаъд масъалаи шабоҳат ва хусусиятҳои фарқкунандаи таҳлили таърихӣ таълимӣ ва илмиро баррасӣ хоҳем кард.

Бояд қайд кард, ки Тоҳириён А.Ш. дар мақолаи хеш «Ҷанбаҳои педагогии ташаккули шуури таърихӣ ва хотираи таърихӣ ва тафсири илмӣ» чунин андеша баён сохтааст: «Омӯзиши моҳият як раванди хеле давомдор аст. Дар ҷараёни он муҳаққиқ як қатор иқдомотро амалӣ месозад, ки дар як барномаи ниҳоии таҳқиқотӣ синтез карда мешаванд, ки онҳоро ба таври зерин ифода кардан мумкин аст:

- муайян кардани проблема;
- интихоби мавзуи омӯзиш;
- интихоби маъхазҳо;
- таҳлили сарчашмаҳо;
- тартиб додани назарияи илмӣ рӯйдод ё раванди таърихӣ». [145, с. 94-104]:

Хонандагон дар тафовут аз олимони таърихшинос назарияи худро эҷод намеkunанд, балки фақат назарияҳои вучуддоштаро меомӯзанд.

Тафовути дигари назарраси таҳқиқоти хонандагон дар он аст, ки онҳо танҳо малакаҳои маърифати таърихро ба даст меоваранд ва кӯшиш меkunанд, ки баъзе методҳои таҳқиқотиро истифода намоянд. Дар баробари

ин, олими пажӯҳишгар аллакай дорои тамоми малакаҳои зарурӣ, аз қабili методика ва фарҳанги донишҳои таърихӣ мебошад.

Андрианова В.Е. дар масъалаи надонистани марҳилаҳои таҳқиқоти таърихӣ чунин баён доштааст: «Надонистани марҳилаҳои таҳқиқоти таърихӣ, низом ва равандҳои дохилии он таҳлили таърихии хонандаро то чаҳорчӯбаи таҳлили далелҳои мушаххас бо супориши омӯзгор маҳдуд месозад. Дар синфҳои болоии мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳлили мустақилонаи рӯйдодҳо ва равандҳои таърихӣ ба шарте роҳ дода мешавад, ки хонандагон малакаҳои таҳқиқоти таърихиро аз худ карда бошанд» [9, с.14-24].

Мо дар таҳқиқоти диссертатсионии худ баъзе марҳилаҳои таҳқиқоти таърихиро, ки асосӣ мешуморем ва хонандагон онҳоро амалӣ менамоянд мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

- марҳилаи гузориши проблема;
- марҳилаи ҷустуҷӯи робитаҳои байниҳамдигарӣ;
- муқаррар намудани моҳияти рӯйдодҳо.

Марҳилаҳои мазкур, ба андешаи мо, асоси фаъолияти таҳлилии хонандагонро ифода мекунанд.

Аз баски мафҳуми «моҳият» ба ҷанбаи назариявии маърифати таърихӣ иртибот дорад, ин марҳилаҳои таҳқиқот гузариш аз донишҳои озмоишӣ ба назарияро дар назар доранд. Мавзуи баъдии таҳқиқот равандҳо ва механизмҳои азхудкунии дониши таърихӣ аз ҷониби хонандагон хоҳад буд. Баранова Е.С. дар эҷод ва мақолаҳои худ моҳияти таълими таърихро чунин ба қалам додааст: «Моҳияти таълими таърих бештар дар заминаи таълим ва қисми иҷтимоию методӣ, ки бар пояи тасвири мушкilot ва пайванди ногуастани далелҳо устувор аст» [21, с. 86-93].

Инак, ҷамъбааст мекунем:

1) Мо дар таҳқиқоти худ ба маънои васеи мафҳуми таҳлил, ки раванди таҳқиқотро дар назар дорад, таъя мекунем.

2) Агар ба ин масъала амиқтар назар андозем мебинем, ки фарқи таҳлили таърихӣ дар шеваи иҷрои он ошкор мегардад, яъне ба он маънӣ, ки

амалҳо дар ин бахш бо усули хос ба таърих ва объекту раванд баррасӣ карда мешаванд.

3) Далели таърихӣ таҳлилшаванда ҷанбаи фарзиявӣ дорад, зеро дониши таърихро аз арзёбиҳо ва мулоҳизаҳои субъективӣ ҳифз кардан мумкин нест ва тавъамии объективӣ ва субъективӣ дар ҷараёни таҳлили таърихӣ шарҳу тафсирҳои гуногуни далелҳои таърихро ба вуҷуд меорад.

4) Натиҷаи асосии таҳлили таърихӣ ошкор кардани моҳияти объекти таърихӣ мебошад.

5) Равиши бонизом умумитарин буда, барои методикаҳои гуногуни маърифати таърихӣ муносиб мебошад, бинобар ин бо таҳлили таърихӣ бештар аз ҳама мувофиқ аст.

6) Фаъолияти фикрӣ шинохти моҳиятро амалӣ менамояд. Дар асоси робитаҳои амалкард, робитаҳои тавлид ва рушд нишонаҳои объектеро, ки низомии онро ташкил медиҳанд, муайян мекунад.

7) Таҳлили таърихӣ, ки аз тарафи хонандагон роҳандозӣ мегардад, аз таҳлили илмӣ таърихӣ сатҳи мақсадгузориҳо фарқ мекунад. Дар ин сатҳ хонандагон низомии далелҳои ба илм қаблан маълумбуда ва ба синну соли хонандагон мувофиқкардашударо меомӯзанд. Инчунин, омӯзиши методҳои илмӣ таърих ва маводи назариявӣ, низомии таҳқиқоти таърихӣ ва равандҳое, ки ба он мусоидат меkunанд, дар назар аст. Мафҳуми таҳлили таърихӣ дар мактаб аз берун пешниҳод мегардад ва дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз худ карда мешавад.

8) Фаъолияти таҳлилӣ ба маънои васеи ибора гузаштан аз марҳилаи озмоишии омӯзиш ба марҳилаи назариявиро дар бар мегирад. Дар ҷараёни ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагоне, ки таҳқиқоти таърихӣ мегузaronанд, ба марҳилаҳои гузориши масъала ва муайян кардани таъсири байниҳамдигарии рӯйдодҳои гузашта аҳаммияти асосӣ дода мешавад.

Ин ҷо мушаххас аст, ки аз назари таърихӣ таҳлил намудани ин ё он ҳаводис дар ҷаҳорҷӯби мушаххас ва барои аҳдофи мушаххас, яъне муайян

кардани далоили таърихӣ макон ва хронологияи ҳаводис анҷом дода мешавад.

Ҳофизаи таърихии хонандагон

Мафҳуми ҳофизаи таърихиро наметавон бо як таърифи мухтасар пурра ифода намуд. Тамоюлҳои нав дар сиёсати Аврупо ва Амрико пайваста робитаҳои нави мафҳумҳоро ба вуҷуд меоранд. Таҳаввулоти босуръат дар ҷаҳони муосир вазъияти иҷтимоию фарҳангиро тағйир медиҳад, ки ин ба дарки ҳофизаи таърихӣ низ таъсири назаррас мерасонад.

Донишманди Русия В.М. Межуев ба ин раванд ҳамчунин қобилияти донишомӯзии ҷавонон, маҳорати назорат ва баҳодиҳии фаъолияти худ, ба истилоҳ худшиносиро илова мекунад. Чунин ибрози андеша намудааст: «Маълумотҳои фарҳанги ҳаёт, ки тавассути он инсон аз худ таърих ва муҳити худ огаҳи меёбад дида метавонад. Яъне худшиносӣ риштаест байни фарҳанг, таърих ва инсон.» [98, с. 20-22].

Муҳите, ки дар созмонҳои фарҳангӣ иҷтимоӣ ба таври сунӣ аз тарафи омӯзгорон амсиласозӣ мешавад, ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ таъсири калон мерасонад. Муҳим он аст, ки ҷорабиниҳои дар он ҷо баргузоршаванда на ҷанбаи маҳдуди таҳсилоти доранд, балки ба иштироки шахсии ҷавонон дар онҳо ва фаъолияти бевоситаи бошуурона нигаронида шудаанд. Ҷанбаи мураккаби амсилаҳои вазъияте, ки дар он ҷо пешниҳод шудаанд, натавонанд ҷузъи таркибии педагогӣ, балки ҷанбаи иҷтимоӣ, инчунин дидгоҳи худӣ хонандагонро дар бораи ҷаҳон ба назар мегирад.

Аммо ин усул ҳар қадар самарабахш бошад ҳам, вай ба таври бояду шояд амалӣ карда намешавад. Консепсияи тарбияи ватандӯстӣ, оммависозии даврҳои таърихӣ тараннумкуандаи Ватан ва ниёғони қаҳрамони насли кунунӣ дар ВАО, телевизион ва фаъолияти ташкилотҳои фарҳангӣ хеле кам инъикос меёбад.

Мутафаккирон Толстухина Т.В., Светличный А.А., Устинова И.В., дар ин хусус бо исрор чунин баён месозанд: «Аммо баъдтар аз ҳама он аст, ки аксар вақт метавон ба маводи таърихӣ ва асарҳои бо истифода аз маълумоти

нодуруст тартибдодашудаи пастзанандаи лаҳзаҳои муҳимми таърихӣ шаъну шарафи ниёғони мо дучор омад, ки онҳоро ба таври таҳқиромез ба қалам медиҳанд. Ва ин ҳама дар пасманзари эҳтиёҷоти барзиёд нисбат ба таҳсилоти таърихӣ насли наврас сураат мегирад» [52, с. 218-226].

Таърифи ибораи «ҳофизаи таърихӣ» амалан аз зехни ҷавонон зудуда шудааст. Барои бисёре аз онҳо мафҳуми мазкур комилан ҳеҷ маъно надорад. Эҳё ва ҳифзи ин мафҳум, аз ҷумла тавассути ташкилоти фарҳангӣ, ҷавқулода зарур аст.

Инсон, табиатан, мавҷуди соҳибхирад буда, дорои як қатор арзишҳои ҳаётӣ мебошад, ки ҳофизаи таърихӣ ҳам аз ҷумлаи он мебошад ва сифати он, махсусан аз фаъолияти созмонҳои фарҳангӣ вобаста аст.

Таърих ба инсон имкон медиҳад, ки мафҳумҳои гузашта, ҳозира ва ояндаро ба ҳам пайванд диҳад, аҳамияти озмоиши таърихӣ, таъсири он ба воқеиятро эҳсос кунад ва дар назди наслҳои оянда ҳисси масъулиятро бедор намояд. Новобаста аз он, ки як субъекти муайян чӣ қадар арзишҳои моддӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ дорад, таърих ҳамаи онҳоро дар худ ҳамчун як низом муттаҳид мекунад. Вай уфуқи шуурро муқаррар намуда, якпорчагии онро ташаккул медиҳад ва ба ҷаҳонбинии мувофиқ ва баҳодиҳии амалҳои худ таъсир мерасонад.

Равиши шахсию фаъолиятӣ дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ ва малакаҳои тафриқавӣ ва таснифии арзишҳо нақши ҳалкунанда дорад.

Аз нигоҳи олим ва донишманд Шматко А.А. сарчашмаҳои иттилооти таъсиргузор ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ чунин аст: «Омилҳоро метавон ба таври зайл баён сонт:

- маҷмуи таҳқиқоти таърихӣ;
- адабиёти публитсистии асосёфта ба озмоиши замони гузашта дар тавсифи рӯйдодҳои ҷорӣ;
- китобҳо дар бораи олимон, илм ва дастовардҳои он, ки ҷузъи раванди таърихӣ низ мебошанд;

- адабиёти таълимии пешниҳодкунандаи осори таърихшиносон дар шакли мувофиқ ба дарки гурӯҳи синнусолии хонандагон, ки ба он нигаронида шудааст;

- асарҳои бадеӣ дар мавзӯҳои таърихӣ, ки дар онҳо дар баробари таҳайюлот далелҳои муътамади дар риштаи ривоят бофташуда ҷой доранд;

- нишондодҳои субъективии шохидони айнӣ, ки рӯйдодҳои муҳими таърихро аз сар гузаронидаанд, инчунин иштирокдорони бевоситаи онҳо».[172, с. 507-508].

Ҳофизаи таърихӣ ба монанди ҳазинаи аҷодӣ, рукни муҳими вучуд ва фарҳанги башарӣ маҳсуб меёбад. Дарки амиқи таъсири он ба фикр ва ҷаҳони насли нав моро водор менамояд, ки ҳофизаи таърихро ҳамчун асос барои инкишофи шахсият арзёбӣ намуда, мақоми онро дар ташаккули арзишҳои олии ҳаёт дарк кунем.

Таърифи арзиш мураккаб ва яқсон нест. Он муносибати фарди субъективӣ ва умуман ҷомеаеро ба объектҳои олами атроф дар назар дорад. Аз бисёр ҷиҳат, арзишҳо дар тули таърих ба дараҷаи рушди тамаддун нигаронида шудаанд. Муайян кардани арзишҳо дар хронологияи падидаҳои таърихӣ асоси равиши таърихии омӯзиши инсониятро ташкил медиҳад. Низоми умумии арзишҳо аз арзишҳои моддӣ ва маънавию ахлоқӣ иборатанд, ки ин низом ҳам ба давлатҳо ва ҳам ба афроди мушаххас татбиқ мешавад.

Муҳақиқ Байдукова К.А. чунин гуфтааст: «Арзишҳо ба навъи фаъолияти инсонҳо алоқаманд мебошанд ва онҳо дар се унсури ҳаёти инсонҳо зухур пайдо мекунад: 1) фаъолият; 2) муносибат; 3) шуур ва маърифат» [20, с. 30-33].

Ин се навъи арзишҳо дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ сохтори ботинии фард ва ҷомеаеро, ки дар он мавҷуд аст, инъикос мекунад. Минбаъд дар таҳқиқоти мо ҳар се навъ ба таври муфасссал баррасӣ карда мешаванд. Илова бар ин, мо якҷанд навъҳои дигареро баррасӣ хоҳем кард, ки бештар дар таҳқиқоти ба омӯзиши арзишҳои инсонӣ нигаронидашуда, зикр мешаванд. Баррасии онҳо ба мо кумак мекунад, ки муносибати байни онҳо ва таъсири

онҳоро ба сатҳи мавҷудаи ҳофизаи таърихӣ дар низоми умумии арзишҳо муайян намоем.

Сифати дониши таърихӣ омили муҳим дар ташаккули хотираи таърихӣ ба шумор меравад. Ҳофизаи таърихро метавон ҳамчун эҳтиёҷи фитрии инсон барои дарк кардани таъсири гузаштаи кишвараш ба пешрафти оянда баррасӣ кард. Ҳамин тариқ, фаъолияти инсон ва ҷомеа ба таври мустақим бо хотираи таърихӣ алоқаманд аст.

Ҳофизаи таърихӣ субъектҳои алоҳида ҳофизаи умумии таърихӣ халқро ташкил дода, тасаввуротро дар бораи мероси фарҳангӣ ва арзишҳои абадзиндари ташаккул медиҳад.

Тимсоли бадеӣ низ пораи низомест, ки ҳофизаи таърихро ташкил медиҳад.

Маҳалли ташаккул ва мавҷудияти он МТМУ мебошад, ки онро қабул намуда, дар радифи дигар чизҳо барои таълиму тарбияи хонандагон истифода мебаранд.

Ю.М. Лотман дар мурочиатномаи худ ба олимони ба саволе, ки одамон чиро меомӯзанд, чунин ҷавоб медиҳад: «Одамон донишро меомӯзанд, одамон ҳофизаро меомӯзанд, одамон вичдонро меомӯзанд» [83, с. 167]. Ин андеша тасаввуроти моро дар бораи он, ки кадом унсурҳо пойгоҳи ягонаи тарбияро ташкил медиҳанд, ба ҷавонон барои ба даст овардани самара чиро омӯзонидан зарур аст, ки ҳофизаи таърихӣ дар зеҳни онҳо зинда монад, хеле дақиқ инъикос ёфтааст.

Ба андешаи Л.С. Виготский, психолог ва омӯзгори шуравӣ, тибқи концепсияи фарҳангию таърихӣ ӯ, таъсири беруна ҳофизаро ташаккул медиҳад, ки мавҷудияти субъектро ҳамчун инсон таъмин мекунад.

Роҷеъ ба ин масъала мо ҷонибдорӣ хешро аз мавқеи В. Шадриков эълон медорем, минҷумла ӯ перомуни масъали мавриди назар чунин андеша дорад: «Ташаккули ҳофизаи инсонро наинки тавассути маълумотҳои берун баракс ба воситаи мустақиман ба феълӣ инфиюлотӣ ботинӣ инсон алоқаманд мебошад ва он бар асари дигаргунӣҳои ботинӣ инсон ташақкул

ёфта рушд мекунад » [162, с. 20].

Дар байни аломатҳои забони вожа - воҳиди камтарини маъноро ифода мекунад, ки дар сурати дуруст интихоб кардани он дар айни замон аксуламали бештарини объектро ба вучуд оварда метавонад. Маъноӣ даркорӣ он аллакай вазифаи тарбиявиरो дорад ва вазифаи мнemiкии он дар шуур мустаҳкам шудани онро таъмин мекунад. Ҳамин тавр, шароити зиндагӣ ва муошират дар атрофи инсон фарҳанг ва ҳофизаи ӯро ташаккул медиҳад.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо дарк мекунем, ки ҳофизаи таърихӣ на танҳо маҷмуаи иттилоот дар бораи таърихи наслҳои гузашта, балки як фаъолияти тарбиявӣ низ мебошад, зеро иттилооте, ки барои тамоми ҷомеа аҳаммияти калон дорад, барои дар хотир нигоҳ доштан ва ба оянда интиқол додан пешбিনিшуда аз доираи ҳофизаи субъективӣ алоҳида берун мераванд.

Намояндагҳои гуногуни ҷомеа, аз ниҳодҳои ҷамъиятӣ то муассисаҳои фарҳангӣ, дар эҷоди як хазинаи дониш ширкат варзида, захираи арзишҳо, маълумот ва суннатҳои гузаштагонро дар худ маҳфуз дошта, онҳоро ба раванди омӯзиш ва тарбия ҳамроҳ менамояд, то дар зехни хонандагон шарораи ёдбуди таърихиرو фурузон кунанд.

Оид ба ҷузъи худшиносии таърихӣ олими соҳа Бочаров А.В. чунин андеша баён сохтааст: «Содасозии ҳофизаи таърихӣ дар омӯзиши анъанаҳои халқи худ ифода меёбад, вале арзиши онҳоро набояд нодида гирифт, зеро шавқу рағбат ба онҳо низ боиси таваҷҷуҳи минбаъдаи ҳофизаи таърихӣ ба маъноӣ васеи он мегардад. Худи анъанаҳо маҷмуи урфу одат, расму оинҳо, маросим ва унсурҳои эҷодиёти халқӣ мебошанд, ки ҳамкорӣ байни наслҳои томи дар як қаламрав истиқоматкунандаро таъмин мекунанд. Донишмандони таърихи зодгоҳи худ, ки махсусан дар анъанаҳо сабт шудааст, ҷузъи худшиносии таърихӣ мебошад» [28, с. 106-107].

Шарти асосии таъмини саводнокии таърихӣ ҷавобон ва дар маҷмуъ мардум мавҷуд будан, дастрас намудани иттилооти боэътимод дар бораи

рӯйдодҳо ва падидаҳои таърихӣ мебошад. Эътимоднокии маълумот ва мувофиқати онҳо ба ташаккули ҳофиза таъсири мусоид мерасонад.

Равоншинос Лурия А.Р. дар робита ба хотира чунин андеша дорад: «Равоншинос хоҳиш дошта бошад, ки барои ҳудаш талаботҳои ҳофизаи инсонӣ бо фарҳанги замони муосирро кашф кунад ба ӯ зарур аст, ки воситаҳои ба ҳофизаи инсон кумакрасонанд аз қабилӣ ёддоштҳои ҳофизаи вай, малаккаи иқтибосоварию нигоштаҳои ӯро ба назар гирад. Зеро омилҳои ба ҳофиза ёрирасон баъди рушди фарҳанг ва истифодаи усул ва равишҳои муназзам тақомул меёбад. Яъне хотири инсон реша дар ботин ва зоҳир дорад, ба он маъно, ки импульсҳо аз дохил бар асари ангезаҳои беруна дарёфт мекунад» [84, с. 155].

Муҳит ва доираи фаъолияти ҳаётии инсон аз бисёр ҷиҳат дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ таъсир мерасонад. Масалан, дар нимаи аввали асри бистум дар Тоҷикистон даврахое сипарӣ шуданд, ки як сухани беэҳтиёт гуфташуда метавонист ба оқибатҳои вазнини бебозгашт оварда расонад ва ин, албатта ба шуури одамон таъсири амиқ мерасонд. Мутаассифона, вазъи кунунӣ бо тамоми озодии гардиши селай иттилоот ва озодии шарҳу тафсири он ба тарбияи таърихӣ таъсири номусоид мерасонад. Ҷавонон бо дастрасӣ ба шабакаи интернет ва тамоми маълумоте, ки тавассути он паҳн мешаванд, сабӣ намекунанд, ки таърихи кишвари худ ва ҳатто оилаи худро омӯзанд ва дарк намекунанд, ки барои чӣ он зарур мебошад. Надонистани таърих дар навбати худ, барои ҷомеа бисёр оқибатҳои ноғуворе дорад.

Ба андешаи донишмандон Ҳоҷиев А., Инъомов М. «Омӯзиши таърихи кишвари маҳбӯб ба хонандагон имконият медиҳад, ки онҳо сари вақт аз ҳаёти гузаштаю ҳозираи халқи худ воқиф шаванд. Муаллим, пеш аз он ки ба хонандагон дар бораи таърихи маҳал маълумот диҳад, бояд худ дониши чуқур дошта бошад ва маводҳои таърихи Тоҷикистонро бо воқеаҳои маҳал пайваста тавонад» [155, с. 21]. Ба ақидаи муҳаққиқон, мо низ ҳамфикрем. Дар ҳақиқат маводҳои таърихиро бо таърихи маҳал пайваст намудан тадбири мусбист.

Аз ин рӯ, маҳз раванди тарбияи хонандагон ҳатман бедор кардани шавқу рағбат ба таърих ва муносибати мусбат ба таърихро дар бар гирифта, ташаккули тимсоли қолибу пурмазмуни Ватанро дар шуури ҷавонон бояд ба вуҷуд оварад. Аз нуқтаи назари омӯзгор ташкилотҳое аз қабилӣ театрҳо, осорхонаҳо, китобхонаҳо ва дигар МТМУ метавонанд дар намоиш додани робитаи байниҳамдигарии наслҳо, замонҳо ва аҳаммияти он ба хонандагон саҳми бузург гузоранд.

Муҳимтарин рӯйдодҳо барои инкишофи таърихи ҷаҳонӣ одатан бо ҳамкориҳои сиёсии пешрафтатарин давлатҳо алоқаманданд. Идрок ва арҷ гузоштани арзишҳои давлати худ дар тули таърихи рушди он танҳо дар сурати аз худ кардани иттилооти бозғамимоди таърихӣ имконпазир аст.

Вақтҳои охир хонандагон ва наврасон аксаран ҳатто бо осори бадеии адибони классик, ки пояи барномаи таҳсилоти ро гузоштаанд, танҳо аз рӯйи ҳулосаи мухтасари дар шабакаи Интернет дастрасбуда, ошно мешаванд. Ғояҳо ва сюжетҳои ин китобҳо бештар рӯйдоди таърихиро, ки адибон фаро гирифтаанд, баён мекунанд, вале ошноии сатҳи онро умуман намерасонад ва бо ҳамин ба ташаккули шуури фарҳангӣ ҳалал мерасонад.

Сиёсати Ғарб имрӯз ба ташаккули арзишҳо ва худшиносии ҷавонон таъсири ниҳоят манфӣ мерасонад. Таъсири пурсамари отифавӣ ҳофизаи таърихӣ хонандагонро заҳролуд ва решакан мекунад. Стандартҳои дугона, таҳрифи иттилооти таърихӣ, кӯшишҳои бадном кардани Русия дар арсаи ҷаҳонӣ ва тақаллуби иттилоот - ҳамаи ин танҳо ахиран дар як муддати кӯтоҳ бо муҳолифати сиёсати Русия рӯ ба рӯ шуд. Аммо ба мактабҳо, ки метавонанд ба ҷавонон таъсири назарраси тарбиявӣ дошта бошанд, ҳамчун аудиторияи мақсадноки ҷорабиниҳои давомдор, таваҷҷуҳи қофӣ дода намешавад.

Ташаккули самараноки ҳофизаи таърихӣ равиши илмӣ маҳз - эҷоди методологияи амалисозии ин равандро тақозо мекунад. «Амсилаи раванди таълим, ки перомуни таърифи ҳофизаи таърихӣ инкишоф меёбад, аз бисёр унсурҳои ташаккул ёфтааст, ки дар қашфи онҳо беш аз як олим саҳм доранд.

Дар ин чо барои хиради стратегӣ, ки Э.Д. Хобсбоум, тавсиф кардааст ва мақсаднокии ифоданамудаи М. Вебер ва чунин мафҳумҳо, монанди ҳофизаи таърихӣ халқ чой доранд» [156, с. 116-117].

Тақаллубкорон бо рӯйдодҳои замони бозсозӣ бозӣ карда, онҳоро ба ҷавонон ҳамчун равандҳои комилан оқилона ва объективӣ пешкаш мекунанд. Аммо омӯзиши муфассали он давра дар кишвари мо нишон медиҳад, ки асосан зиддиятҳо ва низоъҳои дохили давлат боиси ғурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ шудааст. Ин озмоиш нишон медиҳад, ки тарбияи ватандӯстӣ ва ҳофизаи таърихӣ дар зехни насли наврас то чӣ андоза муҳим аст.

Илова бар ин, муҳаббат ба Ватан набояд ғайрифайол ва бетаъсир бошад. Ҳама хонандагон бояд дар руҳияи мавқеи шахрвандии файол, ҳисси масъулиятшиносӣ барои ояндаи давлати худ дар асоси равиши шахсият файолиятӣ тарбия гиранд. Шуурнокӣ ва меҳнатдӯстии ҳар як субъекти алоҳида - гавари рушди тамоми кишвар аст.

Муҳақиқ Истягина-Елисеева Е.А. қайд менамояд, ки: «Инзиво (худбинӣ, танҳой) дар шароити пандемияи бемории Ковид тарзи зиндагии инсониятро ба кулӣ тағйир дода, тамоми соҳаҳои файолияти ҳаётиро ба маҷрои нав равона кард.

Ин аз бисёр ҷиҳат, ба ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ таъсир расонида, маҷбур кард, ки равандҳои ҷаҳони мутамаддин аз нав мавриди мулоҳиза қарор дода шавад. Чунин дигаргунӣ моро водор кард, ки дар бораи сиёсати фарҳангӣ андешаронӣ намоем. Мо ба ҳулосае меоем, ки сиёсати давлатии ба инкишофи фарҳангии он нигаронидашуда бояд ба чунин ҷанбаҳо асос ёбад» [53, с. 23-26].

- таҳсилоти ҳатмии таърихӣ, ки ҳамчунин донишони файолияти тамоми унсурҳои таркибии ҷомеа, таҳлили файолияти дар боло зикршуда, пешрафти онҳо ва ошкор намудани камбудӣҳо, дарки нақши ҳар як субъектро дар шароити тағйирёбандаи ҳаёти давлат дар назар дорад;

- зарурати муқоисаи ҳофизаи таърихӣ халқ бо қисмҳои таркибии барномаҳои таълимию тарбиявии хонандагон;

- самтгирии демократии ҳамкориҳои ҳамаи иштирокдорони раванди ташаккули ҳофизаи таърихӣ (омӯзгорон, кормандони МТМУ, хонандагон);

- муаллимон дар навбати хеш бо муҳайё сохтани шароит дар заминаи тарбияи ҳофизаи таърихӣ муносибатҳои ҳукукиро дар қолаби қонунҳо, меъёрҳои ахлоқии ташаккулдиҳанда, рафтори иҷтимоӣ ва уҳдадоии шахсии хеш амсила месозанд.

- тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар машғулиятҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ бояд дар қатори дигар фаъолияти лоиҳавӣ, ки ба рушди худшиносии хонандагон нигаронида шудаанд, бо фаъолияти дастаҷамъӣ ва ҳалли масъалаҳои гуногунсатҳӣ алоқаманд бошанд.

Имрӯз тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар раванди қарордод қарор дорад. Аслан дар педагогика самти нав арзи вуҷуд менамояд. Дар роҳи рушди ҳофизаи таърихӣ МТМУ метавонанд дастгирии ҳеле назаррас дошта бошанд ва дар пешрафти ташаккули ин самти тарбия саҳми ҳудро гузоранд. Тавассути мактабҳо омӯзиши ҳар як рӯйдоди таърихӣ ҷаҳони муосир доираи раванди таълимро ба таври васеъ густариш медиҳад.

Жане Пйер дар бораи мафҳуми тамаддун ба таври зайл сухан меронад: «ҳар як тамаддун ҳам лаҳзаи ғояи умумибашарии тамаддунро дорад, ки ба принсипи асосӣ – «ғояи ғояҳо» тобеъ аст ва ҳам лаҳзаи вобастагии таърихӣ ба он чизе, ки ба ин тоқчаи тамаддун дохил мешавад. Ба ҳамин монанд, ҳуди сохтори тамаддун дар ҳудуди як ҷойгоҳи функционалӣ барои он ё «ғоя», «халов» барои чиниҳо, буддопарастон ва ғ. намоёндагӣ ва шаклҳо, «фарҳанг» ва материя, материяи иҷтимоӣ, инчунин «идоракуниро» дорад, ки ба кӯшишҳои муштараки ҷомеа шакл медиҳад. Ҳангоми таҳлили муфасссал ҳам «олами фаъолият» ва ҳам «иқтисодӣ» пайдо мешавад. Онҳо шаклҳои худии истифодаи ҷомеаро доранд, ки бо идоракунии том, идораи давлатӣ ҳулоса карда намешаванд» [44, с. 51-93].

Робитаи таърихӣ гузашта ва имрӯз барои амалӣ намудани манфиатҳои маҳдуди як ҷомеаи алоҳида, ки аз нигоҳи этникӣ ё ҳудудӣ алоқаманд аст, нигаронида шудааст, вале таҳлили амиқи илмӣ ва сохторсозии донишҳо

метавонад ин маҳдудиятҳоро бартараф сохта, муносибати мувофиқ ба манфиатҳои давлатро тарбия намояд.

А.И. Ракитов мутахассиси гносеологияи таърихӣ дар зимни омӯхтани таҳаввулоти иҷтимоии далелҳои таърихӣ ба хулосае омадааст, ки: «Дониш дар бораи гузашта ташаккулдиҳандаи ҳофизаи таърихӣ буда, бештар дар амсилаҳои рафтори субъектҳо ва ҷомеа инъикос меёбад. Афзалият дар интиҳоби рафтор дар ҷомеа ва интиҳоби намунаҳо барои тақлид ба чехраҳои муҳимми таърихӣ ва усулҳои амали онҳо дар ҳолатҳои мушкилот ва низоъангез асос ёфтааст» [118, с. 10].

Ҳофизаи таърихӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсон ва ҷомеа як ҷузъи низоми категорияҳои меъёрию арзёбӣ мебошад. В.М. Межуев файласуф ва фарҳангшиноси шуравӣ ва рус, дар таълифоти худ таъкид мекунад, ки ғояи некӣ ва бадӣ «мачбур аст, ки бо моҳияти идеалӣ ва қобили идроки ҷаҳони иҷтимоӣ, ки дуртар аз ҳама озмоишҳо аст, ҳамкорӣ намояд» [98, с. 20-23].

Имкон дорад, ки бар хилофи низоми нигоҳдорӣ ва истифодаи ҳофизаи таърихӣ манобеъ ва далелҳои алтернативӣ ба вуҷуд омада, ба амалисозии тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар байни ҷавонон муқобилат кунанд. Ин имкон хеле воқеӣ ва тавзеҳшаванда аст, он моро водор мекунад, ки ба таври ҷиддӣ андеша намоем. Шуури таърихӣ халқ аз бисёр ҷиҳат на танҳо аз дониши гузашта, балки аз вазъияти имрӯзаи иҷтимоӣ сиёсӣ ташаккул меёбад.

Чунончи академик Лутфуллозода М. дар «Педагогакаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6)» ишора намудаанд: «Муаллими чоруми миллат шахсиятҳои шинохтаи таърих, олимон, шоирон, нависандагон, рассомону бастакорон, санъаткорони машҳур мебошанд, ки тавассути ҷасорату қаҳрамонӣ, таҳқиқоту асарҳо ва чехраҳои офаридаи худ мардумро бо мардум мешиносонанд, онҳоро дар мисоли ҳофизаи таърих, худшиносии ватандорӣ, далерӣ зиракии сиёсӣ тарбия менамоянд» [92, С. 12-13]. Дар воқеъ нақши шахсиятҳои шинохтаи таърих, олимон, шоирон, нависандагон, рассомону бастакорон, санъаткорони машҳур дар ташаккули ҳофизаи

таърихӣ, худшиносию ватандорӣ, далерию зиракии сиёсӣ басо назаррас буда, ба омӯзиши анъанаҳои халқи худ таъсиррасон мебошад.

Бидуни шуури таърихӣ нигоҳи мувофиқ ба оянда имконнопазир аст. Дарачаи рушди тамаддун имрӯзҳо барои омӯзиши таърих бо тамоми зухуроти он имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад.

А.М. Шлезингер дар бораи чунин имкониятҳо дақиқтар ибрози назар намудааст: «Ду насли охир назар ба 798 наслҳои пештара дар якҷоягӣ дар соҳаи илм ва техника шохиди дастовардҳои сершумор гардиданд. Гузариш ба ҷомеаи зудтағйирёбанда... дар эҳсосот ва интизориҳои ботинии инсон тағйироти амиқ ба вуҷуд овард» [171, с. 10].

А.Р. Лурия ва Л.С. Виготский мафҳуми «ҳофизаи фарҳангиро» тақвият ва тадвин карда, қайд менамояд, ки: «Дар бораи вазифаи ҳофиза, бахусус муфассал таваққуф кардаанд, зеро он имкон медиҳад, бо мисоли мушаххас робитаи байни шаклҳои табиӣ, фарҳангӣ ва ғаъолияти равонӣ, ки аз табиат дар раванди ғаъолияти руҳӣ гузашта шуда ва дар раванди озмоиши иҷтимоӣ ба даст омадаанд, нишон дода шавад» [84].

Роберт Аткинсон дар бораи хотираи инсон қорҳои муҳим анҷом дода, оиди бахотиргирӣ чунин ақида пешниҳод кардааст: «Хотираи инсон як системаи марҳилавӣ аст, ки дар он иттилоот аввал қабул мешавад, сипас нигоҳ дошта мешавад ва дар ниҳоят барои истифода барқарор карда мешавад. Ҳамзамон «ғаъолияти олии асабӣ» дар асоси тамоми соҳаҳои ғаъолияти ҳаётӣ ва равандҳои маишӣ муайян мекунад, ки дар ҳофизаи инсон осоре боқӣ мегузоранд» [13, с. 275-283].

Тавре қаблан зикр кардем, МТМУ - яке аз соҳаҳои асосиест, ки имкони татбиқи самараноки тарбияи ҳофизаи таърихиро боз менамояд, зеро он қудрати бедор кардани воқуниши амиқи эҳсосотро дорад. Аммо на ҳамаи мактабҳо омодаанд, ки ҷорабиниҳои дахлдорро дар муҳити худ муаррифӣ кунанд. Эҷод кардани амсилаҳои инфиродии тарбиявӣ метавонад раванди ҷорӣ намудани тарбияи таърихиро дар маконҳои фароғатии фарҳангӣ пеш барад, ҷомеаро барои дарки дурусти он омода созад.

Аҳаммияти ҳофизаи таърихӣ аз тарафи психолог, омӯзгор ва файласуфи шуравӣ А.Н. Леонтев ҳамчун падидаи нодир шарҳу тафсир гардидааст. Ба ақидаи ӯ, ҳофиза ҳамчун «хосияти маъмулӣ, сирф биологӣ набуда, он маҳсули ғавқулода мураккаби инкишофи тулонии таърихист... » [80].

Мафҳуми «зиддиҳофиза» низ вуҷуд дорад, ки бори аввал М. Фуко пешниҳод кардааст. Вай на фақат раванди дар хотир нигоҳ доштани иттилоот, балки маҷмуи равандҳои азхуд кардан, фаҳмидан ва тафсири инфиродии онро дар шуури субъект инъикос мекунад.

Ба ақидаи Жарков Анатолий муҳаққиқ Фуко М. қайд мекунад, ки: «Набудани таваҷҷуҳ ба таърих аксар вақт бо тағйирёбии доимии он сабаб мешавад, зеро вақт дар як ҷо намеистад ва ба қорҳои илмӣ он ҳарчи бештар далелҳои нав зам мекунад. Вай аз сабаби ақидаи иштибоҳие, ки гӯё маҷмуи далелҳо қодир ба рушд додани шавқу рағбати пурҷӯшу хурӯши илмӣ нест, дар ҳоле ки ба таври дақиқ тафсирҳои зиёде сабт шудаанд, ки аз иттилооти бозътимоди таърихӣ хеле зиёданд, посухи мусбати эҳсосотӣ намегиранд.

Инкишофи босуръати ҳофизаи таърихӣ, ба мисли ҳуди таърих сохтани ангораи мушаххаси қори педагогиро душвор мегардонад. Аммо дар баробари ин, қор бо ҳонандагон на ҳамеша аз рӯйи як қолаб сурат мегирад, зеро инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ дар ҳар як соҳаи илм дар зери таъсири сарчашмаҳои объективӣ ва субъективӣ тағйироти муайянеро ба амал меорад.

Ин таъсирро танҳо бо таваҷҷуҳ ба низоми арзишҳои амалкунанда танзим кардан мумкин аст. Самтгирҳои арзишӣ ҳам ғавқулияти МТМУ ва ҳам соҳаи иҷтимоиро танзим мекунанд. Ҳамин тавр, тасҳеҳи бисёрсатҳии ҳамаи соҳаҳое, ки тарбияи ҳофизаи таърихӣ хонандагонро ташкил медиҳанд, ба вуқӯ меояд» [45].

Маҷмуи омилҳои ташаккулдиҳандаи тафаккури ҷавонон аз дастуроте иборат аст, ки аз сарчашмаҳои сиёсӣ, педагогӣ, психологӣ, умумитаҳсилотӣ тарбиявӣ ва концепсияи маънавию ахлоқии муҳити онҳо бармеоянд. Тавре қаблан зикр кардем, ҳофизаи таърихӣ ҳамоно ҷанбаи таҳсилоти тавлидшуда

буда, он ҳам бояд ҷузъи омилҳои дар боло зикргардидаи фаъолияти тарбиявӣ бошад, ки мантиқи таҳқиқоти мазкурро таҷассум мекунад.

МТМУ ва барномаҳое, ки имрӯз дар он ҷо амалӣ мешаванд, ҳам хусусияти таҳсилотӣ ва ҳам фароғатӣ доранд. Вазифаи асосии онҳо пешниҳоди маводи ба як қатор талабот мувофиқаткунанда мебошад, ки иҷтимоисозии самарабахши ҷавонро таъмин карда, ба онҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда тавонанд. Ҳавасмандӣ барои рафтан ба МТМУ қадами аввалин ва асосӣ дар самти вазифаи таҳсилотии онҳо мебошад. Ин ташкилот дар асоси манфиат ва талаботи хонандагон ба ташаккули рушди ояндаи фарҳангии давлат таъсир мерасонанд.

И.С. Кон яке аз асосгузори мактаби муосири сотсиологӣ дар бораи ҷавонон мегӯяд, ки: «Гурӯҳи иҷтимоию демографӣ мебошад, ки дар асоси маҷмуи вижагиҳои синну солӣ, хусусиятҳои мавқеи иҷтимоӣ муайян ва ҳам ба ҳамон хосиятҳои иҷтимоию психологӣ вобастагӣ дорад. Ҷавонӣ ҳамчун давраи муайян, марҳилаи даври ҳаёт аз ҷиҳати биологӣ универсалӣ аст, аммо ҷаҳорҷӯбаи синну солии мушаххаси он, мақом, ҷойгоҳ ва вижагиҳои иҷтимоию психологии он дорои сиршти иҷтимоию таърихӣ буда, ба сохти ҷамъиятӣ, фарҳанг ва қонуниятҳои иҷтимоисозии ба ҳамин ҷомеа хосбуда вобаста аст» [66, с. 136].

Ҷаҳорҷӯбаҳои синну солии муайянкунандаи мафҳуми ҷавонон дар минтақаҳо, фарҳангҳо ва кишварҳои гуногун фарқ мекунад. Мо метавонем ба сифати мисол таснифоти зеринро қайд кунем:

- 1) аз 7 то 23 сола дар тафсири К. Тейлор;
- 2) аз 14 то 20 писар ва аз 13 то 19-сола духтарон дар С. Бюлер ва Э. Шпрангер;
- 3) 17-25 сола – ҷавонон дар доираи пешниҳоди ЮНЕСКО;
- 4) 15-25 сол – маҳдудияти ҷавонони СММ;
- 5) дар ҳудуди Федератсияи Русия қонунгузориҳои ҷорӣ муқаррар кардааст, ки одамони аз 14 то 35 сола ҷавонон ба ҳисоб мераванд.

Омӯзгороне, ки дар МТМУ кор мекунанд, дар асоси категорияи синну соли муайяншуда ва эҳтиёҷоти ба он мувофиқ бояд барномаҳои самарабахши фаъолиятро тадвин намоянд. Дар эҷоди чунин барномаҳо дарки нақши онҳо дар тарбияи насли наврас ва ташаккули ҷаҳони ботинии ҳар як хонандаи алоҳида, мазмуни ақлонӣ, маънавӣ ва отифавии он муҳим аст.

Дар ҷаҳони муосир ба ташкили фароғати фарҳангии хонандагони ҷавон эҳтиёҷоти зиёд ба миён меояд. Ба андешаи О.Г. Тавстуха: «Худамалисозии иқтидори эҷодӣ ва маънавии ҷавонон ва умуман ҷомеа имконнопазир аст» [137, с. 112]. Албатта, чунин фароғат як қатор вижагиҳо дорад, ки мо метавонем ба вижагиҳо инҳоро мансуб донем:

- ҳассосияти баланди отифавӣ ва зарурати таассуроти дурахшон вобаста ба синну соли шунавандагони мақсаднок;
- шавқу рағбати баланди ҷавонон ба навоарӣ ва фаъолнокӣ дар ҷустуҷӯи таассуроти нав;
- зарурати бонизом будани ҷорабиниҳои ташкилшаванда, якпорчагӣ дар маҷмуи барномаҳо барои ноил шудан ба ҳадафи ягонаи тарбиявӣ – ташаккули ҳофизаи таърихӣ;
- таваҷҷуҳ ба вазъи умумифарҳангӣ, тамоюлҳо, мубрамии дониш ва салоҳияти ҳуди омӯзгорон.

1.2. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилий

Дар асоси мавзуи таҳқиқот мо мазмуни чунин мафҳумҳо, ба мисли тафаккур, аз ҷумла тафаккури таҳлилии хонандагонро баррасӣ намуда, инчунин муайян менамоем, ки моҳияти мафҳуми «хонандагон дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ» чиро дар назар дорад.

Таваҷҷуҳи асосӣ дар таҳқиқоти мо ба тафаккури таҳлилии хонандагон нигаронида шудааст. Мафҳумҳои тафаккур ва тафаккури таҳлилий ҳамчун мафҳумҳои ҳамроҳ амал мекунанд. Аз соли 1970 то охири асри XX моҳияти тафаккур танҳо дар марҳилаи таҳияи назарияи он ва муайян кардани усулҳо

ва вазифаҳои он қарор дошт. Минбаъд, аз ибтидои асри ХХІ то имрӯз мафҳуми тафаккур аллакай бо амалҳо ва салоҳиятҳои таълимии универсалӣ мансуб гардида, бо тамоми ҷузъиёт ва ҷанбаҳо баррасӣ ва дар равандҳои гуногуни фаъолият ҳангоми кор бо хонандагон ба категорияҳои гуногун тааллуқдошта амалӣ карда мешавад.

Аммо, сарфи назар аз тафовути равиш, ҳар дуи ин давра тафаккурро ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии таркибии раванди таҳсилот дар баробари донишу малака дар назар доранд. Алексашкина Л.Н. андешароӣ кардааст, ки: «Инкишофи тафаккур дар ҳама ҷо ҳамчун «ҳам мақсад, ҳам унсур ва ҳам натиҷаи тарбияи шахс» дониста мешавад» [5, с. 16-24].

Ю.К. Бабанский тафаккурро «Қобилияти бошууруна анҷом додани амалҳои таълимӣ»[19] номидааст. Ин таъриф мавқеи муаллифи ин таҳқиқотро дақиқтар баён мекунад.

Педагогика дар ИҶШС ва тағйироти ҳоси барои он давра дар таълимоти он ба муколамаи олимони педагог дар бораи мазмуни мафҳумҳои малакаҳо ва маҳоратҳо табдил ёфт. Дар ниҳояти кор, таърифи барои ҳамагон маъмул қабул карда шуд: «Усулҳои омӯхташудаи фаъолият - маҳорат, усулҳои азхудшуда - малака» мебошанд. Дар баробари ин, ин тафаккур бо он фарқ мекард, ки дар муқоиса бо ин мафҳумҳо он боҳаракаттар ва бошууртар буда, тавассути супоришҳои тамринӣ бо мураккабии афзоянда инкишоф меёбад.

В.В. Краевский, доктори илмҳои педагогӣ роҷеъ ба салоҳиятҳои хонандагонро чунин андеша доранд: «Он мисли ашёи физикии беҳаракат буда, интиқоли муқаррарии онҳо ғайриимкон аст. Пайдошавии онҳо дар сари кӯдак ба кори фаъоли тафаккури ҳуди кӯдак вобаста аст» [74, с. 58]. Яъне ин донишманд онро ҷараёне медонад ҷараёни бо андеша ва мулоҳиза. Аз ин гуфтаҳо чунин натиҷа гирифтани мумкин аст, ки тафаккур ва андеша ҷараёни ташаккулебанда буда, ҷузъи таркибии тафаккури таҳлилии таълимгирандагон ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои шуравӣ оид ба фаъолияти омӯзиши рушди тафаккури хонандагон бисёр асарҳо таълиф гардида буданд. Таҳқиқоти муҳимтаринро чунин муҳаққиқон ба монанди Л.С. Виготский [34, с. 5-18], А.Н. Леонтев [80], П. Галперин [35, с. 441-470], Н.Ф. Тализина [138], Д.Н. Богоявленский, Н. Менчинская [27], Е.Н. Кабанова-Меллер [54], Ю.К. Бабанский [19], И.Я. Лернер [81], А.В. Усова [147] ба анҷом расонидаанд.

Маводи назариявӣ, ки аз ҷониби омӯзгорони донишманди асри XX ба мо ҳамчун мерос омадаанд, бештар бахши инкишофи педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои дарки аҳаммияти рушди тафаккур, дарки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот такон бахшид. С.Г. Воровшиков таваҷҷуҳро ба он ҷалб мекунад, ки: «Дар солҳои 80-уми асри XX равишҳои гидроки мунтазами тафаккур ва малакаҳо таҳия карда мешаванд». Н. Паламарчук ва Т.И. Шамова бошанд: «Тасниф ва таркиби ҳар як навъи тафаккурро таҳия намуданд» [33].

Мувофиқи мавзӯи таҳқиқот тафаккури таҳлили хонандагон мафҳуми марказии мавриди таҳқиқ мебошад. Ин навъи тафаккур дар таҳқиқоти илмӣ самти педагогӣ гуногунранг тавсиф шуда, бо таърифҳои сершумор айнаиёт дода мешавад, аз малакаҳои умумииinsonии мансуб ба фаъолияти зеҳнии ҳар як субъект то амалҳои таълимӣ вобаста бо равандҳои мушаххас муайян карда мешаванд.

Агар асарҳои Л.С. Виготский ба асос гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккур бо фаъолияти таълимӣ иртиботи хеле наздик дорад, ки онро ба таври қобили мулоҳиза ташаккул ва рушд медиҳад. Ба ғайр аз Л. Виготский ин назарияро олимони дигар дар асарҳои худ таҳия кардаанд, ки зухурот ва тақмили тафаккури таҳлилиро дар зинаҳои гуногуни таълим тавсиф намудаанд.

Масалан, Е.В. Прямикова [117], В.Н. Шапалов [164], А.С. Бароненко [22], В.А. Кузмина ба таври гуногун мулоҳизаронӣ карда, ба таври умумӣ ба эътирофи ягонаи тафаккури таҳлиلى ҳамчун ҷузъи рушди фарҳангии

шахсият, умуман ҷомеа ва унсури ҷудонашавандаи шуури субъекти соҳибмаърифат ва бошуур омадаанд.

Дар таҳқиқоти С.В. Гиннэ [39], Ю.В. Дементева [43], Р.Б. Локшин [82], Д.О. Медведева [97], И.Г. Овсянникова [113], П.Ю. Тарасов [139] ва олимони дигар, тафаккури таҳлилӣ, ки дар марҳилаи тайёрии касбии хонандагон ташаккул ёфтааст, таҳкурсии малакаҳои мутахассиси ояндаро мегузорад. Таърифҳои тафаккури таҳлилӣ, ки дурустии ин мафҳумро ифода мекунанд, ба таври зерин мисол оварда мешаванд:

- ба гуфтаи Т.П. Соломонова: «Тафаккури таҳлилӣ тавсифномаи бисёрвазифавии ақлонии хонанда буда, якпорчагии малакаҳои ӯро дар таҳлил ва баҳодиҳии иттилоот, ба низом даровардани донишҳои андухта, тақвият додани фикр ва дуруст гузоштани саволҳо дар назар дорад» [134];

- ба андешаи В.М. Чиркова: «Тафаккури таҳлилӣ як гурӯҳи маҳоратҳои мураккаб ва низомнокии гуногун аз қабili муқоиса, тафриқаи иттилоот, пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ, тақвияти ҳулосаҳо ва шарҳҳои интиқодӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои касбӣ нигаронида шудаанд» [160];

- ба ақидаи И.Г. Овсянникова: «Тафаккури таҳлилӣ бо огоҳии тафаккур ва равандҳои таркибии он тавсиф мешавад, ки татбиқи онҳо дар шакли фаъолияти сохторӣ ва мақсадноки суратгиранда аз ангеzaҳои субъект ва дар асоси озмоиш, малакаҳои омӯзишӣ ва дониши ӯ, ҳамчунин дар асоси фаҳмиши усулҳои фаъолияти зеҳнӣ бармеояд» [113]. И.Г. Овсянникова, инчунин аҳаммияти муносибатҳои субъектро бо дигар иштирокдорони фаъолияти таҳсилоти ҳангоми ташаккули тафаккури таҳлилӣ қайд мекунад.

Ин таърифҳо ба таври васеътари амалкард, номаҳдудӣ ва якпорчагии мафҳуми тафаккури таҳлилиро инъикос мекунанд. Озмоиши амалии ҳудамонро бо таърифҳои дар боло зикршуда ҳамгиро сохта, мо метавонем ба ҳулосае бирасем, ки тафаккури таҳлилӣ инчунин унсурҳои ҳаракатнок, амалкард ва иқтидори баланди фаъолияти зеҳниро дар бар мегирад.

Ба андешаи Л.Б. Таренко: «Тафаккури таҳлилӣ ба мутахассисони оянда имконият медиҳад, ки равандҳои тафаккури худро идора кунанд. Самараи таҳсилот дар азхудкунии маҳоратҳои таҳлилӣ зоҳир мегардад» [140]. Аз ин рӯ, таҳқиқоти мо тафаккури таҳлилиро ҳамчун ҳар гуна намуди фаъолияти фикрӣ баррасӣ менамояд, ки аз ҷиҳати низомнокӣ ва мушкилӣ гуногун аст, вале ҳамеша заминаи зехнии субъекти тафаккурро инъикос намуда, имкони дарки воқеияти атрофро фароҳам месозад.

Азбаски таҳқиқоти мазкур ошкорсозии мафҳуми тафаккури таҳлилии хонандагонро дар назар дорад, мо тафаккури таҳлилиро бо таваҷҷуҳ ба категорияҳои хонандагоне, ки фаъолияти таҳлилӣ мегузаронанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бисёре аз алгоритмҳои фаъолияти фикрӣ ва таҳлилӣ, мулоҳизаҳои баҳодихӣ наметавонанд ба маҷмуи малакаҳои категорияҳои гуногуни хонандагон баробар тааллуқ дошта бошанд. Доираи иттилооти омӯхташуда ва роҳҳои тафсири он дар категорияҳои алоҳида низ фарқ мекунад.

Дар натиҷа, проблемае ба миён меояд: маҳз кадом малакаҳо бояд моҳияти тафаккури таҳлилӣ ҳисобида шаванд. Л.С. Рубинштейн психологи маъруф, ба як низоми умумӣ чунин фаъолиятҳои шуурро, ба монанди «таҳлил, синтез, муқоиса, тасниф, таҷрид (абстраксия)» иртибот медиҳад чунин андеша пешниҳод месозад: «Шуури инсон на танҳо дар фаъолияти ӯ зоҳир мешавад, балки маҳз дар ҳамин фаъолият ташаккул ёфта, инкишоф меёбад» [126].

Тафаккури таҳлилӣ, ба ақидаи омӯзгорон аз малакаҳои таҳлил, муқоиса ва тафриқаи мавод, ҳамгирӣ ва пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ иборат аст. Дар таҳқиқоти мавриди баррасии мо қароргирифта вижагии маводи ҳар як фанни таълимӣ бо малакаҳои мушаххаси вобаста ба тафаккури таҳлилӣ муқоиса карда мешавад. Дар зер ҷадвале оварда шудааст, ки ин муносибатҳоро нишон медиҳад. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таносуи фанни таълимӣ бо малакаҳои таҳлилӣ

<i>Муҳаққиқ</i>	<i>Усулҳои фаъолияти таҳлилӣ</i>	<i>Соҳаи низоми таҳсилот</i>
Т.И. Бахарева	«тасниф кардан, ба низоми даровардан, тачрид кардан, ҷамъбасти мавод бо тақвияти минбаъдаи хулосаҳо, ошкорсозии қонуниятҳо»	фаъолияти беруназсинфӣ
С.И. Дашкевич	«таҳлил, синтез, муқоиса, ҷамъбаст, тасниф»	биология
С.К. Какаев	«таҳлил кардан, синтез намудан, муқоиса кардан, ба низоми даровардан»	химия, биология
Д.В. Кузин	«анҷом додани робитаҳои сабабу оқибат»	таърих
Н.Д. Леонидова	«маҳорати фарқ кардани кулл ва ҷузъ, ҷудо кардани нуктаи асосӣ, муқоиса, ҷамъбаст, муқаррар кардани робитаҳои сабабу оқибат, гурӯҳбандӣ кардан, тасниф намудан, муайян кардани мафҳумҳо, ба низоми даровардан»	адабиёт
Г.А. Сикорская	«таҳлил, синтез, ҷамъбаст, тасниф, амсиласозӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳо»	риёзӣ
Т.П. Соломонова	«тасвирот ва гузоштани саволҳо, воқуниш, таҳлил, ба низоми даровардани донишҳои гуманитарии бадастовардашуда»	фанҳои гуманитарӣ
О.В. Рогожин	«исбот кардан, қиёс намудан, муқоиса кардан»	химия

Ба афзудани миқдори манбаъҳои иттилоот ва таъсири онҳо ба пешрафти ҷомеа ва тарзи тафаккур таваҷҷуҳ накардан мумкин нест. Мавҷудияти теъдоди хеле зиёди адабиёти бадеӣ ва илмӣ дастрас барои мардум онро на танҳо манбаи дониш, балки заминаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ низ кардааст. Дар баъзе таҳқиқот олимони тафаккури таҳлилиро маҳз ҳамчун тавсифномаи таҳқиқотӣ медонанд, ки бидуни он коркарди селани бузурги иттилоот ғайриимкон аст. Мо ин мушоҳидаро дар таълифоти илмӣ А.П. Гладкова, У.Ю. Кукар [77], Э.Г. Собирова ва ҷанге дигар муҳаққиқон дида метавонем.

Агар ба консепсияи дар таҳқиқоти болозикр бозгӯгардида таъия карда, тафаккури таҳлилиро бо тағйирпазирии он вобаста ба маводи таҳлилшудаи фанҳои гуногуни таълимӣ ба назар гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккури таҳлилӣ на тавсифномаи шахсӣ, балки хосияти фаъолияти таҳсилот мебошад. Проблемаи ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва

шавқу рағбат ба раванди таҳсилот дар байни хонандагони мактабҳо на танҳо дар низоми таҳсилоти ватанӣ вучуд дорад, инчунин аз мавҷудияти ҷунин ҳадафҳо ва душворииҳои ноил шудан ба онҳо дар низоми онҳо шаҳодат медиҳад. Ҷунин проблема, дар ҳар кучое, ки ошкор шавад, интиҳоб ва корбурди методҳои фаъол ва интерактивиро дар низоми таҳсилот тақозо мекунад.

Муҳақиқ Мулюкова А.Г. «Меъёрҳои стандартҳои таълими умумӣ, касбӣ ва робитаи мутақобилаи муҳтавои онҳоро, ки боиси таснифи тафаккури таҳлилий мебошанд ва ба ҷузъҳои зерин ҷудо менамояд:

1) таҳлили маълумоти оммавӣ, ки аз захираҳои сершумор ҷамъоварӣ шудаанд, бо таваҷҷуҳ ба мавқеъҳои муаллиф анҷом дода мешаванд; ҷудо кардани тезисҳо, таснифи маълумот, муқоиса ва муттаҳидсозии иттилооти гирифташуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои кори таҳлилий;

2) таҳлили рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, муайян кардани вобастагии байни онҳо (вақте ки баъзе рӯйдодҳо бо мавҷудияти ҳодисаҳои дигар муайян карда мешаванд), тафриқасозӣ аз рӯйи тавсифоти асосӣ ва ба низом даровардани равандҳое, ки фаъолияти ҳаётии ҷомеаро ташкил медиҳанд;

3) натиҷаҳои ҷараёни таҳлил асоснок карда мешаванд, қисматҳои асосии таҳлил тафкик ва ҷудо карда мешаванд, инчунин эътимоднокии иттилооти дарёфт карда шуда тавассути мисолҳои равшан пешниҳод собит карда мешаванд» [101].

Таҳқиқоти муаллифони саршинос дар якҷоягӣ бо озмоиши шахсӣ ба мо имкон медиҳад, ки унсурҳои таркибии тафаккури таҳлилиро муайян намоем:

- ангежавӣ
- маърифатӣ;
- асолатию фаъолиятӣ.

Унсури ангежавии тафаккури таҳлилий барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ азҳудкунии назарияи таҳлил, ҳадафҳо ва аҳаммияти он дар раванди таълим, пайдоиши шавқу рағбат ва ҳавасмандии ба даст овардани

тафаккури таҳлилӣ ҳангоми коркарди маълумот ва дар раванди фаъолияти таҳсилот мебошад.

Унсури маърифатии тафаккури таҳлилӣ имкон медиҳанд, ки шахс мушкилотро ба қисмҳои хурдтар ҷудо кунад, робитаҳои байни онҳоро муайян созад ва ба ҳалли мушкилот бо роҳи мувофиқ ва самарабахш ноил гардад. Тафаккури таҳлилӣ на танҳо дар соҳаҳои илмӣ муҳим аст, балки дар ҳаёти рӯзмарра, қабули қарорҳо ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ низ нақши калидӣ мебозад.

Дониш дар ин замина маълумоти кофӣ дар бораи мавзӯ ё масъаларо дар бар мегирад. Ин метавонад дониш дар бораи далелҳо, принципҳо, қонуниятҳо ва назарияҳо бошад, ки барои фаҳмидани моҳияти масъала ва арзёбии иттилооти дастрас зарур аст. Бе дониши кофӣ, таҳлили амиқ ва босифат ғайриимкон мегардад.

Унсури асолатию фаъолиятӣ дар навбати худ, равиши инфиродӣ ба фаъолияти таҳлилиро ифода мекунад. Дар ин ҷо ҳам дониш ва ҳам озмоиши ин ё он мавзӯ ва ҳам идроки шахсии ӯ - отиқавӣ ва эҷодӣ нақши муҳим доранд. Дар чараёни чунин таҳлил ақидаҳои нав ва роҳҳои ба худ хоси ҳалли проблемаҳои матраҳгардида пайдо мешаванд, ки ҳангоми таҳлили ин ё он объект ҳамроҳ мешаванд.

Унсурҳои тавсифшуда инчунин низоми арзёбии тафаккури таҳлилиро дар муассисаҳои таълимӣ ташкил медиҳанд.

Донишмандони зиёде ба масъалаи тафаккури таҳлилӣ ва роҳҳои ташаккули он рӯ овардаанд, дар ин байн андешаҳои муҳаққиқон Н.К. Нурихонова [111] ва Т.П. Соломонова [134] перомуни масъалаи мазкур ҷолиб ва дархӯр мебошад. Эшон ин чараёнро чараёни тулонӣ ва боарзиш тавсиф намудаанд. Ба андешаи эшон шаклгирии тафаккури таҳлилӣ аз нуқтаи бисёр сода оғоз ёфта, сипас ба таври силсилавӣ рушду такомул ёфта, ба дараҷаи аъло мерасад, ки шахс қодир ба таҳлили масоили хеле печида ва мураккаб мегардад. Дар ниҳояти кор тафаккури таҳлилӣ шакли аслии худро дарёфт карда мақдур ба баррасӣ ва баёни андешаҳои ноб ва бикр ба шеваи

хос мегардад, ки маҳсули андеша ва фикри сатҳи баланд мебошад. Дар ҳар сурати шаклгиртӣ ва маҳсули тафаккури таҳлилӣ ангезаҳои дохилӣ ва берунӣ мебошанд, ки дар натиҷаи омезиш мунҷар ба тавлиди андешаи хеле сатҳи боло ва инъикоскунандаи чараёни ин ё он ҳаводису воқеа ва ё падидаҳо дар шакли қобили қабул ва муфид вобаста ба мақтаи замонӣ мебошанд.

Ҷадвали 2. Меъёрҳои арзёбии тафаккури таҳлилии хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Унсурҳои тафаккур	Меъёр
Ангезавӣ	Таваҷҷуҳ ба фаъолияти иҷтимоӣ; шавқу рағбат ба равандҳои таҳлилӣ ва дарки ҳадафи ниҳони онҳо; идроки мақсади раванди таълим ва нақши равандҳои таҳлилӣ дар он; малакаҳои худомӯзӣ, амалисозии таълимӣ ва эҷодӣ.
Маърифатӣ	Доштани асоснокии назариявии равандҳои таҳлилӣ ва қобилияти татбиқи онҳо; малакаҳои корбурди донишҳои дар чараёни фаъолияти таълимӣ гирифташуда; майли васеъ намудани пойгоҳи дониш ва маҳоратҳои бадастовардашуда; қобилияти тартиб додани нақшаи фаъолияти таҳлилӣ, амалӣ намудани он, огоҳ будан аз ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти худ.
Асолатию фаъолиятӣ	Мавҷуд будани озмоиши фаъолияти таҳлилӣ дар раванди таҳсилот; кӯшиши гунаҳои беназири ҳалли проблемаҳо, равиши инфиродӣ ба вазифаҳо; мавҷудияти ақидаҳо ва мавқеи асоснок, назари шахсӣ ба маводи таҳлилшаванда.

Мо дар таҳқиқоти мазкур низоми тавсифкардаи А.В. Усова ва Е.Н. Селиверстоваро ба асос мегирем. А.В. Усова доктори илмҳои педагогӣ бар ин назар аст, ки: «Хонандаи дар дараҷаи паст қарордошта танҳо амалҳои алоҳидаро иҷро мекунад ва пайдарпайии онҳо беназму тартиб буда, амалҳо дар маҷмӯъ нодуруст дарк карда мешаванд. Дар дараҷаи миёна хонанда тамоми амалҳои заруриро иҷро мекунад, аммо оид ба пайдарпайии онҳо камтар андешаронӣ шудааст ва худӣ амалҳо ба қадри кофӣ бошуурона нестанд. Хонанда дар дараҷаи баланд ҳамаи амалҳоро иҷро мекунад, пайдарҳамии онҳо оқилона, амалҳо, умуман бошуурона мебошанд» [147]. Низоми баҳодихии ӯ ба огоҳ будан, мантиқӣ будан ва низомнокии амалҳои анҷомдодаи хонандагон асос ёфтааст.

Доктори илмҳои педагогӣ Е.Н. Селиверстова низ дараҷаҳои «амалиётҳои муассир, фаъолияти, шахсиятро» ҷудо карда, қайд мекунад, ки: «Дар дараҷаи нахустин хонандагон танҳо баъзе фаъолияти маърифатиро инкишоф медиҳанд. Дар марҳилаи дуюм хонанда метавонад аллакай ҳамчун созмондиҳандаи фаъолияти таҳлилӣ баромад карда, низоми ягонаи азхудкунии донишҳои навро таҳия намояд. Фаъолиятҳо дар он бештар субъективӣ буда, тавсифномаи шахсиро ба даст меоранд. Марҳилаи сеюм бошад, бештар инфиродӣ аст, бо вокуниш муайян кардани моҳияти равандҳои таҳлилӣ ва аҳаммияти онҳо дар рушди ҳуди шахс тавсиф мешавад» [130].

Бо тақия ба таҳқиқоте, ки мо анҷом додем, дар қори худ марҳилаҳои зерини инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумиро ҷудо намудем:

- танқидӣ;
- самаранок;
- эҷодӣ.

Марҳилаи «танқидӣ»-ро мо ҳамчун ибтидои рушди тафаккури таҳлилӣ тавсиф мекунем. Дар он марҳила хонандагон ё ҳанӯз малакаҳои ҳалли масъалаҳои таҳсилотро надоранд ё аз рӯйи алгоритмҳои додаи омӯзгорон қорхоро бидуни ҳалалдор намудани низоми асосӣ иҷро мекунанд.

Марҳилаи «самаранок» тафаккури бештар рушдёфтаро дар назар дорад, ки «самара»-и он - натиҷаҳои инфиродӣ мебошанд. Дар он хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ дастрасӣ доранд, онҳо мустақилона нақшаи қориро тартиб медиҳанд ва ба ҳадафҳои худ ноил мешаванд.

Ба марҳилаи «эҷодӣ» на ҳар хонанда ноил мегардад, он бештар аз ҳама қардӣ аст, зеро он қобилияти эҷодӣ ва вучуд доштани истеъдодро дар назар дорад, ки қоро водор мекунад, ки онро ҳамчун сатҳи алоҳида фарқ кунем. Ҳангоми тафаккури эҷодӣ, хонандагон майл ба роҳҳои ғайриоддӣ ҳалли масъалаҳоро дошта, ба тақмил додани равандҳои дастрас ва тамоми воқеияти

намоён кӯшиш мекунад. Омӯзиши ин падида мушкилтар аст, аммо таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқро ба худ ҷалб менамояд.

1.3. Ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар адабиёти методӣ

Зарурати ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон бо тайёрии онҳо ба зиндагӣ дар ҷомеа муайян карда мешавад, ки ин яке аз вазифаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Ҷаҳони гирду атрофи мо пайваста дар ҳоли таҳаввулот қарор дорад, селаҳои иттилоот ва рақамисозӣ суръат мегирад. Бо дарназардошти ин, хонанда бояд ҳар рӯз, аз ҷумла дар муассиса, ба миқдори фаровони маълумот рӯ ба рӯ мешавад, ки онро коркард намояд. Тафаккури таҳлилӣ ба дарки дурусти ҳақиқи иттилоот ва ба низом даровардани он мусоидат мекунад. Барои кор бо маълумот аз соҳаҳои гуногуни мавзӯ равиши бонизом истифода мешавад, ки тавсифи ҳамаҷонибаи онро бо метавонем дар асарҳои илмии А.Н. Аверьянова [2], И.В. Блауберг [24] ва Э.Г. Юдин пайдо намоем.

Мо метавонем дар таҳқиқоти асарҳои илмии Блауберг И.В. равиши бонизомро дар тезисҳои зер овардашуда ошкор созем: «Равиши бонизом

- рушди тафаккури таҳлилӣ дар муассисаҳои таълимӣ яке аз масъалаҳои афзалиятнок дар шароити кунунӣ мебошад;
  - рушди тафаккури таҳлилӣ дар байни хонандагон яке аз низоми асосии таҳсилот мебошад;
  - яқпорча будан, ки «робитаи мутақобила ва таъсири мутақобилаи ҳамаи ҷузъҳои таркибии онро дар назар дорад;
  - субъективӣ будан, ки ба фардияти шахсӣ нигаронида шудааст» [24]
- иникос менамояд.

Дар амсилаи бенуқсони назариявии фаъолияти таълимӣ метавонем чунин ҷузъҳои таркибиро ҷудо намуд: мақсади фаъолият, омӯхтани маводи иттилоотӣ, муомила бо хонандагон, ҷамъбасти ва арзёбии фаъолият.

Ба ғайр аз равиши бонизом, равиши фаъолиятӣ низ амалӣ карда мешавад, ки ба амалҳои бевоситаи хонандагон дар раванди фаъолияти

таълимӣ нигаронида шудааст. Чунин равиш хонандагонро ба худомӯзӣ ҳавасманд мекунад.

Боз як равиши дигар - иттилоотӣ мебошад, ки он махсусан дар шароити ҷомеаи муосири иттилоотӣ муҳим аст. Технологияҳои иттилоотӣ, ки дар ҳаёти инсон фазои бештареро ишғол мекунад, таҳаввулоти тамаддунро ба зинаҳои нав мебароранд ва равиши иттилоотиро дар тарбияи насли наврас тақмил медиҳанд. Асоси педагогии ин равишро чунин олимони ба монанди Н.П. Безруков, В.М. Казакевич, Л. Фишман ва Н. Яковлев гузоштаанд.

Ҷаъолияти таҳлили хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад, вақте ки дар мавриди қори дастаҷамъии иштирокдорони ҷаъолияти таълимӣ аз болои қорқарди маълумот суҳан меравад. Чунин вижагии раванд таваҷҷуҳи ҳар як иштирокдорро баланд мебардорад, ки дар навбати худ самаранокии раванди таълим ва шавқу рағбатро ба ҷаъолияти таҳлилий афзоиш медиҳад. Дар ин анғораи ҷаъолият, инчунин равиши иттилоотӣ амалӣ мегардад, ки дар тезисҳои зерин инъикос ёфтааст:

- иттилоот - манбаи марказии ташаккули ҷомеаи муосир мебошад;
- иттилоотонии равандҳои иҷтимоӣ иттилоотро оммавӣ мегардонад;
- ҳаҷми босуръат афзоишёбандаи иттилоот рушди малакаҳои таҳлилно ба қори тафриқии селай иттилоот тақозо мекунад;
- иттилоотонии ҳаёт боиси тағйироти номгӯйи қасбҳои мавҷуда, боиси пайдоиши ихтисосҳои нав ва аз байн рафтани он ихтисосҳое мегардад, ки аҳаммияти худро гум қардаанд;
- малакаи қор қардан бо пойгоҳҳои васеи маълумот ба яке аз талаботи асосӣ дар бисёр қасбҳо табдил меёбад;
- зарурати қор қарда баромадани методҳои ҷаъоли қорқарди маълумот ба миён меояд.

Дар қараёни таҳқиқот мо амсилаи рушди тафаккури таҳлили хонандағони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро таҳия намудем, ки ба се равиши дар боло тавсифқардида ва тавсифномаҳои бунёдии онҳо асос

ёфтаанд. Мо, инчунин, шароити таҳсилот ва методҳои кориеро, ки барои рушди тафаккури таҳлилий заруранд, муайян кардем.

Сохтори фаъолият оид ба рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон якҷанд ҷузъҳоро дарбар мегирад:

- ҳавасмандию мақсаднокӣ;
- назариявию муҳтавоӣ;
- субъектию фаъолиятӣ;
- воқунишию баҳодихӣ.

Мақсаднокию ҳавасмандгардонӣ – чараёнест, ки ба ташаккулёбии тафаккури таҳлилии ҳаммаи иштирокчиёни раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нақши бориз дошта, инчунин самтҳои дар пешгузоштаро рушд медиҳад. Дар ин росто хонандагон ба азхудкунии чунин марҳилаҳо мушарраф мегарданд: Шавқмандию часурӣ, бо ҳавас ба ояндаи нек нигариш, умедвор будан аз натиҷаҳои мусбии ба даст омада, устувории ҳадафҳои гузошташуда, ки натиҷаи мусби ба бор меоранд.

Марҳилаи ҳавасмандию мақсаднокӣ ба идроки аҳамияти рушди тафаккури таҳлилий ва ҳадафҳои он мусоидат мекунад. Инчунин дар ин марҳила, омӯзгор метавонад ба эҳтиёҷоти инфиродии хонандагон бодикқат назар андозад.

Самтгирии раванди таълим имкон медиҳад, ки дар тамоми барномаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавҷудияти фаъолияти таҳлилий муайян карда шавад.

Натиҷаи ниҳоии фаъолияти таҳсилот - бомуваффақият супоридани имтиҳонҳо мебошад, ки барои гирифтани маълумоти олии касбӣ ва ихтисосе, ки худамалисозии хонандаро таъмин менамояд. Барномаи таҳсилот оид ба рушди тафаккури таҳлилий низ ин ҳадафҳоро ба назар гирифта, малакаҳои банақшагирӣ, омӯзиш, таҳлил ва кор бо низомҳои иттилоотиро ташаккул медиҳад.

Дар баробари ин, барномаҳо метавонанд вобаста ба мақсадҳои педагогӣ, дараҷаи шавқу рағбат ва марҳилаи рушди хонандагон, таркиби

маводи таълимӣ, амсила ва низоми фаъолияти малакаҳои банақшагирии ҳамроҳи он, омӯзиш ва кор бо низомҳои иттилоотӣ ташаккул дода шаванд. Дар ин маврид шакли ҳамкорӣҳои субъектҳои раванди таҳсилот, воситаҳои ба таври аёнӣ тасвир намудани маводи омӯхташаванда ва методҳои таълими он метавонад тағйир ёбад.

Тавре мебинем, дар ин марҳила ҳуди имкони амалӣ намудани инкишофи тафаккури таҳлилӣ дар сохтори мушаххаси раванди таҳсилот ошкор гардида, барои бо ҳавас иштирок намудан ва шавқмандии хонандагон дар ташаккули малакаҳои таҳлилӣ шароит омода карда мешавад.

Марҳилаи ҳавасмандию мақсадноки ҳамин гуна тавсифгардидаи инкишофи тафаккури таҳлилӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо равандҳои зерин тавсиф карда мешавад:

- мақсадгузории муқарраркунандаи бахши муносибатҳои байниҳамдигарии иштирокдорони фаъолияти таълимӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти хонандагон аз ҷониби омӯзгор, ки ба рушди самараноки малакаҳои таҳлилӣ нигаронида шудааст;
- ҳавасмандие, ки шавқу рағбат ва кӯшиши хонандагонро ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ вобаста менамояд.

Унсури назариявӣ муҳтавоӣ - маводи таълимӣ ва ташаккули низоми фаъолияти таълимиро дар бар мегирад. Ба ҳайси пойгоҳи ташаккули ин марҳила маводи таълимии як фанни мушаххаси таълимӣ хидмат мекунад, ки дар он амсилаи байнифаннии фаъолияти педагогӣ барои рушди тафаккури таҳлилии хонандагон воғузор шудааст. Ҳамин тавр, ду сохторро муттаҳид намуда, муҳтавои ягонаи маводи назариявии фаъолияти таълимӣ ба вучуд оварда мешавад.

Дар ин концепсия технологияи модуль мавҷуд буда, он дар навбати хеш дар канори дурустӣ қонунмандиро таъмин мекунад. Инчунин технологияи модуль ва интиҳоби он зимни таълим асоси таълими мантиқӣ, худомӯзӣ ва шаффофияти натиҷахоро таъмин мекунад.

Дар идроки модул мо ба тафсири Г.Я. Гревсева така мекунем, ки: «Онро ҳамчун маҷмуи шаклҳои ташкил ва методикаи таълими дар як мавзуи умумӣ муттаҳидшуда ва ба рушди тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронидшуда тавсиф мекунад» [40].

Мо модулно ҳамчун низоми якпорчаи маводи назариявӣ ва бахши санҷишҳо ва супоришҳо барои он тавсиф мекунем, ки он азхудкунии мавод ва қобилияти баҳодиҳӣ ба кори хонандагонро таъмин мекунад. Инчунин дар таҳқиқоти худӣ мо мафҳуми «манбаи иттилооти иҷтимоиро» истифода мебарем, ки маводи назариявиро дар бораи инсон ва умуман ҷомеа дар назар дорад, он ҳамчун унсури маводи таълимӣ истифода мешавад.

Таҳқиқоти манбаҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ бо нуқтаҳои зерин ҳавасманд карда шудаанд:

- омӯзиши ҷанҳои иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардони фаъолияти таҳлилӣ дар ин раванд бидуни сарчашмаи бевоситаи маводи назариявӣ амалинашаванда аст;

- мубрамсозии густариши пойгоҳи иттилоотӣ дар таҳқиқоти илмӣ;
- иттилоотони ҷомеа дар аксарияти соҳаҳои фаъолияти инсон.

Маҷмуавӣ будани раванди таълимро ҷузъҳои таркибии зерин ифода мекунанд:

- таҳлилии ҳама гуна манбаҳои иттилооти иҷтимоӣ, аз ҷумла китобҳои дарсии ҷанҳои таҳсилоти умумӣ, асарҳои илмӣ, маълумотномаҳо, донишномаҳо ва дигар адабиёт, матнҳо ва тасвирҳо аз манбаҳои гуногун, ба мисли интернет;

- низоми фаъолияти таҳсилот, ки бисёр равандҳои тафаккурро вориди амал месозад: интихоби маълумоти иттилоотӣ, тафриқа ва бонизомсозӣ мувофиқи ҳадафҳои таълимӣ.

Иттилоот дар ҷараёни таҳқиқот ниёз ба он дорад, ки асоснок карда шавад. Ин амал дар навбати хеш ба он нуқтае мусоидат мекунад, ки дар он марҳилаи эҷодкорӣ оғоз мешавад, ин ҳама дар навбати хеш нақши амалии таълим ва роҳҳои ҷустуҷӯи инфиродиро тавсеа мебахшанд.

Инак, ба тавсифи вазифаҳое мепардозем, ки чузъи назариявию муҳтавоии рушди тафаккури таҳлилӣ амалӣ мегардад, ки ба таври мушаххас, ба унсурҳои зерин нигаронида шудаанд:

Муҳтавоӣ-назариявӣ: Таъмини донишҳои зарурӣ барои дарки мавод ва рушди тафаккури ҳаматарафа.

Тарбияи шахсӣ: Рушди хислатҳои мусбат, арзишҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ дар хонандагон.

Ҳамкорӣ: Таъмини ҳамкориҳои муассир байни омӯзгорон ва хонандагон.

Муошират: Ташаккули малакаҳои муошират дар асоси таҳлили ҳамкорӣ дар фаъолияти таълимӣ.

Унсури субъективӣ фаъолияти ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ мекунем. Он марҳилаҳои технологии ташаккули малакаҳои таҳлилоӣ дар раванди фаъолияти таълимӣ дар назар дорад. Дар низоми барномаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ марҳилаҳои зерини рушди тафаккури таҳлилоӣ муайян кардем: *ташхис, амалия ва худтаҳлил*.

Ташхис - дараҷаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагонро дар лаҳзаи қорӣ бо мақсади муайян кардани роҳҳои қори минбаъда, ки шавқу рағбати зиёд ва воқуниши психологӣ хонандагонро ба амалҳои ҳавасмандкунанда ба вучуд меорад, муайян мекунад. Инчунин дар ин марҳила натиҷаҳои рушди малакаҳои таҳлилии ҳар як хонанда пешгӯӣ карда мешаванд. Ташхис аз қониби омӯзгор бо истифода аз воситаҳои анъанавӣ баҳодихӣ педагогӣ, аз қабилӣ мушоҳида, пурсиш, анкета, шифоҳӣ ва хаттӣ, санҷиш, имтиҳон гузаронида мешавад.

Дар қараёни *амалия* усулҳои фаъоли таълим, аз ҷумла қор бо манбаъҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ истифода мешаванд. Методҳои бештар самараноки ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар байни хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ кейс-метод, ҳама гуна супоришҳои амалии фанӣ, маҳфилҳои муҳоҳисавӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, харитаи зеҳнӣ ва

ғайра мебошанд. Шакли амалисозии фаъолият бо истифода аз ин методҳо метавонад инфиродӣ ё дастаҷамъӣ бошад.

Худтаҳлил дар чараёни баҳодиҳии мустақилонаи натиҷаҳои фаъолияти хонандагон гузаронида мешавад. Он на танҳо интиқод, балки инчунин муназзамсозии ангораи фаъолияти минбаъдаи ба рушди маҳорат нигаронидашударо дар бар мегирад. Ҳамчунин донишу маҳоратҳои аз ҷанми таълимӣ бадастомада таҳлил карда мешавад, ба дарки шахсии равандҳои иҷтимоӣ ва проблемаҳои бо он робитадошта, ва ба роҳҳои ҳалли онҳо таваҷҷуҳ карда мешавад. Методҳои мувофиқ дар ин марҳила: қори эҷодӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, рӯнамоиҳо, гузоришҳо, мубоҳисаҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ин ҷо низ манбаъҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ мубрамии худро аз даст намедиханд.

Унсори субъективӣ фаъолият вазифаҳои иштирокдорони фаъолияти таълимиро ошқор мекунад. Аз ҷониби омӯзгор ин пешниҳоди маълумоти назариявӣ, ҳавасмандӣ ба фаъолият ва назорати он ва аз ҷониби хонандагон бошад ҷалб кардан ба раванди таҳсилот, худшиносӣ дар он ва амалӣ намудани эҳтиёҷоти мақсадҳо тавассути фаъолияти таҳсилот мебошад.

Ин унсур тафаккури таҳлилии хонандагонро тавассути ҷалб намудан ба қорҳои таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва дигар фаъолият, ки имконияти онҳоро амалӣ намуда, ба рушди ҳамаҷониба нигаронида шудаанд, инкишоф медиҳад. Дар ин ҷо боз як вижагии фарқкунандаи равандҳо - тарбияи маънавию ахлоқӣ, муқаррар намудани назорати ботинӣ ва дарки мувофиқи воқеияти атроф мавҷуд аст.

Унсори субъективӣ фаъолият вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- аз худ намудани донишҳо, маҳорат, малакаҳо ва фаъолияти амалӣ;
- ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар зухуроти усулҳои гуногуни он;
- инкишофи намудҳои гуногуни фаъолияти фикрӣ, инчунин соҳаи дарки отифавӣ ва шавқу рағбати хонандагон.

Унсори воқунишию баҳодиҳӣ тавассути арзёбии дараҷаи инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

амалӣ карда мешавад. Ин натиҷаи мантикии фаъолияти ҳамаи унсурҳои қаблии амсила мебошад.

Ин унсур меъёрҳои арзёбӣ ва нишон додани мақсаднокии тамоми амсилаи таълимиро дар бар мегирад. Дар ин ҷо тамоми ҳадафҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ бадастомада, салоҳиятҳои таълимие, ки хонандагон ба даст овардаанд ва натиҷаҳои ҳамаи намудҳои фаъолияти таълимӣ ба назар гирифта мешаванд.

Дар ҷараёни омӯзиш мо аз методҳои чун таҳлил, мушоҳида, ҳамгирӣ, машварат, пурсиш, арзёбии мутақобил ва арзёбӣ аз тарафи коршинос, тафсири мавод, санҷиш ва ғайра истифода кардем.

Ҳамчун воситаи таълим, мо аз барномаҳои инфиродии таълимӣ, анғораҳои таҳлили раванди таълим, дастур оид ба худбаҳодиҳӣ, маводи басарӣ, самъӣ ва матнӣ, саволномаҳо истифода намудем.

Тафаккури таҳлилии таълимгирандагони таълимгоҳҳо бо таваҷҷуҳ ба меъёр ва нишондодҳои мухталиф шакл мегирад.

Вазифаҳои унсури воқунишию баҳодиҳӣ дар рушди тафаккури таҳлилии хонандагон:

- баррасӣ, таҳлил, мулоҳиза ва интиқоди натоиҷи фаъолияти таълимӣ, қиёс ва арзёбии рушди малақаҳои таҳлилии таълимгирандагон бо таваҷҷуҳ ба аҳаммияти иҷтимоӣ;

- ислоҳи иштибоҳоти ошкоршуда дар фаъолият, банақшагирии амалҳои минбаъда, ки натиҷаҳои фаъолияти таълимиро беҳтар мекунанд, бартараф намудани унсурҳои, ки ба рушди малақаҳои таҳлилӣ ҳалал мерасонанд.

Ҳамаи унсурҳои амсилаи дар боло тавсифшуда яксон муҳиманд ва татбиқи маҷмуи роҳҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ барои таъмини ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон дар назар доранд.

Дар асоси консепсияи методологияи равандҳои таҳсилот мо як қатор принсипҳои асилро ошкор сохтем, ки ин амсилаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз дигар амсилаҳои

таълимӣ фарқ мекунонанд. Ин принципҳоро метавон ба таври зерин номбар кард:

1) вокунишӣ будан – мушоҳидаи натиҷаҳои фаъолияти таҳсилот ва худбаҳодиҳии хонандагон, қобилияти ба қадри кофӣ таҳлил намудани кори худ, пеш аз ҳама, барои такмили минбаъдаи он;

2) муколамавӣ будан – рушди методҳои гуногун дар раванди таълим, ки ба рушди тафаккури таҳлилӣ ва мулоҳизаҳои баҳодиҳӣ дар байни хонандагон дар чараёни муносибат бо омӯзгор нигаронида шудаанд;

3) якпорча будан – рушди тафаккури таҳлилии хонандагон тавассути амсилаи мантиқӣ ва бонизомии педагогӣ, ки аз ҷузъҳои ҳамкорикунанда иборат аст, он танҳо ҳангоми татбиқи ҳамаҷониба дар амалия бо пайдарпаии муайян самаранок буда, инчунин низомии муайяни маводи дар раванди таълим истифодашавандаро дар назар дорад;

4) фардӣ будан – фаъолият оид ба рушди тафаккури таҳлилӣ дар асоси равиши инфиродӣ ба ҳар як хонанда ва қобилиятҳои ӯ, ташвиқи ташаббус дар муайян намудани қобилияти худ ва инкишофи онҳо тавассути худомӯзӣ ва банақшагирии натиҷаҳои нав гузаронида мешавад;

5) дастгирии педагогӣ – дар таъмини назариявию муҳтавоии раванди таълим амалӣ карда мешавад, ки ба рушди тафаккури таҳлилии хонандагон, инчунин робитаи мутақобила бо хонандагон дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти таълимӣ нигаронида шудааст.

Тавсифномаи универсалии амсилаи педагогии мавриди таҳқиқот:

- гузоштани ҳадафи таҳсилот;
- мутобиқати амсила, ки бо гурӯҳи ҷузъҳо ифода ёфтааст;
- мутобиқшавандагии амсила ба шароити муҳити зист, ки аз рӯйи соҳаи фанӣ, мавҷудияти маводи таълимӣ ва вижагиҳои вақт ва фазо муайян карда мешавад.

Тавсифномаи асолати амсилаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ:

- якпорча будани амсила, ки танҳо тавассути гузариши ҳамаи марҳилаҳои дар низоми амсила нишондодашуда барои рушди тафаккури таҳлилӣ амалӣ мегардад, бесамар будани истифодаи унсурҳои он дар алоҳидагӣ дар раванди таҳсилот;

- низоминокии амсилаи рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳқиқоти ҳамаҷонибаи ҷузъҳои онро дар назар дорад;

- пайрези технологияҳо ва равишҳои инноватсионӣ бар пояи арзишҳои умумибашарӣ зимни татбиқи рушди тафаккури инноватсионии таҳлилии таълимгирандагон бо таваҷҷуҳ ба вазъи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва рақамикунонии сарчашмаҳои ахбори иттилоот ва сотсиалӣ

Хулосаи боби якум

Моҳияти бисёрҷаҳати фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ тақрибан дар зиндагии амалии ҳар як субъект таҷассум меёбад. Шунавандагони МТМУ доимӣ, ивазшаванда ва боиктидор дар ин ё он шакл натиҷаҳои фаъолияти онҳоро нишон медиҳанд, ки дар маишат ва шуур инъикос меёбанд.

Ҳофизаи таърихӣ шуури ҷамъиятиро ташкил дода, донишро дар бораи Ватан ба низоми медарорад, ифтихори ватандориро ташвиқ мекунад, андешаи шахсро дар бораи гузашта ташаккул медиҳад ва аз нақши давлат дар ҷаҳон огоҳ месозад. Он идомаи наслҳоро таъмин карда, тавассути ҷорабиниҳои таълимӣ ва тарбиявӣ амалӣ мегардад.

Ҳофизаи таърихӣ, махсусан дар давраҳои душвори таърихии давлат, ки қисми ватандӯстии аҳоли барои ояндаи кишвар ва рафъи бӯҳрон нақши ҳалқунанда мебозад, аҳаммияти хосса пайдо мекунад.

Дар ҳудуди давлати мо ҳалқҳои сершуморе зиндагӣ мекунанд, ки ҳар кадоми онҳо фарҳанг, урфу одат ва маросими ба худ хос доранд, вале ҳамаи онҳоро таърихи муштаракӣ ташаккул ва тараққиёт муттаҳид менамояд. Маҳз ҳофизаи рӯйдодҳои гузашта ваҳдатро таъмин мекунад ва ин зарурати эҳё ва ҳифзи ҳофизаи таърихиро муайян мекунад. Муҳити иҷтимоӣ фарҳангӣ низ

дар тули таърих ташаккул ёфта, ҷомеаро муттаҳид месозад. Аммо сол то сол тафовути байни ходимони фарҳанг, ки барои нигоҳдории якпорчагӣ ва муттасилии он кӯшиш мекунанд ва оммаҳои танҳо ба истеъмоли маҳсулоти тайёри тамоюлоти нави «фарҳанг» одаткарда густариш меёбад. Ҷомеаи истеъмолкунандагон бидуни саъю кӯшиш ба фаъолият ва шуурнокӣ ташаккул меёбад.

Инак, вазифаи асосии ҳофизаи таърихӣ аз нав барқарор намудани озмоиши гузашта дар воқеияти имрӯза тавассути соҳаи таълиму тарбияи хонандагон мебошад. Худи ҳофизаи таърихӣ як низоми мураккаб ва гуногунҷабҳа аст. Омӯзгорон вазифадоранд, ки ин сохторро дар барномаҳо ва фаъолиятҳои, ки ба рушди як қатор малака ва дониш дар хонандагон нигаронида шудаанд, татбиқ намоянд. Мактабҳо ҳамчун заминаи мусоид барои амалисозии лоиҳаҳои педагогӣ амал мекунанд. Баҳодиҳии объективии падидаҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ дар байни хонандагон ҳангоми камбудии консепсияи тарбиявӣ ва огоҳии маҳдуд мавқеи ноустувorro ба вучуд меорад.

Проблемае, ки имрӯз мавриди омӯзиш қарор дорад, як раванди хеле динамикӣ буда, бо мушкилоти зиёд ҳамроҳ аст. Тағйироти мунтазами консепсияи кори муассисаҳои таълимӣ ва ислоҳоти мунтазам дар соҳаи онҳо ин нуктаро тасдиқ мекунад.

Ҷомеаи мо бар зидди гурӯҳҳои мубориза мебарад, ки ҳофизаи таърихиро ҳамаҷониба несту нобуд сохта, далелҳои таърихи Ватанамонро инкор мекунанд, ҳиссиёти мусбатро дар шуури ҷавонон захролуд намуда, корнамоиҳои ниёгонамонро зерӣ шубҳа мегузоранд. Дар ҳоли ҳозир чунбише бо номи «Полки ҷовидонӣ» ташкил карда шуда, барои ёдоварӣ аз аҷдодони мардуми имрӯза дар Федератсияи Русия, кишварҳои ИДМ ва дигар кишварҳои ҷаҳон ки дар мудҳиштарин ҷанги ҷаҳонӣ қурбон шудаанд, пешбинӣ шудааст. Дар раванди омодагӣ ба ҷорабинии мазкур ва амалисозии он иштирокдорон бояд:

Донишҳои таърихӣ: Дар бораи нақши Иттиҳоди Шуравӣ ва Русия дар низоҳои байналмилалӣ ва инчунин ормонҳо ва талошҳои инсондӯстонаи

онҳо маълумот дошта бошанд. Ин донишҳо барои фаҳмиши амиқи мавзӯ ва арзёбии воқеии ҳолатҳо муҳиманд.

Технологияҳои инноватсионӣ: Технологияҳои инноватсиониро истифода баранд, ки ба талаботи эътимоднокии иттилоот ҷавобгӯ бошанд. Ин маънои онро дорад, ки иттилооти пешниҳодшаванда бояд саҳеҳ, боэътимод ва аз манбаъҳои муътамад гирифта шуда бошад.

Шароити мусоид: Шароити мусоидро барои омӯзиш ва азхудкунии арзишҳои анъанавии давлати худ фароҳам оваранд. Ин шароит бояд ба иштирокдорон имкон диҳанд, ки арзишҳои миллии худро омӯзанд, кадр кунанд ва дар ҳаёти худ татбиқ намоянд.

Ин гуна чорабинӣ қодир аст, ки самараи зарурӣ диҳад, аммо барои пурра амалӣ намудани тарбияи таърихӣ ҳадди ақал маҷмуи тадбирҳо зарур аст, ки иштироки ташкилоти педагогӣ, тарбиявӣ, фарҳангӣ, дастгирии иттиҳодияҳои довталабони ихтиёрӣ ва созмонҳои эҷодиро дар назар доранд.

МТМУ нисбат ба дигар ташкилот бо омма робитаи наздик доранд ва ба ҷомеа таъсир расонда метавонанд. Худи кормандони ин ниҳодҳо низ субъектҳои ҷомеа буда, бо мавқеи худ ба афқору эҳсосоти мавқеи ҷамъиятии худ саҳм мегузоранд. Ба ҷаҳонбинии мардум имрӯз на танҳо омилҳои сиёсӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ, балки падидаҳои, аз қабили пандемия ё тағйирёбии муассири иқлим низ таъсир мерасонад. Донишмандони далелҳои мушаххас акнун барои ба хонандагон бо салоҳиятнокӣ пешниҳод кардани маводи таърихӣ кифоя нест. Бояд донист, ки маълумоти таърихӣ дар кадом қарина пешниҳод карда мешавад ва онро бо чӣ муқоиса метавон кард. Тафсири далелҳо дар концепсияи воқеият мубрам мегардад.

Маҳдудии сарчашмаҳои маълумоти боэътимоди таърихӣ аксар вақт объективона пешниҳод намудани маводро дар бораи гузашта душвор мегардонанд. Муваққатан дур будани воқеаҳо, ба истиснои шохидони зиндаи рӯйдодҳои алоҳида, дурустии маводи таърихиро боз ҳам коҳиш медиҳад.

Бозгӯии бадеии таърих дар мактабҳо, ки ба баланд бардоштани воқуниши отифавии иштирокдорон ва бинандагон нигаронида шудааст,

инчунин саъй мегардад, ки дар доираи барномаҳои татбиқшаванда маълумоти бозътимод нишон дода шавад.

Дар тафовут аз донишҳои илмӣ, ҳофизаи таърихӣ дарки отифавиро дар назар дорад, ки ба фаъолияти таҳлилӣ бармеангезад. Ин тафовут ангезаи асосии амсиласозии вазифаҳо ва лоиҳаҳои педагогӣ дар муҳити фарҳангӣ барои таъмини муттасили фарҳангии байни наслҳо мебошад.

БОБИ 2. ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХӢ ДАР ДАРСҲОИ ТАЪРИХ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАҲАККУРИ ТАҲЛИЛӢ

2.1. Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи таърихӣ тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир

«Мо тимсолҳои зеҳнии ҳозираро барои барқарор кардани гузаштаи худ чӣ гуна истифода мебарем?» [179].

Таҳқиқоти бунёдии «Дар бораи ҳофизаи дастаҷамъӣ»-и олими ҷомеашиносии фаронсавӣ М. Халбвакс ба назарияи ҳофизаи дастаҷамъӣ асос гузошт, ки нигоҳдории гузашта ва паҳншавандагиро дар дохили гурӯҳҳо берун аз ҳудуди ҳофизаи умумӣ шарҳ медиҳад.

Ҳофизаи таърихӣ дар ташаккули ҳувият ва худшиносии миллӣ нақши муҳим дошта, ба мардум имкон медиҳад, ки донишҳои таърихӣ дар бораи гузашта, ғайр аз гардонидани мероси фарҳангӣ ва бо дарки нақши худ дар таърих ҳифз ва интиқол дода шаванд.

Дар ин маврид олими шинохта Лутфуллозода М. қайд намудааст: «Андешаи ҷимоя ва ҳифзи Ватан ҷавҳарест, ки ниёгон ба мо мерос гузоштаанд. Онҳо панд додаанд: Модом ки худро соҳиби кишвар медонед, худро ворис мепиндоред, ватанро обод мекунед, хонаю фарзандро азиз мешуморед, пас онро муҳофизат кунед, дар андешаи ҷимояи он бошед Нагузоред, ки бегонагон, душманон мулкро хароб кунанд, молу мулк, маҳсули меҳнати шуморо ба яғмо баранд, худӣ шуморо ба ғулому чоряккор табдил диҳанд» [92, с. 236-237]. Метавон гуфт, ки ҳифзи Ватан, ҷимояи кишвар, эҳтиром ба муқаддасоти миллӣ ва махсусан арзиши таърихӣ гувоҳи ҳофизаи бой ва гаронарзиши таърихӣ тоҷикон мебошад.

Тоҷикистон ба мисли аксари кишварҳои дигар арзиши таърихӣ дорад ва он дар принсипҳои таълиму тарбия ва методикаҳои низоми таҳсилот инъикос ёфтааст.

Таҳлили мафҳумҳои педагогӣ яке аз роҳҳои омӯзиши ҳувияти миллӣ мебошад.

Антологияи *The Collective Memory Reader* (Ҳофизаи дастаҷамъии *хонанда*) аз ҷониби муаллифон Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered, and Levy Daniel матнҳои гуногунро аз асарҳои классикӣ то муосир дар мавзӯи ҳофизаи дастаҷамъӣ пешкаш мекунад, ки равишҳо ва методологияҳои гуногуни назариявиро муттаҳид мекунад.

«Якчанд истилоҳот ё мафҳумҳои мавҷуданд, ки дар тули бист соли охир бо истилоҳи «ҳофизаи дастаҷамъӣ» барои таваҷҷуҳ дар илмҳои гуманитарӣ ва иҷтимоӣ мубориза мебаранд» [180].

Ин ба мулоҳизаронӣ мусоидат мекунад, зеро дастурҳои ахлоқӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ барои ҷомеаи тоҷик нақши муҳим бозида, дар таъкили раванди таҳсилот таъсири худро гузоштаанд.

Яке аз ғояҳои асосии педагогӣ, ки барои мардуми тоҷик хеле муҳим буд, мафҳуми таҳсилот ҳамчун воситаи раҳӣ аз истибдод аст. Халқ дар давраҳои гуногуни таърихи Тоҷикистон барои озодӣ ва истиқлолият мубориза мебард ва таҳсилот дар ин раванд нақши халқунанда бозида, донишу малакаи заруриро барои оғози ҳаракатҳои эътирозӣ ва мубориза барои манфиатҳои худ фароҳам меовард.

Дар нигоштаҳои донишмандон Лутфуллоев М., Абдурахимов Қ.С. зикр ёфтааст, ки: «Мо наслҳои имрӯза, аз он фарҳангу маънавияти гузаштаи худ, ки дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ нақши амиқе гузоштааст дар шароити кунунӣ, яъне, дар давраи истиқлолият низ ба хотири густариши тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва ояндаи бозғамии кишвар пурсамар истифода барем. Зеро дар раванди эҳёи тафаккури миллӣ, фарҳангу тамаддуни ниёгон воситаи муосири ҳудӯҳӣ, ҳувайяи миллӣ ва таъаккули ҷаҳонбинии нави миллӣ буда, халқу миллатро аз тариқи ваҳдату ягонагӣ ба пешрафтҳои бузурги иқтисодӣ иҷтимоӣ ва илмӣ фарҳангӣ хоҳад расонд» [91, С. 58].

Аз инҷо бармеояд, ки эҳёи тафаккури миллӣ, фарҳангу тамаддуни ниёгон воситаи муосири ҳудӯҳӣ, ҳувайяи миллӣ ва таъаккули ҷаҳонбинии нави миллӣ буда, онро бидуни таҳсилот тасаввур кардан имконнопазир аст.

Мафҳуми асосии таҳсилот дар ҳофизаи таърихӣ тоҷикон ҳамчунин мафҳуми ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ мебошад. Тоҷикистон марказе боқӣ мемонад, ки дар он омехтаи фарҳангҳо ва гурӯҳҳои этникӣ як ҷомеаи ягонаро ташкил медиҳанд.

Дар асари *Between Memory and History* (Дар байни ҳофиза ва таърих) *Les Lieux de Mémoire* Пйер Н. мафҳуми «ҷойҳои ҳофиза» - рамзҳо ва амалияҳоеро, ки тавассути онҳо ҳофизаи миллӣ дар замони ҳозира таҷдид мешавад, таҳқиқ мекунад [110].

Дар таҳсилот ба ҳувияти миллӣ ва мероси мардуми тоҷик таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардида, ба таҳкими эҳсоси мансубият ба кишвари худ ва фарҳанги онро тарғиб мекунад.

Файласуфи Донишгоҳи Чикаго П. Рикер дар асарҳои худ *Memory, History, Forgetting* (Ҳофиза, Таърих, Фаромӯшӣ) робитаи ҳофиза ва таърихро мулоҳиза намуда, инчунин қайд мекунад, ки: «Робитаи ҳофиза ҳам ба дарки озмоиши таърихӣ ва ҳам ба эҷоди ривояти таърихӣ таъсир мерасонад (ташаккули ҳувият)» [125].

Ҷанбаҳои асосии ғояҳои педагогии тоҷикон низ рушди муколамаи байни миллатҳо ва муносибатҳои таҳаммулгароёна мебошанд. Дар ин қарина, ки дар кишвар гурӯҳҳои зиёди қавмҳо умр ба сар мебаранд, хонандагонро дар руҳияи эҳтиром ва муаррифии фарҳангҳои гуногун тарбия кардан зарур аст. Раванди таҳсилот дар назди худ вазифаи ташкил ва рушди ҷомеаи таҳаммулпазирро мегузорад, ки дар он ҳар як шахс имкони дар мувофиқа бо ҳамсоягони наздики худ кору зиндагӣ карданро дорад.

Ҳофизаи таърихӣ фарҳангии мардуми Тоҷикистон дар асоси омӯзиши афкори педагогӣ ҷузъи ҷудонашаванда буда, «худро ҳамчун мубрам, ҳофизаи «гарм» ва хунуккунанда, «сард» муаррифӣ менамояд» [132, с. 84], мансубияти миллӣ ва худшиносӣ, арзишҳо ва принсипҳоро нишон дода, бар ҷомеаи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ таъяс мекунад. Таҳлили консепсияҳои педагогӣ ба мо имкон медиҳад, бидонем, ки ин арзишҳо ва

принсипҳо ба таҳсилоти муосир чи гуна таъсир расонида, ба ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик Хоҷаев К.Т. таъкид кардааст, ки: «Дар эҳё ва муаррифии афкори педагогии мутафаккирони классик, олимони таъриху адабиёт ва фалсафа нақши назаррас доранд. Аз ин нуқтаи назар, ба ҳар як муҳаққиқи таърихи педагогикаи тоҷик лозим меояд, ки дар омӯзиши таърихи адабиёт ва адабиётшиносӣ ба осори илмию таҳқиқотии олимони намоён, аз кабили: С. Айнӣ, М. Шукуров, З. Рачабов, А. Баҳоваддинов, Ш. Ҳусейнзода, Н. Маъсумӣ, Х. Мирзозода таъкид карда, тавачҷуҳи ҷиддӣ намояд» [157].

Низомҳои ҷорӣ намудани ҳофизаи таърихӣ дар дарсҳои таърих барои тақмили илмию техникаи тафаккури таҳлилӣ дар фаъолияти таълимӣ вазифаи бунёдиро иҷро намуда, имкон медиҳад, ки хонандагон далелу санадҳоро дар хотир нигоҳ доранд, тафаккури таҳлилӣ, маҳорати таҳлилӣ ва қобилияти мустақилона омӯختани падидаҳои таърихиро ташаккул диҳанд.

Яке аз масъалаҳои калидӣ дар таълими фанни таърих дар Тоҷикистон аз тарафи хонандагон ба қадри кофӣ надонишони сабаб ва оқибатҳои бунёдии падидаҳои таърихӣ мебошад. Равишҳои инноватсионии рушди тафаккури таҳлилӣ ба хонандагон ҷиҳати фарогирии бошуурона ва ба таҳлили бомулоҳизаи маводи таълимӣ кумак мекунад, ки он ба дарки амиқи далелҳои таърихӣ, муайян кардани робитаи байни рӯйдодҳо мусоидат мекунанд ва илова бар ин, нуқтаи назари шахсии худро дар бораи он рӯйдодҳо ташаккул медиҳанд.

Ҷорӣ намудани технологияҳо барои рушди тафаккури интиқодӣ дар дарсҳои таърих низ ба муассир гардидани фаъолияти таҳсилотии хонандагон мусоидат мекунад. Хонандагон ба ҷойи ғайрифавол дарк намудани иттилоот иштирокдорони фаъоли раванди таҳсилот мегарданд, саволҳо медиҳанд, таҳлил мекунанд ва хулоса мебароранд, донишҳои гирифтаашонро дар шароити воқеӣ барои ба хотир овардан ва амалисозии он донишҳо мусоидат мекунанд.

Олими тоҷик М.И. Ғиёсиев изҳор кардааст, ки: «Дар ташаккули хислатҳои ахлоқию ватандӯстӣ ва тарбияи насли оянда осори мутафаккирони бузурги адабиёти классикии тоҷик, аз қабили Абуабдулло Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Умари Хайём, Ҳофизӣ Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ), Камоли Хучандӣ, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва бисёр дигарон нақши басо назаррас доранд» [38].

Аз ин рӯ, технологияҳои ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ тавассути рушди тафаккури таҳлилӣ воситаи муассири баланд бардоштани самаранокии омӯзиши фанҳои таърихӣ, кумак расонидан ба хонандагон дар азҳудкунӣ ва дар хотир доштани маводи таълимӣ, рушди тафаккури таҳлилӣ, малакаҳои таҳлили маълумот ва қобилияти тафаккури интиқодӣ мебошанд.

Сарчашмаҳои бунёди ҳофизаи таърихӣ тоҷикон омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосирро дар бар мегирад. Андешаҳои педагогии ниёгон тавассути мероси шиғоҳӣ, анъанаҳо, расму оинҳо, ки асоси мероси фарҳангии халқи тоҷикро ташкил медиҳанд, интиқол дода мешавад. Омӯзиши ин ғояҳо ба мо имкон медиҳад, ки арзишҳо ва принципҳои дарк кунем, ки барои ниёгони мо муҳим буданд ва ба ташаккули фарҳанги муосири тоҷикон таъсир расонидаанд. Дар бунёди ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни тоҷикон арбобони илми муосир низ нақши калидӣ доранд.

Асарҳои ин муаллифон, ғояҳо ва концепсияҳо метавонанд ба дарку тафсири рӯйдодҳои таърихӣ, инчунин ба ташаккули симои муосири кишвару халқ таъсир расонанд, «таърихи офатҳоро на тавассути ҳофизаи мустақим, балки ба воситаи васвасаи пас аз он меросиранда – тимсолҳои бавосита, объектҳои таърихӣ, амсилаҳои рафтор ва таассурот ба оила ва дар маҷмӯъ ба фарҳанг интиқол дода мешаванд». (*The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*) (*Насли баъдиҳафизавӣ: Фарҳанги ҳамагӣ ва басари баъди холокост*) [178].

Таҳлили мафҳумҳои педагогии мутафаккирони муосир ба тоҷикон имкон медиҳад, ки проблемаҳои мубрам, тамоюлҳо ва вазифаҳои таҳсилотро дарк намуда, андешаҳои ниёгони худро ба шароити кунунӣ мутобиқ созанд.

Доктор Ассман дар *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination* (Ҳофизаи фарҳангӣ ва тамаддуни барвақтӣ: Навиштаҳо, ҳофизаҳо ва тасавури сиёсӣ) ду мафҳуми назариявии ҳофизаи фарҳангиро муайян мекунад: «Ҳофизаи дарозмуддати ҷомеахоро, ки метавонад то 3000 сол идома ёбад ва ҳофизаи иртибототиро фарқ кунад, ки одатан бо 80-100 сол маҳдуд мешавад. Вай ин ҷаҳорҷӯбаи назариявиро ба омӯзиши мисолҳои ҷаҳор фарҳанги мушаххас татбиқ мекунад, ки қаринаҳои вазифавӣ ва дастовардҳои мушаххас, аз ҷумла давлат, ҳукуқи байналмилалӣ, дин ва илмро нишон медиҳад» [12].

Идроки арзишҳо, принципҳо ва ғояҳо ба эҳтиром ва ҳифзи мероси ниёгон мусоидат намуда, қорҳои таҳқиқотии мутафаккирони муосир ба тақмили раванди таҳсилот ва илм дар Тоҷикистон, мутобиқ кардани озмоиши пешқадам ва консепсияҳо ба шароити мавҷуда мусоидат мекунад.

Дар ин радиё сиёсатшинос Муҳаммад А.Н. андешаронӣ мекунад: «Дар ҷодаи эҳёи ҳофизаи таърихӣ ва истиқрори давлатдорӣ милли Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо донишҳои фароҳу мукамал, балки ҷасорат ва истодагари бемисл нишон медиҳад» [104].

Аз ин рӯ, таҳлили мафҳумҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир сарчашмаи муҳимми ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии тоҷикон ба шумор меравад, ки қодир ба ҳифзи мероси фарҳангӣ, рушди таҳсилоту илм, инчунин ташаккули тасаввуроти муосир дар бораи давлат ва шахрвандони он аст. Ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик дар ташаккули ҳувияти фарҳангии ҷомеа, урфу одат ва принципҳои ахлоқии он аҳаммияти ҳалкунанда дорад.

Ҳофизаи милли дарк ва тафсири дастаҷамъии гузаштара ифода мекунад, ки аз насл ба насл мегузарад ва падидаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии муосирро муайян месозад. Ҳофизаи таърихӣ на танҳо рӯйдодҳои

гузаштаро инъикос мекунад, балки имрӯзу ояндаро шакл медиҳад, ба худшиносии мардум, дидгоҳ ва тасмимгириҳои онҳо таъсир мерасонад.

Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи дастачамӣ

1. Консепсияҳои таълимии замони гузашта: Яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик ғояҳои педагогӣ мебошанд, ки аз насл ба насл гузаштаанд. Ғояҳои мазкур ба таълиму тарбия, ахлоқ ва ҷанбаҳои муҳталифи зиндагӣ иртибот доранд.

Масалан, дар фарҳанги анъанавии Тоҷикистон ба таълиму тарбияи фарзандон, тарбия намудани хислатҳои ахлоқӣ ва эҳтироми бузургсолон таваҷҷуҳи хосса зоҳир мешуд.

2. Файласуфони муосир: Файласуфон ва маорифпарварони муосири тоҷик низ саҳми худро дар тарҳрезии ҳофизаи дастачамӣ мегузоранд.

Асарҳо, пажӯҳишҳо ва интишороти илмӣ дар ҳифзу интиқоли арзишҳо ва анъанаҳои халқ саҳмгузоранд. Масалан, таҳқиқоти мутахассисони соҳаи илм ба омӯзиши таърихи таҳсилот, тақмили илми педагогика ва ташаккули фарҳанги мардумӣ баҳшида шудааст.

Намунаҳои сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи дастачамӣ

1. Интишороти илмӣ педагогии анъанавӣ: Дар осори мутафаккирони классики тоҷик, аз ҷумла Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ё Абӯалӣ ибни Сино метавон ба пандҳои хирадмандона оид ба тарбияи насли наврас, таълиму тарбия ва меъёрҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳ намуд.

Маводи таълимии классикӣ дар фарҳанги миллии тоҷикон дорои мероси ғанӣ мебошанд, ки вижагиҳои гуногуни таҳсилот, тарбия ва равишҳои таълимро дар бар мегиранд.

Инак, баъзе матнҳои намунавиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

1. *Мактубот*: китоби дарсии классикӣ дар мадрасаҳои исломӣ барои таълими асосҳои улуми динӣ, хондан ва навиштан ба забони арабӣ истифода мешуд. Мактубот матнҳо аз Қуръон, ҳадисҳои паёмбар Муҳаммад (с) ва тавзеҳоти онҳоро дар бар мегирад.

2. *Дастур ал мунаҷҷим*: ин дастур барои омӯзгорон буда, муҳтавои он низоми таълиму тарбияи шогирдон аст. Дар он технологияҳои гуногуни таҳсилот, принципҳои ташкили раванди таҳсилот ва тавсияҳо оид ба рушди маҳорати хонандагон тавсиф карда шудаанд.

3. *Омӯзгор*: ин матн ба нақш ва сифатҳои омӯзгор дар раванди таълим бахшида шудааст. Дар он инъикос мегардад, ки омӯзгори воқеӣ бояд чӣ гуна бошад ва ба ӯ барои самаранок таълим додани шогирдон чӣ гуна салоҳиятҳо лозим аст.

4. *Рисолаи таълим*: дар ин матн тавсияҳо оид ба ташкили фаъолияти таҳсилот, методҳои таълиму тарбияи кӯдакон, аз ҷумла принципҳои таълими натиҷабархш фаро гирифта шудаанд.

5. *Назария ва таълим*: ин матн иборат аз мафҳумҳои назариявии принципҳо ва усулҳои асосии таълим аст, ки дар низоми таҳсилоти классикӣ татбиқ мешаванд.

Дар ин интишороти илмию педагогии классикӣ арзишҳо, равишҳо ва низомҳои таҳсилот, ки дар мероси фарҳангии Тоҷикистон дар тули садсолаҳои зиёд маъмул будаанд, инъикос ёфтааст. Таҳлили ин асарҳо имкон медиҳад, ки вижагиҳои низоми педагогии Тоҷикистонро дарк намуда, анъанаҳои мероси педагогии халқро ҳифз намоем.

Таҳқиқоти илмии муосир: пажӯҳишҳои мутахассисони муосири тоҷик, масалан, оид ба омӯзиши таърихи таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё омӯзиши равишҳои педагогии замони мо, барои ҳифз ва интишори иттилоот дар бораи ғояҳои педагогии халқи тоҷик мебошанд.

Дар пешрафти низоми таҳсилоти Тоҷикистон низ дастовардҳои илмии ахир дар соҳаи педагогика ва таҳсилот нақши назаррас доранд.

Самтҳои мубрами ин таҳқиқот иборатанд аз:

1. Равишҳои пешқадами педагогӣ: таҳқиқот оид ба амалисозии технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таҳсилот, истифодаи методикаҳои интерактивӣ, таълими онлайн ва дигар равишҳои муосиру пешрафта барои баланд бардоштани натиҷабархшии таълим.

2. Психологияи педагогӣ: пажӯҳишҳои ба ҷанбаҳои психологии омӯзиш ва рушди кӯдакон, аз ҷумла омӯзиши ҳавасмандии хонандагон, дастгирии отифавӣ дар таҳсилот ва рушди салоҳиятҳои психологии омӯзгорон.

3. Таҳсилоти бисёрзабона: таҳқиқот оид ба амалисозии технологияҳои таҳсилоти бисёрзабона дар муассисаҳои таҳсилотии мактабӣ, таҳлили таъсири гуногунии забонҳо ба таълим ва рушди хонандагон, аз ҷумла омода намудани маводи таълимӣ барои таълими натиҷабахш ба навъҳои гуногуни забонӣ.

4. Таълими ҳамгиро: озмоишҳо чиҳати фароҳам овардани шароит барои дастрасии умумӣ ба таҳсилот барои хонандагони дорои эҳтиёҷоти махсуси таҳсилот, таҳияи барномаҳои интегративии таҳсилот ва методикаҳои кор бо гурӯҳҳои гуногуни хонандагон.

5. Арзёбӣ ва сифати раванди таълим: таҳлили самаранокии сифати таҳсилот, таҳияи методикаҳои санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон, таҳлили натиҷаҳои раванди таҳсилот ва таҳияи пешниҳод оид ба такмили тайёрии касбӣ.

Таҳқиқоти илмӣ имрӯза дар соҳаи педагогика ва таҳсилот дар такмили раванди таҳсилот дар Тоҷикистон нақши муҳим мебозад, ба рушди методикаҳо ва равишҳои муносири таълим мусоидат мекунад, зеро он ба такмили таҳсилот ва самаранокии раванди таҳсилот кумак мерасонад.

Достонҳои фолклорӣ: фарҳанги Тоҷикистон дорои мероси ғании фолклор ва ривоятҳои мардумӣ мебошад, ки тавассути анъанаҳои шифоӣ аз насл ба насл мегузаранд. Дар ин достонҳо рӯйдодҳои таърихӣ, афсонаҳо, ривоятҳо ва андарзҳои ҳикматноке, ки барои нигоҳ доштан ва рушд бахшидани ҳофизаи дастаҷамъии халқи тоҷик ёрӣ мерасонанд, «дар бораи озмоиши омма дар тарбияи насли наврас, дар бораи ақидаҳои педагогии онҳо, илми педагогикаи ҳаёти ҳаррӯза, педагогикаи оила, авлод, қабила, халқият ва миллат» [62] мавҷуданд.

Омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ: кор бо сарчашмаҳои таърихӣ, бойгонихо ва солномаҳо имкон медиҳад, ки рӯйдодҳо, далелҳо ва мероси фарҳангии ниёгон аз нав барқарор карда шавад. Хуҷҷатҳои бойгонӣ дар бораи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, муассисаҳои таълимӣ, равишҳои педагогӣ ва барномаҳои таълимӣ низ сарчашмаи муҳимми бунёди ҳофизаи дастаҷамъӣ мебошанд.

Толорҳои намоишӣ: коллексияҳои осорхонаҳо, намоишгоҳҳо ва чорабиниҳои осорхонавӣ маърифатӣ дар ҳифз ва интиқоли ҳофизаи дастаҷамъии мардуми тоҷик нақши аввалиндарача доранд. Толорҳои намоишӣ ва намоишгоҳҳо бахшида ба таърихи низоми таҳсилот, анъанаҳои педагогӣ ва дастовардҳои соҳаи илму фарҳанг ба абадӣ гардонидани мероси таърихӣ мусоидат мекунанд.

Дар иртибот ба ин, муҳаққиқ-педагоги тоҷик Л.М. Имматова таъкид кардааст, ки: «Масъалаҳои истифодаи анъана ва расму оинҳо, аҳаммияти онҳо дар рушди маънавияи иҷтимоии ҷомеа, қонуниятҳои инкишофи таърихӣ дар осори олимони тоҷик М. Орипов, И. Обидов, А. Паҳлавонов, Б. Раҳимов, Х.С. Афзалов, Қ.Б. Қодиров, Б. Мачидова, А. Нуоров, С. Исоев, М. Иззатова ва дигарон баррасӣ гардидаанд. Асарҳои Г.С. Виноградов, Э.П. Василтсева, Г.Н. Волков, И.Я. Ханбиков, А.Ш. Гашимов, Б. Афанасев, А.П. Орлова, А.Б. Хинтибадзе, А.Б. Шорова ва амсоли онҳо дар кишварҳои ИДМ эътирофи густарда пайдо намудаанд» [50, с. 71].

Чорабиниҳои оммавӣ ва идона: ҷашнҳои миллӣ, чорабиниҳои оммавӣ, конференсияву семинарҳо ба унсурҳои гуногуни таърихи маориф, дастовардҳои педагогӣ ва навсозии низоми таҳсилот бахшида мешаванд. Иштирок дар ин чорабиниҳои фарҳангӣ ба оммавӣ гардидани донишҳо оид ба гузашта ва имрӯзаи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Дар ин росто, муҳаққиқ Л.М. Имматова қайд мекунад, ки: «Баргузориҳои чорабиниҳои идона ва маросимӣ барои эҳёи анъана ва расму оинҳои мардумии тоҷикон имкони васеъ фароҳам меорад. Идҳо ва оинҳои мардумии тоҷикон яке аз ҷузъҳои равшан ва асили фарҳанги анъанавии

бадеӣ ва ҳамзамон яке аз падидаҳои бештар мураккаб ва гуногунҷанбаи истифодаи аввалини осори фолклор мебошад» [50, с.72].

Омӯзиш ва истифода аз маъхазҳои мухталиф барои тарҳрезии ҳофизаи таърихӣ тоҷикон на танҳо ба ҳифзи мероси фарҳангии мардум кумак мерасонад, балки ба рушди таҳсилот, илм ва фарҳанги кишвар низ мусоидат мекунад.

Вазифаҳои ҳофизаи миллиро дар ҷомеа баррасӣ менамоям:

I. Рушди худшиносии милли: шуури таърихӣ ба ҷомеа кумак мекунад, ки ҳамгироии худро ба миллат, фарҳанг ё ҷомеаи мушаххас амалӣ созад, бо ошноӣ бо далелҳои таърихӣ халқи худ шахсони алоҳида дониш андӯхта, сахм ва дастовардҳои онро кадр намуда, эътироф ва қабул мекунанд, иштибоҳҳои вайро мулоҳиза ва эътироф намуда, саъю кӯшиш мекунанд, ки урфу одатҳои беназир ва анъанаҳои нотакроро нигоҳ доранд.

II. Вазифаи таълимӣ: ҳофизаи дастаҷамъӣ ҳамчун унсури муҳимми раванди таълим хизмат мекунад, ки ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ мусоидат мекунад. Он имкон медиҳад, ки равандҳои таърихӣ, таҳлили равишҳо ва ҳулосаҳо дар бораи сабабҳо ва натиҷаҳои бевосита ба даст оварда шаванд.

III. Мутобиқшавӣ: маърифати таърихӣ оид ба мероси фарҳангӣ ба иҷтимоишавии насли наврас, ба вай изҳор намудани эҳтиром ба кишвари худ, ба мероси таърихӣ ва арзишҳои фарҳангии он, инчунин ба дастгирии ҷавонон барои беҳтар дарк намудани ҷомеа, асосҳо ва пешрафти муосир мусоидат мекунад.

IV. Якпорчашавии ҷомеа: таҷлили рӯйдодҳои таърихӣ, ҷашну солгардҳо, ба таҳкими робитаҳои иҷтимоӣ, бедор кардани шуури милли, ташаккули ифтихор аз кишвари худ ва дастовардҳои он мусоидат мекунад, ки дар байни шаҳрвандон, сарфи назар аз фарқиятҳои эҳтимолии фарҳангӣ, этникӣ ва мазҳабӣ ҳисси ваҳдатро фароҳам меорад.

Масалан, ба андешаи таърихшинос Ҷамшед Ҷӯразода «Таҷлили ҷашни 5500-солагии Саразми бостонӣ имконият фароҳам овард, ки муаррихон ва

бостоншиносон ба ин ёдгории беназири таърихӣ бо диду назари нав ва тоза, андешаи дигар ба шинохти он шурӯъ намоянд» [161]. Мо низ ба чунин андеша розиҳастем, зеро маҳз таҷлили рӯйдодҳои таърихӣ ба ташаккули ифтихор аз ватану ватандориро зиёд менамояд.

V. Мустаҳкамшавии ҳокимияти сиёсӣ: ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик метавонад барои мустаҳкам намудани низоми кунунии сиёсӣ ё ҳокимияти давлатӣ хизмат кунад. Мақомоти давлатӣ бо така ба рӯйдодҳо ё шахсиятҳои муайян талош меварзанд, ки аҳаммияти худро дар расидан ба ҳадафҳои стратегӣ барои ҷомеа ва қаламрави Тоҷикистон таъкид намоянд.

VI. Пешниҳоди созанда: ҳофизаи дастаҷамъӣ ба ҷомеа имкон медиҳад, ки ҳатогҳои қаблан содиршударо аз такрор дар оянда таҳлил ва мулоҳиза намуда, ба рушди равиши бомулоҳиза ва бошуурона нисбат ба қабули қарорҳо дар марҳилаҳои гуногун – аз сатҳи шахсӣ то сатҳи давлатӣ мусоидат намояд.

Вобаста ба ин, муҳаққиқи рус С.П. Шендрикова изҳор кардааст, ки: «Ҳангоми омӯзиши ҳофизаи таърихӣ дар он вазифаҳои маърифатӣ, аксиологӣ, ҳувиятӣ ва иттилоотиро фарқ мекунанд» [169, с. 147-153].

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо таваҷҷуҳ ба ахбори ҷадид ва тағйироту дигаргуниҳо дар иҷтимоъ ва баҳсу мунозираҳои, ки перомони масоили мухталиф сурат мегиранд, ҳофизаи таърихӣ догма ва шахшуда боқӣ намонда, дар ҳоли таҳаррук ва дигаргунӣ қарор мегирад.

Ин як раванди босуръат рушдбанда аст, ки барои риоя гардидани равиши объективӣ, ҳамаҷониба ва мубраии дарки замони гузашта ҳам аз таърихшигори, ҳам кишваршиносон, ҳам ҳаёти омӯзгори ва аҳли ҷомеа фаъолона иштирок карданро тақозо мекунад.

Ҳофизаи таърихӣ дар ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва худшиносии фарҳангӣ нақши муҳим дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ҳифз ва таҳкими он аҳаммияти хоса дорад, зеро ифтихори миллиро тақвият дода, барои муқовимат ба таҳриф ва ҳифзи арзишҳо мусоидат мекунад. Муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ ва иттилоотӣ дар ин раванд нақши бузург доранд.

Муколамаи созанда дар атрофи масъалаҳои таърихӣ муҳим аст. Ҳофизаи таърихӣ омили ваҳдати миллӣ ва пешрафти ҷомеа мебошад. Раванди мазкур ба имрӯзу фардо саҳми босазо мегузорад, арзишҳои умумибашарӣ, меъёрҳои рафтор ва принципҳои мафкуравиरो тарбия мекунад.

Нақши шуури таърихӣ дар ҷомеаи тоҷикон

1. Ташаққули худхувиятӣ - яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҳофизаи таърихӣ, эҷод ва дастгирии худшиносии дастаҷамъӣ мебошад.

Бо нақл кардан дар бораи гузашта, ҷомеа малакаи дарки худро ҳамчун як ҷузъи ҷомеаи муайян - ҳоҳ миллат, ҳоҳ гурӯҳи этникӣ ё худ ҷомеаи динӣ пайдо мекунанд.

Тафсири асотирии таърих, қаҳрамонон, идҳо ва ғочаҳо барои ташаққули эҳсоси фарогирӣ, хувият ва ваҳдат ҳамчун асос баромад мекунад.

2. Муайян намудани самтгириҳои арзишӣ - ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик ба аҳли ҷомеа барои муайян кардани арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои фарҳангии он мусоидат мекунад. Дастовардҳои бузург метавонанд ҳамчун намунаи тақлиду пайравӣ дар ҳама замон хизмат кунанд, дар ҳоле ки рӯйдодҳои ғочаӣ ба хотир меоваранд, ки пешгирӣ намудани онҳо ҳадафмандона аст. Дар натиҷа, гузашта дастури ахлоқие мегардад, ки амалҳо ва қарорҳои муосирро роҳнамоӣ мекунад.

3. Тасдиқи ҳокимияти сиёсӣ – ашхоси масъул, мансабдорон ва ниҳодҳои банафъи давлатӣ дар бештари мавридҳо ҳофизаи таърихӣ тоҷиконро барои он ки қонунҳоро ба тасвиб бирасонанд, аз он кор мегиранд. Онҳо ба гузашта рӯ оварда тамоми кӯшиш ва талошро ба кор мегиранд, ки нуфузи худро бештар кунанд ва дар ин замина мардумро перомунӣ андешаҳои ҷолиб муттаҳид намуда онҳоро ғайрӣ гардонанд.

4. Мусоидат ба ҳамдигарфаҳмии ҷамъиятӣ - ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик метавонад ҳам ҷомеаро муттаҳид созад ва ҳам ба ҷудой мусоидат кунад.

Аз як нуқтаи назар, санаҳои ҳофизавии муштарак, қиссаҳои қаҳрамонӣ ва ҷашнҳо ба ягонагии ҷомеа мусоидат мекунанд. Аз нигоҳи дигар,

мулоҳизаҳои низоангези рӯйдодҳои таърихӣ мардуми тоҷик метавонад ихтилофоти байни иттиҳодияҳо, ҷомеаҳо ё кишварҳои мухталифро тақвият бахшад.

5. Низоми муқобилистӣ ва мусолеҳа - ҳофизаи таърихӣ барои мардуми тоҷик дар раванди муқобилистӣ ба беадолатӣ ва рафъи ихтилофот пас аз даргириҳо аҳаммияти калидӣ дорад. Ҳофиза дар бораи муносибати беадолатона ва ё нобудсозии оммавӣ одамонро дар мубориза барои тантанай ҳуқуқ ва адолат муттаҳид карда метавонад. Ҳамзамон, амалҳо барои бозбинӣ ва мулоҳизаронии ҳолатҳои ғочивии гузашта метавонад равандҳои муросо ва барқароршавӣ пас аз ҳолатҳои низоомезро беҳтар созад.

6. Табдилдиҳии динамикӣ - бояд тазаққур дод, ки ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик бетағйир нест, балки пайваста дар қаринаи иттилооти нав, тағйироти иҷтимоӣ ва мувоҳишаҳои сиёсӣ таҷдид мегардад. Ин раванди арзёбии дубора ба ҷомеаҳо имкон медиҳад, ки бо ситезаҳои нав омадагӣ гирифта, гузаштаи худро барои сохтани ояндаи объективӣ ва фарогир аз нав мулоҳиза намояд.

Бар асоси гуфтаҳои боло, ҳофизаи дастаҷамъии мардуми тоҷик як унсури зиндаи мутаҳарриқи фарҳанг аст, ки тасаввуротро дар бораи гузашта ташаккул медиҳад, ба амалҳои мо дар замони ҳозира таъсир мерасонад ва ниятҳои моро барои оянда муайян мекунад.

Асосҳои тарҳрезии ҳофизаи дастаҷамъии тоҷикон тавассути омӯзиши афкори педагогии ниёгон ва файласуфони муосир захираи арзишманд барои идрок ва ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангии мардум мебошанд. Омӯзиши равишҳои таърихӣ педагогӣ, ки аз ниёгон ба мерос мондаанд, ба мо имкон медиҳад, ки аҳаммият, принсипҳо ва методҳои таҳсилотро, ки дар тули садсолаҳо ташаккул ёфта, ба раванди таҳсилоти муосир таъсир мерасонанд, арзёбӣ намоем.

Таҳлили муқоисавии ғояҳои педагогии ниёгон бо назария ва амалияи муосири таҳсилот барои равшан кардани принсипҳои мусоидат мекунад, ки дар амалияи муосири педагог мубрам буда, метавонанд мавриди истифода

карор гиранд. Ин иртибот миёни гузашта ва имрӯз ба ҳифзи якпорчагии мероси фарҳангии халқи тоҷик, рушди худшиносии миллӣ ва такмили раванди таълиму тарбия мусоидат мекунад.

Баррасии афкори педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосири халқи тоҷик ҳамчунин ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ, рушди муносибати мусоҳилакорона ва эҳтиром ба гуногунрангии фарҳанг мусоидат мекунад. Ин раванд ба хонандагон ва ҷомеа, усулан ба хубтар дарк намудан ва арзёбии таърихи худ ва ба ғайр аз он мусоидат мекунад, ки аҳаммияти раванди таҳсилотро ҳамчун унсури асосии рушди шахсият ва ҷомеа дарк намояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили концепсияҳои педагогии ниёгон ва файласуфони муосир як самти бунёдӣ барои ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии мардуми тоҷик, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва рушди низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Идомаи пажӯҳишҳо дар ин самт барои истифодаи озмоиши таърихӣ ниёгони тоҷик дар раванди таҳсилоти муосир ва мусоидат дар рушди худшиносии миллӣ ва дигаргунсозии ҷомеа аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

2.2. Амалияи мактабӣ ҳамчун технологияи иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ дар мисоли таҷлили ҷашнҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар замони ҳозира таҳсилоти мактабӣ дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши асосиро мебозад.

Ҳофизаи миллӣ ҷузъи ҳофизаи иҷтимоӣ буда, маҷмуи донишҳо, андешаҳо ва арзёбиҳо дар бораи гузашта мебошад, ки аз рӯйи анъана интиқол меёбад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар кишварҳо таҳсилоти мактабӣ ва таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар ташаккули ҳувияти миллӣ ва ҳифзи мероси фарҳангӣ вазифаи асосиро иҷро мекунад.

Таҳсилоти мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла омӯзиши таърих, баргузори чорабиниҳои фарҳангӣ оммавӣ ва маърифатӣ, инчунин таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар раванди ташаккули тасаввуроти хонандагон дар

бораи гузаштаи меҳану зодгоҳи худ аз аҳаммияти аввалиндарача бархӯрдор аст. Ин амалия як воситаи муассири иҷтимоисозӣ буда, ба интиқоли дониш мусоидат намуда, эҳтиром ба ҳамватанон, мероси таърихию фарҳанги тарбия мекунад.

Ба ҳар сурат, сарфи назар аз нақши бунёдии мактаб дар ташаккули ҳофизаи дастачамӣ, душвориҳо ва ситезаҳо бисёранд. Аз ҷумла, зарурати мутобиқсозии раванди таҳсилот ба воқеияти имрӯза, ҳамгироии методҳои муносири таълим, нигоҳ доштани воқеъбинӣ ва гуногунчанбагии рӯйдодҳои таърихӣ ва бедор кардани таваҷҷуҳи хонандагон ба омӯзиши таърихи миллӣ муҳим мебошад.

Ҳофизаи фарҳангӣ як механизми мураккаби ҳамкориҳои байни афрод буда, ба ташаккули низоми арзишҳои умумӣ, анъанаҳо ва ғояҳои таърихӣ мусоидат мекунад. М. Халбвакс дар асарҳо ва таҳқиқоти худ ба сиришти иҷтимоии ҳофиза таваҷҷуҳ намуда, «Аҳаммияти онро дар марҳилаи рушди ҳувияти иҷтимоӣ таъкид кардааст» [179].

Амалияи таълимӣ, аз ҷумла барномаҳои таълимӣ, таълими таърих, чорабиниҳои мавзӯӣ ва таҷлили ҷашнҳои миллӣ, технологияҳои самараноки иҷтимоӣ буда, ба интиқоли дониш, рушди эҳсоси мансубият ба халқ ва эҳтиром ба фарҳанги онҳо мусоидат мекунад. Таҳқиқот ба таҷлили барномаи таълимӣ дар шароити таърихӣ, мониторинги чорабиниҳои мавзӯии мактабӣ ва мусоҳиба бо омӯзгорону хонандагон асос ёфтааст.

Таҷлили озмоиши таълимӣ дар мисоли таҷлили ҷашнҳои миллӣ барои ташаккули ҳувияти фарҳангӣ, рушди малакаҳои иҷтимоӣ ва дарки арзишҳои миллӣ аҳаммияти калон дорад. Таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба таҳкими ҳувияти миллӣ мусоидат мекунад ва ҳамчун заминаи раванди таълим хизмат мекунад. Иштирок дар тантанаҳои оммавӣ дар мактаб методи салоҳиятнокии таҳсилоти фарҳангӣ буда, хонандагонро аз гузаштаи таърихӣ, анъанаҳо ва ифтихори таърихи миллӣ огоҳ месозад.

Барномаҳои таълимӣ, ки ба таърихи миллӣ бахшида шудаанд, имкон медиҳанд, ки хонандагон бо решаҳои фарҳангии худ шинос шаванд, дар

бораи қаҳрамонҳои аҷдодон маълумот гиранд ва саҳифаҳои дурахшони гузаштаро аз ёд набароранд. Ин барномаҳо бояд ба таври ҷолиб ва фароғатӣ таҳия шаванд, то дар хонандагон шавқу завқи омӯзиши таърихи миллӣ бедор гардад. Истифодаи технологияҳои муосир, аз қабилӣ муаррифии видеой, намоишҳои интерактивӣ ва бозиҳои таълимӣ метавонад ба беҳтар шудани азхудкунии мавод мусоидат намояд.

Баргузор намудани ҷашнҳои миллӣ барои ҳамкорӣ дар таълиму тарбия имкониятҳои беназир фароҳам меоранд. Фаъолияти соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ машғулиятҳои мавзӯӣ, озмунҳои эҷодӣ, намоишгоҳҳо ва намоишхоро ба кор бурда, хонандагон на танҳо малакаҳоро ба даст меоранд, балки иқтидори эҷодӣ, маҳорати суҳанронӣ дар назди шунавандагон ва кори гурӯҳиро низ дастгирӣ мекунанд. Иштирок дар ҷашнҳои миллӣ худшиносии шаҳрвандӣ ва ватандӯстиро ташаққул медиҳад, ба хонандагон мансубият ба ҷомеа ва давлат, ҳуқуқу уҳдадорӣҳои шаҳрвандиро меомӯзонад.

Ҷашнҳои миллӣ ҳамчун як ҷузъи муҳимми фарҳанги ҳар як миллат, нақши бебаҳое дар таҳкими ифтихори миллӣ, ҳифзи мероси таърихӣ ва арзишҳои маънавӣ мебозанд. Иштирок дар ин ҷашнҳо имкон медиҳад, ки ҳар як фард худро ҷузъи ҷудонашавандаи миллат эҳсос намуда, бо гузаштаву имрӯза пайванд гардад ва дар бунёди ояндаи дурахшони кишвар саҳмгузор бошад.

Ташкил ва гузаронидани ҷорабиниҳои идона аз хонандагон ҳамкории фаъолонро тақозо мекунад, ки ин ба рушди малакаҳои муошират ва кори дастаҷамъона, нишон додани сифатҳои ташаббускорӣ ва роҳбарӣ мусоидат мекунад. Ҷорабиниҳои мазкур инчунин ба ҳамкорӣ бо ҳайати омӯзгорон ва волидайн дар фазои дӯстона мусоидат намуда, ҷомеаи таҳсилотиро мустаҳкам мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик Г.Г. Муллоусмонова дар иртибот ба ин таъкид кардааст, ки: «Талаботи иҷтимоӣ ва маънавӣ, ки боиси ба вучуд омадани расму оинҳои гуногун гардидаанд, дар рафтору кирдори одамон вучуд дошта, дар маросимҳои ба ҳам пайваستا мешаванд, ки ҳамеша ҳамчун шакли

ифодаи ормону талошҳои одамон нақши муҳим бозидаанд; баргузориҳои онҳо ҳамеша як воситаи ифодаи отиқавӣ буд, зеро расму оинҳо талаботи нави эстетикӣ одамонро қонеъ мекарданд» [100, с. 13].

Таҷлили ҷашнҳои миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад барои пешбурди меъёрҳои фарогирӣ ва ҳамаҷониба тавассути интиҳоби мавод барои рӯйдодҳои, ки гуногунрангии фарҳангҳо ва анъанаҳои инъикос мекунанд истифода шаванд ва муассисаҳои таълимӣ метавонанд ба хонандагон кадр кардани фарқиятҳо ва мусоидат ба ошкории зоҳириро омӯзанд.

Бар асоси гуфтаҳои боло таҷлили ҷашнҳои миллии дар муассисаи таълимӣ як озмоиши гуногунҷанба буда, ба рушди шахсияти хонандагон таъсири назаррас мерасонад. Ин ҷорабиниҳо инчунин ба тарбияи фарҳангӣ ва шаҳрвандӣ мусоидат мекунанд ва барои инкишоф додани маҳорату малакаҳои муҳими иҷтимоӣ, таҳкими ҷомеаи омӯзгорон ва пешбурди принсипҳои фарогир имконият фароҳам меоранд.

Дар ин хусус муҳаққиқи тоҷик Г.Г. Муллоусмонова қайд намудааст, ки: «Расму оин ва анъанаҳои мардумиро набояд ҳамчун падидаи ба ҳам зиддиятдошта, балки ҳамдигарро такмилдиҳанда баррасӣ намуд. Ин ва ё он шакли расму оин ва маросимро мутлақ набояд ҳисоб кард, зеро онҳо як маҷмуи ғавқулода мураккаб, омехта ва бисёрвазифавӣ буда, дар як вақт як силсилаи томи талаботи иҷтимоӣ одамонро қонеъ ва якҷанд вазифаҳои иҷтимоиро иҷро мекунанд» [100, с. 33].

Таҷлили идҳои расмӣ дар раванди таҳсилот дар МТМУ дар қаринаи ғаволияти тарбиявӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад, зеро он на танҳо интиқоли дониш дар бораи далелҳои муҳими таърихӣ, балки ташаккули эҳсоси ҳамбастагӣ ба кишвар, фарҳанг ва халқи худро дар бар мегирад.

Омилҳои иловагӣ, ки аҳамияти озмоишҳои мазкурро барои раванди таҳсилот дар МТМУ таъкид мекунанд, ба назар мегирем. Таҷлили ҷашнҳои миллии барои барномаи интерактивии таълимӣ имконият фароҳам меорад. Ба тӯфайли ғаволияти бозӣ, барқарорсозии далелҳои таърихӣ ва бозиҳои нақшӣ

хонандагон метавонанд мазмуни таърихӣи ҷашн ва аҳаммияти онро дарк кунанд. Ин равиш раванди таълимро шавқовартар намуда, ба бехтар азхудкунии маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Баргузориҳои тантанаҳои миллии бо ҷалби ҷомеаи маҳаллӣ, аз ҷумла волидайн, муассисаҳои шахрӣ ва шуроҳои собиқадорон аз ҳудуди муассисаи таълимӣ берун шуда, на танҳо робитаи байни мактаб ва ҷомеа мустақам мекунад, балки шукуҳу шахомати ҷашнҳоро бо тафсирҳо ва озмоишҳои гуногунҷабҳа афзун мекунад. Хонандагон арзишҳои маънавӣ меомӯзанд ва саҳми ҳар як узви ҷомеа дар раванди таҳаввулоти таърихӣ фарҳангии кишвар назаррас аст.

Таҳлили падидаҳои таърихӣ дар асоси таҷлилҳои ҷашнҳои миллии қарордошта метавонад рушди тафаккури таҳлилии хонандагонро таҳрик намояд. Таҳқиқи сабабу натиҷаҳои ниҳой, арзёбии андешаҳои гуногун ва ташаккули нуқтаи назари шахс ба рушди малакаҳои таҳлилии ва қобилияти баҳодихии мустақилона мусоидат мекунад.

Дар даврони ҷаҳонишавӣ ва ҳайати миллии гуногуни кишварҳои дигар таҷлили ҷашнҳои миллии метавонад ба ҳамгироии байнифарҳангӣ дар соҳаи таҳсилот мусоидат намояд.

Интиқоли арзишҳои анъанавии гурӯҳҳои этникии мухталифи муқимии Тоҷикистон ба хонандагон барои бехтар дарк ва қабули гуногунии фарҳангӣ, аз ҷумла ташаккули рафтори таҳаммулгароёна ва иродаи нек нисбат ба намояндагони анъанаҳои гуногуни фарҳангӣ мусоидат мекунад.

Баъзе ҷашнҳои миллии бо равандҳои табиӣ ё давраҳои кишоварзӣ алоқаманд буда, метавонанд барои тарбияи экологии хонандагон истифода шаванд. Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои экологӣ (шинондани ниҳолҳо ва ҷамъоварии партовҳо) дар доираи таҷлили санаҳои дахлдори тақвимӣ ба ташаккули фарҳанги экологӣ ва муносибати бошууруна ба муҳити зист мусоидат мекунад.

Таҷлили ҷашнҳои миллии дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самараро бузургии таълимӣ ва тарбиявӣ дорад. Чунин чорабиниҳои идона ба

ташаккули ҳисси худшиносии миллӣ ва рушди шахсияти хонандагон, таҳкими робитаҳои иҷтимоӣ ва аз худ намудани донишҳои нав мусоидат меkunанд.

Инак, якчанд омилҳои бунёди ро, муфассалан мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

1. Таҷлили ҷашнҳои миллӣ метавонанд воситаи бозғайнирои дастгирии таҳсилоти фарогир бошанд. Шомил намудани ин унсурҳо ба рӯйхати ҷорабиниҳои инъикоскунандаи гуногунранги фарҳангии ҷомеа, ба ташаккули эҳтиром ва дарки фарқият дар хонандагон мусоидат мекунад. Ин махсусан, дар кишварҳои гуногунфарҳанг ва сермиллат, ки дар он ҷо таҳсилоти умумӣ нақши калидӣ дорад, дар муттаҳидшавии ҷомеаҳои гуногуни этникӣ муҳим аст.

2. Таҷлили рӯйдодҳои хоси гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ фарҳангӣ дар ҷаҳорҷӯбаи тақвими миллӣ барои рушди малакаҳои муоширати байниэтниқӣ имконияти махсус фароҳам меорад. Хонандагон дар зимни омӯзиш ва муошират бо намоёндагони гурӯҳҳои этникӣ барои доништан ва қабул кардани ҷаҳонбинии дигар, як малакаи муҳим дар ҷаҳони байналмилалишуда мебошад, омода мешаванд.

3. Ҷорабиниҳои идонае, ки бо ҷашнҳои миллӣ алоқаманданд, асосан унсурҳои таълиму тарбияи шаҳрвандиро дар бар мегиранд. Хонандагон бо принсипҳои асосии конституционии мамлакати худ шинос шуда, ҳуқуқу уҳдадорҳои шаҳрвандонро меомӯзанд. Ташкил ва гузаронидани ҷорабиниҳои муҳоҷисавӣ, машваратҳо, форумҳо, семинарҳо ва мизҳои муаввар оид ба мавзӯҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба ташаккули эҳсоси ҳадафмандӣ ва кӯшиши иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунад.

Ташкили ҷорабиниҳои идона барои рушди неруи эҷодии хонандагон муҳим аст. Онҳо ба хонандагон имконият медиҳанд, ки қобилияти эҷодӣ, кор дар гурӯҳ ва роҳбариро нишон диҳанд.

Ҷорабиниҳои идона метавонанд шаклҳои гуногун аз қабيلي намоишҳои театрий, концертҳо, озмунҳои шеърхонӣ, намоишгоҳҳои ҳунарий ва ярмаркаҳои

китоб дошта бошанд. Ҳар як шакли чорабинӣ имконияти беназиреро барои хонандагон фароҳам меорад, то ҷанбаҳои гуногуни эҷодии худро инкишоф диҳанд. Масалан, дар намоишҳои театри хонандагон метавонанд дар нақшҳои гуногун, аз ҷумла хунарманд, коргардон, ороиши сахна ва дӯзандагии либосҳо иштирок кунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки малакаҳои худро дар ифодаи эҷодӣ, ҳамкорӣ ва ҳалли мушкилот сайқал диҳанд.

Ба туфайли иштирок дар таҷлили ҷашнҳои миллии хонандагон имкони худифодакунӣ ва хувияти шахсӣ, азхудкунии донишҳои таърихӣ ва фарҳанги кишвари худро пайдо мекунад, ки барои худшиносӣ ва пайдо кардани мавқеи онҳо дар сохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Чунин чорабиниҳои идона ба ташаккули шуурнокии отифавӣ, маҳорати ҳамдардӣ ва мубодилаи озмоиш мусоидат мекунад.

Дар асари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон «Уфуқҳои истиқлол» омадааст, ки: «Дар баробари ин, зарур мешуморем, ки ҷавонон сабақҳои Истиқлолияти давлатиро ҳаматарафа омӯзанд, аз равандҳои сиёсии ҷаҳони муосир огоҳ бошанд, таърихи гузаштаву ҳозираи халқи хешро дуруст азхуд намоянд, Ватан, миллат, Истиқлолият ва рамзҳои давлатӣ, инчунин, забон ва фарҳанги худро эҳтиром карда самимона дӯстдоранд» [174, с. 108-119].

Истиқлоли давлатӣ ҷашни асосии миллии аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил карда мешавад. Чорабиниҳои таълимӣ дар рӯзи ид ба ташаккули ҳисси нангу номуси миллии дар хонандагон, ошноии онҳо бо таърих ва сатҳи фарҳанг нигаронида мешавад. Дар дарсҳои таърих ҳикояҳо оид ба мубориза барои озодӣ, ҳамзамон бо рӯйдодҳои мавзӯи арзишҳои миллиро намоиш медиҳад.

Ҷашни Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин ҷашни фарҳунда, на танҳо яке аз ҷашнҳои бунёдии кишвар аст, балки рамзи эҳёи соҳибхитӣ ва оғози саҳифаи наво дар таърихи миллат ба шумор меравад, ки бо касби Истиқлол аз Иттиҳоди Шуравӣ барои халқи тоҷик муяссар гардид.

Ин рӯз, ки дар таърихи 9 сентябри соли 1991 сабт шудааст, на танҳо санаи қатъи вобастагӣ аз империяи пешин, балки фурсатест барои таҷдиди хувияти миллӣ, арҷгузорӣ ба мероси ғании фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик. Истиқлоли давлатӣ имкон дод, ки Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар арсаи байналмилалӣ шинохта шавад ва дар бунёди муносибатҳои дипломатӣ бо кишварҳои дигар қадамҳои устувор гузорад.

Ба таҷлили ҷашни Истиқлоли давлатӣ чанд ҳафта пеш аз фарорасии он омодагӣ гирифта мешавад. Шаҳру деҳот бо рамзҳои давлатӣ, гулчанбарҳои ранга, аёнияти шиорҳо оро дода мешаванд. Пеш аз ин ид дар пойтахт ва калонтарин шаҳрҳои Тоҷикистон тадбирҳои ташкилӣ, аз ҷумла таъмиру азнавсозии кӯчаву хиёбонҳо ва ҷойҳои ҷамъиятӣ сурат мегиранд.

Лаҳзаи асосии ҷашну маросими ботантана аст, ки маъмулан дар пойтахти Тоҷикистон баргузор мешавад. Дар маросим ходимони олимартабаи давлатӣ, намояндагони давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва меҳмонони сершумор иштирок мекунанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чун анъана ба мардум бо Паёми идона муроҷиат намуда, натиҷаҳои рушду тараққиёти кишварро ҷамъбаст мекунад, нақшаи дурнамо ва стратегияи пешрафти кишварро бозгӯ менамояд.

Ҷашни Истиқлоли давлатӣ дар навбати худ бо сайру гашти мардумӣ, ярмаркаҳо ва чорабиниҳои идона таҷлил мегардад. Дар кӯча ва хиёбонҳои шаҳрҳо намоишгоҳҳои эҷодиёти мардумӣ, ҳунароҳои дастӣ ва дастовардҳои таомпазӣ ва ҳӯроқҳои миллӣ ва анъанавӣ ташкил карда мешаванд. Барои хонандагон чорабиниҳо ва барномаҳои фарҳангӣ - фароғатӣ созмон дода мешаванд.

Ҷашни Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тамоми мардуми кишвар аҳаммияти амиқи рамзӣ дорад. Санаи мазкур рӯзи Ваҳдати миллӣ, иброи эҳсоси ифтихор аз натиҷаҳо ва илҳом барои пешрафти минбаъда мебошад. Ҷашни мазкур аҳаммияти ҳифзи сулҳу субот ва бамаврид

будани таҳкими мавқеи истиқлолии давлатӣ ва ҳувияти миллиро тасдиқ мекунад.

Чашни Истиқлоли давлатӣ ёдоварӣ аз роҳи душвори мардуми Тоҷикистон ба сӯйи озодӣ ва худшиносӣ, аз ҷумла зарурати кадрдонӣ ва ҳифзи Истиқлолу озодӣ ба даст оварда мебошад.

Иди мазкур дар Тоҷикистон як чашни давлатӣ ва инфиродӣ барои тамоми аҳолии кишвар буда, таҷассумгари майли миллии худшиносӣ, ваҳдат ва рушд аст. Рӯзи ид ба ёдоварӣ дар бораи аҳаммияти ҳифзи сарват ва анъанаҳои фарҳангӣ, инчунин зарурати дар ҳаёт таҷассум намудани дурнамои дурахшон барои наслҳои оянда даъват мекунад.

Ҳангоми тадбирҳои чашнии Истиқлоли давлатӣ ба ҷорабиниҳои тарбиявӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Дар мактабҳои миёна ва олӣ оид ба мероси таърихии Тоҷикистон, фарҳангу истиқлолият дарсҳо ва семинарҳо гузаронида мешаванд. Ин ба ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ ва ҳофизаи таърихии кишвари худ дар замири наврасон ҷавонон мусоидат мекунад.

Баҳшида ба ин чашн инчунин мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ гузаронида мешаванд. Мусобиқаҳо аз рӯйи намудҳои варзиши халқӣ, аз қабилӣ гуштинг (футбол, волейбол ва дигар намудҳои алтернативии варзиш) баргузор мегарданд. Ин ҷорабиниҳои варзишӣ ба таҳкими саломатии миллат ва пешрафти варзиш мусоидат мекунанд.

Чашни Рӯзи Истиқлоли давлатӣ барои роҳандозии ташаббусҳои муосири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ сабаб мешавад. Корхонаҳои давлатӣ ва тижоратӣ аксар вақт дар бораи ифтитоҳи лоиҳаҳои инноватсионие, ки ба беҳбуди таъминоти иҷтимоӣ нигаронида шудаанд, эълон мекунанд. Онҳо метавонанд дар назар дошта бошанд, ки муассисаҳои таълимии замонавӣ, марказҳои тиббӣ ва иншооти инфрасохтори барои ободонии кишвар муҳимбуда ифтитоҳ шаванд.

Чашни Рӯзи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар, асосан дар кишварҳои, ки ҷамъиятҳои миллии тоҷикон вучуд доранд, низ таҷлил карда мешавад. Он барои таҳкими робитаҳои дӯстӣю

иттифоқӣ байни ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла барои таблиғи фарҳанги миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Барои намоиш додани сарвати Тоҷикистон чорабиниҳои фарҳангӣ, намоишномаю концертҳо ташкил карда мешаванд.

Истиқлоли сиёсӣ бузургтарин дастоварди мардуми тоҷик дар тури таърихи чандасраи он мебошад. Ин ҷашнро кулли мардуми Тоҷикистон бо шукуҳу шаҳомати хос ва бо як ҷаҳон орзую омол таҷлил мекунанд ва онро ба мисли гавҳараки ҷашм азиз медоранд, чун аксари дастовардҳои солҳои охири Тоҷикистон мустақиман ба Истиқлоли сиёсӣ, сулҳу субот ва амнияти саросарӣ дар кишвар иртиботи танготанг дорад.

Ҷашнвораҳои фарҳангии оммавӣ дар таҷлили ҷашни Рӯзи Истиқлолият нақши муҳим доранд, ки зухуроти намоёни фарҳангу ҳунароҳои Тоҷикистон, аз ҷумла рақсу эҷодиёти анъанавиро фароҳам меоранд. Ин ҷашнвораҳо ба нигоҳдорӣ ва рушди расму оинҳои мардумӣ мусоидат намуда, барои фаъолияти эҷодии хонандагон низ имкон фароҳам меорад. Дар рӯзҳои ид кӯчаҳои пойтахт, сокинон либосҳои рангоранг ба бар карда, фазои ҷашни фараҳбахшро ба вуҷуд меоранд.

Дар доираи ҷашни Рӯзи Истиқлоли давлатӣ лоиҳаҳо ва ташаббусҳои сершумори башардӯстона ҷиҳати дастгирии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир, аз ҷумла тақсиму тавзеи бастаҳои озуқаворӣ, ташкили концертҳои хайриявӣ ва ҷамъовариҳои маблағ барои беморхонаҳо ва ятимхонаҳо роҳандозӣ карда мешаванд. Ин амалҳо ҳамбастагии ҷомеаи этно-иҷтимоии тоҷикон ва тамоюли онро барои ташаккули як ҷомеаи одилона ва ялпорча нишон медиҳанд.

Таҳсилот дар рушди ҳар як кишвар аҳаммиати аввалиндараҷа дорад ва ҷашни рӯзи Истиқлоли давлатӣ барои таъкиди нақши рушди зеҳнӣ барои дурнамои Ҷумҳурии Тоҷикистон замина мегардад. Дар ин рӯз барномаҳои муосири таълимӣ барои хонандагон ва лоиҳаҳо оид ба беҳтар намудани инфрасохтори таълимӣ муаррифӣ карда мешаванд. Принципи бунёдӣ – ин

чалби таваҷҷуҳ ба зарурати таҳсилоти занон аст, ки асоси пешрафти сохтори устувори иҷтимоӣ мебошад.

Бо дарназардошти проблемаҳои байналмилалӣ тағйирёбии иқлим ва масъалаҳои экологӣ, ҷашни Истиқлоли давлатӣ низ барои эҷоди шуурнокии экологӣ мақоми муваққатӣ мегирад.

Чорабиниҳо оид ба кабудизоркунӣ, пок кардани рӯдхонаҳо ва кӯлҳо, инчунин барномаҳои тарбиявӣ оид ба рушди фарҳанги экологӣ дар байни аҳолии кишвар бо таъкид бар аҳаммияти ҳифзи сарватҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои наслҳои минбаъда ташкил карда мешаванд.

Марҳилаи ниҳонӣ тантанаҳои рӯзи Истиқлоли давлатӣ одатан, бо оташбозиҳои идона симои нав дода мешавад. Намоишҳои равшан ва дурахшони ҷашмхиракунанда осмони шабро равшан мекунанд, ки рамзи шодӣ ва ифтихори миллати тоҷик дар кишвар мебошанд.

Бар асоси гуфтаҳои боло, рӯзи Истиқлоли давлатии Тоҷикистон ҷашни гуногунранг буда, ифтихори як ҷомеаи этникӣ аз кишвари худ, мероси таърихӣ фарҳангии онро ифода намуда, ёдоварӣ аз қомеаҳои бадастоварда, мушқилот ва монеаҳои мебошад, ки то ҳол бояд ба нашъунамо ва беҳбудии ҳамаи шаҳрвандони ин мамлакат бартараф карда шаванд.

Муҳаққиқ Ю.С. Худяков қайд мекунад, ки: «Наврӯз ҳамчун ҷашни марказии даврони тақвими: пайдоиш, моҳият, маъноӣ фарҳангиро таъкид мекунад, зеро пайдоиши Наврӯз ба асоси бостонии халқҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад» [158, с. 159].

Наврӯз на танҳо ҷашни баҳор, балки як ҷузъи муҳими мероси фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистон аст. Дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ ин ҷашн бо ташкили ҳунарнамоиҳо, намоишҳои расму ҳунари дастӣ бахшида ба мавзӯи бедории табиат ва расму оинҳои мардумӣ бо иштирок дар чорабиниҳои фарҳангӣ таҷлил мегардад, ҳонандагон қадриносии мероси таърихӣ ҳудро меомӯзанд.

Муҳаққиқ М.М. Бобочонова менигорад, ки «Чашни Наврӯз, тақрибан 5 ҳазор сол аст, ки таҷлил мешавад ва ин яке аз чашнҳои қадимтарин дар сайёра ва ба насли башар маълум аст.

Дар бораи Наврӯз қиссаву дostonҳои зиёде таълиф гардида, аз замонҳои қадим то имрӯз dostonу қиссаҳо ва шеърӯ таронаҳо бахшида шудаанд. Наврӯз, ки аз маҳбӯбтарин чашнҳои таърихию фарҳангии тоҷикон маҳсӯб мешавад, аз замонҳои қадим то ба имрӯз, ҳамчун рамзи оғози зиндагӣ ва бунёдкорӣҳои нав ворид шудааст. Аз ин рӯ, олимон, фарҳангӣн ва сиёсатмадорон ҳамеша ба ин чашни беназир муроҷиат мекунанд» [18, с. 22].

Чашни Наврӯз, ки бо номи Новруз, Науриз ё Норуз низ маъруф аст, анъанай хеле бостонист, ки тибқи тақвими шамсӣ дар саросари ҷаҳон ва кишварҳои Ховари Миёна, Осиёи Марказӣ ва Қафқоз бо баҳор ва оғози соли нав меояд. Ин ид маънои эҳёи табиат, умед ва хушнудиро дорад. Чашни Наврӯз ба феҳристи ёдгориҳои фарҳангии ЮНЕСКО шомил гардида, Маҷмаи Умумии СММ санаи 21 мартро Рӯзи байналмилалӣ баҳор ва меҳнат эътироф кардааст.

Олими тоҷик Б.Қ. Каримов иброз доштааст, ки «Классики адабиёти тоҷику форс, мутафаккири бузург Умари Хайём, ки бо рубоиёташ шуҳрати ҷаҳонӣ ба даст овардааст, соҳиби эътирофшудаи тафаккури пешқадами насли худ ва озодандешӣ буд, ки як рисолаи томеро бо номи «Наврӯзнома» офаридааст» [56, с. 97-99].

Таҷлили Наврӯз аз бисёр суннатҳо ва ойинҳои гуногун иборат аст, ки метавонанд дар ҳар кишвар ба таври кулӣ фарқ кунанд, вале бо ғояҳои муштаракӣ эҳё, фаровонҳосилӣ ва шукуфой муттаҳид шудаанд.

Тайёрии идона ба таҷлили Наврӯз чанд ҳафта пеш оғоз мешавад. Аҳолии Тоҷикистон манзили худро ба тартиб оварда, аз кӯҳнаколаҳо халос шуда, ба ҳар чизи нав ҷой медиҳад ва ҳамин рамзи раҳо шудан аз давраи сипаришуда ва оғози марҳалаи нав аст.

Дар Эрон ва баъзе кишварҳои хориҷии Шарқ дастархонро бо ҳафт ашёе оро медиҳанд, ки бо ҳарфи Син (с) оғоз меёбад, ки Ҳафтсин номида мешавад.

Ҳар яке аз ин унсурҳо ормонҳои мушаххасро барои соли нав (саломатӣ, хайрхоҳӣ, некӯаҳволӣ ва ғайра) ифода мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ аз донаи гандуми сабзида таоми миллӣ бо номи «суманак» тайёр карда мешавад. Ин таом рамзи оғози ҳаёти навро нишон медиҳад ва ба замини ҳосилхез алоқаманд аст.

Дар Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон ин чашни баҳор ҳамчун чашни аз ҷиҳати қонунӣ муқарраршуда бо сайругаштҳои фарҳангӣ, бозиҳои анъанавӣ, намоишномаҳо ва ҳунарнамоиҳо таҷлил мешавад.

Дар остонаи Наврӯз дар манотиқи дигар дари хонаҳоро аз бомдод боз гузоштан суннат аст, то ободӣ ва хайру баракат озодона вориди манзил шавад.

Иди баробаршавии шабу рӯз - Наврӯз, давраи барқарорсозии маънавӣ ва ҷисмонӣ, бахшиш, таҷдиди дӯстӣ, шукргузорӣ ва дурнамо барои оянда аст. Он ба ҳамоҳангӣ бо табиат, арзиши анъанаҳо, дӯстӣ, ёрии камбизоатон ва ҳифзи мероси фарҳангӣ далолат мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, Наврӯз зарурати муносибати устувори инсон ва табиатро таъкид мекунад.

Наврӯз инчунин рамзи умед ва эҳё аст. Он фурсатест барои аз нав дида баромадани ҳадафҳо, таҷдиди ўҳдадорӣҳо ва қабули қарорҳои нав барои беҳтар кардани зиндагӣ. Ин чашн ба мо хотиррасон мекунад, ки ҳар як оғоз метавонад имконияти тозае бошад, ки бо рӯҳияи нав ва неруи тоза ба он муносибат кардан лозим аст. Наврӯз ҳамчунин василаи муҳимми муттаҳидсозии ҷомеа аст, зеро дар ин рӯз мардум новобаста аз мансубияти этникӣ ва иҷтимоӣ гирди ҳам ҷамъ меоянд ва дар чашнҳо иштирок мекунанд.

Наврӯз ҳамчун як чашни байналмилалӣ эътироф шудааст, ки онро Созмони Миллали Муттаҳид эътироф кардааст ва дар бисёр кишварҳои ҷаҳон чашн гирифта мешавад. Ин эътироф шаҳодат медиҳад, ки арзишҳои Наврӯз умумиинсонӣ буда, метавонанд барои ҳалли мушкилоти глобалӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, нобаробарии иҷтимоӣ ва низоъҳо мусоидат

кунанд. Наврӯз метавонад ҳамчун платформае барои мубодилаи афкор, таҷриба ва беҳтарин амалияҳо дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла рушди устувор, маориф ва фарҳанг хизмат кунад.

Иди эҳёи табиат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз рӯйдодҳои хотирмон ва калидӣ дар фазои фарҳангии давлат ба шумор меравад. Кухантарин чашн, ин рамзи фарорасии баҳор ва оғози соли нав аст, ки он бо шукӯҳу шаҳомати хосса таҷлил мегардад ва анъана ва ойинҳои мухталифи мероси миллий ва арзишҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистонро инъикос мекунад.

Дар рӯзҳои таҷлили Наврӯз дар саросари Тоҷикистон сайругаштҳои оммавӣ ва мардумӣ баргузор мешаванд. Шаҳрҳои асосии ҷумҳурӣ ва деҳаҳо бо гулу парчамҳо ва ороишоти идона зинат меёбанд. Дар майдонҳои асосӣ бо иштироки хунаrpешагони халқӣ ва иҷрокунандагони боистеъдод концертҳо, намоишҳои рақсӣ ва чашнвораҳои эҷодиёти мардумӣ барпо мегарданд.

Иди баробаршавии рӯзу шаби баҳорӣ давраи баргузориҳои чорабиниҳои варзишӣ ва бозиҳои миллий низ мебошад. Дар рӯзҳои ид мусобиқаҳои гуштини суннатии «гусбазӣ», мусобиқаҳои пойгаи аспдавонӣ ва чавгонбозӣ бо аспҳо баргузор мешаванд. Ин чорабиниҳои идона омодагии ҷисмонӣ ва маҳорати иштирокчиёни чашнвораро барои фароғати мардум нишон медиҳанд.

Дар ин росто, муҳаққиқ Каримов Б.Қ. қайд мекунад, ки: «Чашни Наврӯз бо нотақрорӣ ва тамошобобии худ ҳатто Искандари Мақдуниро ба вачд оварда буд. Вақте ки Искандар соли 327 пеш аз милод дар Кирополи бостонӣ (ҳоло Истаравшани Ҷумҳурии Тоҷикистон) чашни Наврӯзро мушоҳида кард, пас аз он дар ҳудудҳои забткардааш баргузориҳои чашни «Ғули сурх», яъне чашни лоларо тавсия дод» [56, с. 97-99].

Таҷлили чашнҳои мардумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ метавонад як технологияи иҷтимоии ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ бошад, ки ба хонандагон имкон медиҳад, ки ба гузаштаи таърихӣ ҷиддан машғул шуда, арзишҳо ва анъанаҳои ӯро, ки асоси фарҳанги миллиро ташкил медиҳанд бидонанд. Санаҳои муҳим таваҷҷуҳро ба решаҳои таърихӣ, садоқат ба анъана

ва фарҳанг бедор карда, дар ташаккули худшиносии шаҳрвандӣ низ нақши муҳим доранд.

Ҳамин тавр, таҳлили ҷашнҳои миллий дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди таълим нақши асосӣ дошта, дар хонандагон дар ташаккули идрок ва эҳтиром ба мероси фарҳангии зодгоҳи худ, рушди қобилияти эҷодӣ, сифатҳои роҳбарӣ, инчунин муайян намудани ҳувият бо ҷомеа ва давлатдорӣ мусоидат мекунад.

Таҷлили ҷашнҳои миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди фарҳангу анъанаҳои миллий нақши калидӣ дошта, барои мардуми тоҷик имкон фароҳам меорад, то эҳсосот ва ифтихори хешро нисбат ба ватани худ баён кунанд, аз ҷумла, дараҷаи ҳамкорихоро баланд бардорад. Идҳои давлатӣ дар Тоҷикистон лаҳзаҳои мебошанд, ки тамоми мардуми кишвар барои таҷлили рӯйдодҳои таърихӣ гирди ҳам омада, дар бораи қору мушкilotи рӯзмарра андешаронӣ мекунанд. Ин идҳо на танҳо як давраи шодӣ ва фароғат, балки имкони фуру рафтани ба таърих ва фарҳанги бузурги Тоҷикистон мебошанд.

2.3. Рушди таносуби ҳофизаи таърихӣ хонаводагӣ ва миллий дар шуури хонандагон

Таърихи Тоҷикистон, ки чун анъана аз насл ба насл мегузарад, дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагон нақши калидӣ дорад. Ёддоштҳои авлодӣ, қиссаҳо дар бораи ниёгон, ривоятҳо дар бораи роҳи ҳаётии хешу табори онҳо ба хонандагон барои дарки таърихи худ ва нақши онҳо дар таърих, барқарор кардани робитаи гузашта, имрӯз ва ояндаи Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Ҳангоми дарк ва оғаҳӣ ёфтани аз таърихи хонаводаи худ хонандагон бо ҳофизаи дастаҷамъии миллий муошират мекунанд, ки ин ба ташаккули дарки ҳамаҷонибаи гузашта ва имрӯз мусоидат мекунад.

Ҳофизаи дастаҷамъӣ дар ташаккули шуур ва беназири ҳар як инсон нақши асосӣ мебозад.

Олими рус Е.В. Белова таъкид мекунад, ки «Ҳамин тавр, динамикаи иҷтимоии ҳофизаи таърихӣ – ин раванди бисёрзина, аз ҷумла низоми арзишҳо, тағйирёбии тасаввур дар бораи ҳаёт ва озмоиши ниёгон буда, зери таъсири омилҳои гуногуни муайянкунанда ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки ҳангоми омӯзиши ҳофизаи дастаҷамъии насли ҷавон муҳаққиқон на танҳо ба мазмуни андешаҳо, баҳодиҳии ҳодисаҳои муайян, балки ба ҳуди раванди ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ ва омилҳои таъсиргузор хусусиятҳои он рағбат зоҳир мекунанд» [23, с. 3].

Ҳофизаи таърихӣ ба ташаккули шуури аҳолии мамлакат таъсири калон мерасонад. Ҳофизаи таърихӣ тавассути интиқол ва нигоҳ доштани урфу одатҳо, арзишҳо ва далелҳои таърихӣ ба аҳолии кумак мекунад, ки гузаштаи худро дарк кунад, мавқеи худро дар ҷаҳон муайян кунад ва мероси беназири фарҳангии худро ҳифз кунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки расму оинҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи аҳолии нақши асосӣ доранд, ҳофизаи таърихӣ ба таҳкими мероси маънавии ҷумҳурии мусоидат мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои фарҳанги беназир аст, ки аз таърихи дуру дарози бостонии мардум шаҳодат медиҳад. Ҳофизаи таърихӣ дар ҳифзи ин беҳамтоӣ, кумак ба мардум дар ҳифзи ҳувиёти фарҳангии худ, дар раванди интиқоли меъёрҳои фарҳангӣ ба наслҳо нақши муҳим мебозад ва дар ҳифзи мероси таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузор мебошад.

1. Мавзеъҳои таърихӣ ва объектҳои ёдгорӣ: Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавзеъҳои сершумори таърихӣ марбут ба таърихи кишвар ва аҳолии он мавҷуданд.

Масалан, шаҳри бостонии Панҷакент, ки ёдгории бостоншиносии беназири мероси фарҳангӣ мебошад. Боздид аз ин мавзеъҳо ба одамон кумак мекунад, ки робитаи худро бо гузашта эҳсос кунанд ва ҳофизаи таърихию мустаҳкам кунанд.

2. Фарҳанги анъанавӣ ва эҷодиёти халқ: ҷумҳурии аз урфу одатҳои гуногуни халқӣ ғанӣ аст, ки тавассути анъанаҳои шиғоҳӣ интиқол меёбад.

Афсонаҳо, сурудҳо, рақсҳо ва ҷузъҳои фолклорӣ бахши муҳимми ҳофизаи таърихӣ аҳоли буда, хусусияти хосси онро инъикос мекунанд.

3. Санаҳои муҳим ва рӯйдодҳои таърихӣ: Санаҳо ва падидаҳои бунёди таърихӣ дар ҳофизаи таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон нақши ҳалқунанда доранд. Масалан, Рӯзи Истиқлоли давлатии кишвар ё зодрӯзи намояндагони барҷастаи ҳунар ва шахсиятҳои эҷодкор. Маросимҳои идонаи ин чорабиниҳо ба таҳкими мансубияти миллий ва ташаккули эътиқодоти дастаҷамъона мусоидат мекунанд.

4. Маҷмааҳои ёдгори ва мучассамаҳо: Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мучассамаҳо ва маҷмааҳои ёдгори ба рӯйдодҳои асосии таърихӣ ё шахсиятҳои маъруф бахшида шудаанд. Масалан, мучассамаи Исмоили Сомонӣ дар майдони Дӯстии шаҳри Душанбе, ки рамзи миллии Истиқлоли давлатии Тоҷикистон аст. Тамошои ин ёдгориҳо барои барқарор намудани робита бо гузашта ва эҳтироми қаҳрамонони халқ ёрӣ мерасонад.

5. Ҳунари мардумӣ ва эҷодиёти халқӣ: Ҳунари гуногуни мардумӣ ва самтҳои санъати миллий низ дар ҳофизаи таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи калон доранд (санъати ороишию амалӣ, ҳунари ҳарротии чӯб, гилембофӣ) ва дигар намудҳои ҳунар аз гузаштагон ба мерос мондаанд, ки чун анъана ба мероси маънавии ҷумҳурий дохил мешаванд.

6. Ривоятҳои таърихӣ: Дар фарҳанги Тоҷикистон ривояту устураҳои зиёде мавҷуданд, ки барои нигоҳ доштани ҳофизаи таърихӣ гузаштагон ва ба наслҳои баъдӣ интиқол додани панду андарзҳо мусоидат мекунанд. Ин ҳикояҳо аксар вақт дастурҳои бохирадонро дар бар мегиранд ва хислатҳои анъанавии ҳушқатро атворро инъикос мекунанд.

7. Таомҳои суннатӣ: Таомҳои суннатии тоҷикӣ бо таомҳо ва расму оинҳои асили худ низ як ҷузъи асосии ҳофизаи таърихӣ мардуми кишвар мебошанд. Тарзҳои пухтани таомҳои миллий аз насл ба насл гузашта, афзалиятҳои таомпазӣ ва вижагиҳои миллиро нигоҳ медоранд.

9. Анъана ва расму оинҳои фарҳангӣ ва мардумӣ: Масалан, чашну маросимҳои миллии Наврӯз (иди баробаршавии шабу рӯз), Сада, Меҳргон, чашни Истиқлоли давлатӣ, Рӯзи Конституция ва ғайра таҷлил мешаванд.

Ин чашнҳо дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ, муттаҳид сохтани мардуми кишвар дар атрофи арзишҳо ва урфу одатҳои миллии нақши муҳим мебозанд.

10. Эҷодиёти мардумӣ: Фарҳанги суннати Тоҷикистон бисёр матнҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва сурудҳои мардумиро фарогир мебошад. Ин дostonҳо тавассути анъанавӣ шиғохӣ аз насл ба насл мегузаранд ва дар ҳифзи ҳофизаи таърихӣ мардум, гузашта ва анъанавӣ фарҳангии он саҳм гузоштаанд.

11. Мусиқӣ ва рақсҳои миллии: Мусиқӣ ва рақсҳои мардумии тоҷик, дар навбати худ, дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ нақши бузург доранд. Оҳангҳои анъанавӣ, асарҳои созию овозӣ ва хореография маънавиёти мардуми кишвар ва анъанавӣ фарҳангии онро инъикос мекунанд.

12. Анъанаҳо ва амалияи фарҳангии маҳаллӣ: Расму оинҳои гуногун ва маросими мардуми маҳаллӣ, маросими идона, ақди никоҳ, маросими дафн, таҷлили санаҳои муҳим ва дигар чорабиниҳо низ унсурҳои асосии ҳофизаи таърихӣ халқи тоҷик буда, ба ҳифзи расму оин ва арзишҳои фарҳангӣ мусоидат мекунанд.

Дар Тоҷикистони муосир ҳофизаи авлодию насабӣ ҳофизаи миллиро пурра мекунад. Муассисаҳои таълимӣ, асарҳои бадеӣ ва чорабиниҳои фарҳангӣ ба ғанӣ гардидани дониши таърихӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии миллии мусоидат мекунанд.

Ҳофизаи хонаводагӣ ва миллии дар ташаккули донишҳои таърихӣ, арзишҳо ва анъанаҳо нақши муҳим доранд. Ҳар яке дар ташаккули шуур ва шахсият нақши махсус мебозад.

Яке аз нишондиҳандаҳои таъсири ҳофизаи авлодӣ ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад таърихи шӯҷоати ҷангии хонавода бошад. Агар хонанда робитаи оилавӣ (бобо, бобокалон), бо иштирокдорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ дошта бошад, таърихи

онҳо метавонад барои дарки таърихи он замон, арзёбии эҳсосот ва отифаҳои дохилӣ асос гардад.

Қиссаҳои қаҳрамонӣ дар бораи ранҷу азобҳои ниёгон метавонанд боиси ифтихор аз гузаштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ватандӯстӣ ва эҳсоси эҳтиром ба кишвари худ шаванд.

Муваффақияти хонаводагӣ ва талафоти авлодӣ ҳам ба ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагон таъсир мерасонанд. Масалан, достоне дар бораи аҷдоди маъруфе, ки дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ ё эҷодиёти адабӣ ба комёбиҳо ноил гаштааст, метавонад барои хонанда сарчашмаи илҳом гардад, ба худшиносӣ ва такмили шахсият, дарк намудани фидокорӣ ва устувории ниёгон дар давраи имтиҳон мусоидат намояд. Хонандаи имрӯза расидан ба кадри ҳамзистии осоишта, таҳаммулпазириро меомӯзад.

Муҳаққиқи тоҷик М.М. Насриддинова менигоранд, ки: «Тарбия ҳамчун раванди таъсиррасонанда ба инсон бо мақсади ба ӯ расонидани меъёру қоидаҳои рафтори дар ҷомеа қабулшуда на ҳамеша таҷридӣ, балки ҷанбаи мушаххас дошта, пеш аз ҳама, вижагиҳои миллии ахлоқ, расму оин, анъана, ахлоқи як халқи муайянро инъикос менамояд.

Тарбияи миллий дар мактабҳои тоҷикӣ асоси тарбияи бефосила мебошад. Барои ба амал баровардани вазифаҳои тарбияи бефосила тайёрии этнопедагогии омӯзгорон зарур аст. Аз ин рӯ, тайёр кардани омӯзгорон ва мураббии мактабҳои тоҷикӣ вазифаи таъхирнопазири имрӯза ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ташкил ва татбиқи тарбияи миллии хонандагон «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шудааст, ки дар он зарурати ташкили курсҳои мунтазами тайёр намудани омӯзгорон ба тарбияи миллий дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ ва таълими дастовардҳои фарҳанг ва таҳсилоти миллий, махсусан зикр гардидааст» [108, с.118-123].

Бо таваҷҷуҳ ба ин маворид имкон дорад, ки ҳофизаи хонаводагӣ тағйир кунад ва аз воқеият дур бошад. Дар чунин ҳолатҳо вақте ҳаводис ва воқеаҳо таҳлил мегарданд бояст ҳофизаи мавҷудбудаи дастаҷамъонаи аҳли кишвар,

дар мавриди мо, Тоҷикистон ба назар гирифта шавад, ахбори мавҷуд бударо бо ахбори расмӣ дар иртибот ба ҳофизаи хонавода муқоиса кардан лозим аст. Аз ин роҳ имкон дорад мо вориди омӯзиш ва далоили бозғатимод гардем.

Мисоли дигари такмили таносуби ҳофизаи таърихӣ хонаводагӣ ва миллӣ метавонад омӯзиши расму оинҳои мардумӣ бошад. Дар ҳоле, ки хонандагон метавонанд ошкор намоянд, ки аксарияти онҳо аз таърихи хонаводагӣ баромада, ба мероси таърихӣ мардуми Тоҷикистон иртиботи наздик доранд. Масалан, таҷлили санаҳои давлатӣ ё ҳифзи ҳунароҳои мардумӣ метавонад ҳамчун василаи дарки дороии миллии худ хидмат кунад.

Барои ташаккули хотираи дастаҷамъии оилавӣ ва миллӣ дар шуури хонандагон равиши гуногунҷабҳа зарур аст. Хотираҳои оилавӣ дарси таърихи мактабиро пурра ва ғанӣ мегардонанд. Муҳокимаи қиссаҳои оилавӣ дар дарс имкон медиҳад, ки хонандагон маводи таълимиро беҳтар аз худ намуда, муносибати шахсӣ ба гузаштаи миллӣ ва мероси маънавии мардуми Тоҷикистонро ташаккул диҳанд.

Муҳаққиқ И. Давлатшоев қайд мекунад, ки: «Таҳқиқоти диссертатсионии М.И. Ашуралиев, Ф. Гулмадов, М. Давлатов, Д. Чалилов, А.Я. Журкина, А.Е. Измайлова, И. Каримова, Қ.Б. Қодиров, М. Лутфуллоев, М.Б. Каримзода, З. Миртурсунова, И. Новикова, И. Хусенхоҷаева, Х. Раҳимзода, С. Сулаймонӣ, М. Собиров, Ж.Т. Тошенко, Т. Ҳайдаров, Э. Ҳочибеков, Ф. Шарифзода, И.Ф. Юлдошев ва дигарон ақида ва мавқеи пешқадами педагогҳо, равшаншиносон ва сотсиологҳоро дар бораи нақш ва моҳияти педагогикаи исломӣ дар тарбияи маънавӣ, аҳамияти тарбияи ахлоқӣ дар давраи демократикунонии ҷомеа, моҳияти анъанаҳои миллӣ ва назовариҳои педагогӣ дар соҳаи тарбияи маънавии насли наврас ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд» [42, с. 9].

Таҳқиқот тасдиқ мекунад, ки дар ҳоли ҳозир ҳофизаи дастаҷамъии миллии сермиллати муттаҳидкунандаи урфу одатҳои сершумори фарҳангӣ ва таърихӣ халқҳои сермиллат, аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Муҳаққиқ Зокирова В.Г. бар он ақида аст, ки: «Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳсилоти бисёрфарҳангӣ дар асарҳои олимони маъруф Д.М. Бондаренко, Л.Ф. Гайсина, Е.Б. Деминтсева, О.И. Кавикина, А.И. Куропятник, В. Малахов, М.П. Мчедлова, Л.Р. Низимова, Г.В. Палаткина, И.В. Следзневский, Д.А. Халтурин, Е.В. Хахалкина, Е.В. Хлишева, К.В. Теркина, В.А. Тишков, Ф.А. Шебзухова ва дар асарҳои олимони хориҷӣ Ч. Бэнкс, С. Нието асоснок карда шудааст. Таҳқиқоти онҳо моҳият, вазифаҳо, муҳтаво ва мақсади таҳсилоти бисёрфарҳангиро муайян намуда, аҳамияти муколамаи байни миллатҳоро дар педагогика таъкид мекунад. Дар падидаи бисёрфарҳангӣ олимони «механизм»-и ба эътидол овардани ҷомеа, рушди гуногунии этникӣ ва фарҳангии онро дар заминаи баробарҳуқуқии аксарияти миллий, ақаллиятҳои этникӣ ва фарҳангӣ мебинанд» [46, с. 12-13].

Намунаҳои ҳофизаи таърихӣ бисёрфарҳангии халқи тоҷик инҳоянд:

- таҷлили баробаршавии шабу рӯз ҳамчун иди бостонӣ, ки мардуми Тоҷикистон ва мардумони гуногуни кишварҳои Осиёи Марказӣ онро ҷашн мегиранд. Ин ид дигар ҷамоатҳои этникиро муттаҳид намуда, рамзи оғози соли нав ва зиндашавии табиат аст;

- мероси фарҳангии ҳунароҳо, таомпазӣ, оҳангҳо ва рақсҳои миллий унсурҳои арзишҳои фарҳангии тоҷикон мебошанд. Ин унсурҳои фарҳангӣ ба нигоҳдорӣ, аз насл ба насл аз рӯйи анъана интиқол додани хусусиятҳои хоси этникӣ мусоидат мекунанд;

- арҷ гузоштан ба муқаддасот ва ҷойҳои дорои аҳамияти таърихӣ, ки барои гурӯҳҳои гуногуни этникии тоҷикон аҳамият дошта, аз гиромидошти ёдгориҳо, масҷидҳо, маъбадҳо, муқаддасот ва маконҳои динӣ иборат аст ва ҷузъи таърихи гузаштаи халқ мебошанд;

- рӯйдодҳои байнифарҳангӣ, ҷорабиниҳо ва намоишгоҳҳои, ки онҳо анъанаҳои қавмҳои гуногуни сокинони Ҷумҳурии Тоҷикистонро намоиш медиҳанд, ба ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми ҷамоаҳои гуногуни фарҳангӣ мусоидат намуда, ба таҳкими шуури миллии халқ мусоидат мекунанд;

- интиқол ва азхудкунии мероси забонӣ ҳамчун унсури асосии мероси фарҳангии халқи тоҷик аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар забони тоҷикӣ анъанаи пурғановати адабӣ дорад, ки яке аз рамзҳои миллат ба шумор меравад. Ҳифз ва рушди забони тоҷикӣ ба таҳкими ҳофизаи таърихӣ мусоидат мекунад;

- муҷассамаҳо ва маҷмуи ёдгориҳо бахшида ба падидаҳои таърихӣ ва субъектӣ, ки барои халқи тоҷик нақш доранд. Ин ёдгориҳо нишонаҳои ҳофизаи таърихӣ ва ваҳдати миллии буда, омилҳои бунёди таърихи Тоҷикистонро ёдовар мешаванд;

- истифодаи рамзҳои миллии, аз ҷумла, парчам, нишони давлатӣ, либос ва ҷавоҳири миллии дар ҳаёти воқеӣ ва ҷашнҳои миллии. Ин рамзу нишонҳо ба ташаккули шуури миллии ва таҳкими ваҳдати миллии мусоидат мекунад;

- эҳтиром ба тафовути урфу одатҳои динӣ ва ғайрӣ диние, ки дар байни ҷамоаҳои сермиллати ҷумҳуриӣ вучуд доранд, аз ҷумла дини ислом, оӣини православӣ, буддоӣ ва ҷараёнҳои иловагӣ диние, ки дар ҳаёти ҷамъиятии аҳоли нақши калон доранд;

- таомҳои анъанавӣ ва ҳӯрокҳои миллии, ки тавассути анъанаҳои шиғоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд. Пухтупаз ва истеъмоли баъзе таомҳо як бахши муҳими арзишҳои фарҳангии тоҷиконро ташкил медиҳад;

- созиҳои мусиқии суннатӣ ва жанрҳои мусиқӣ, ки расму оинҳои асили мусиқии тоҷиконро инъикос мекунад. Аз ҷумла, «рубоб» асбоби торӣ буда, дар мусиқии тоҷикӣ бештар истифода мешавад ва шакли мусиқии миллии «Шашмақом»;

- ҳунариҳои миллии ва дӯзандагӣ, корҳои филигранӣ ва кулолӣ. Ин намуди ҳунаро тавассути анъанаи шиғоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд ва як ҷанбаи муҳими ифода мекунад;

- ҳунариҳои миллии мардумӣ, аз ҷумла қолинбофии дастӣ, бофтани матоъҳои абрешимӣ, сағолӣ ва маснуоти ҷӯбӣ. Ин ҳунаро дар ҷумҳуриӣ таърихи дуру дароз доранд, маҳорат ва истеъдоди ҳунармандони халқиро инъикос мекунад;

- қиссаҳо, ривоят ва устураҳои анъанавӣ, ки тавассути анъанаҳои шифохӣ аз насл ба насл мегузаранд ва ҷузъи асосии фарҳанги Тоҷикистон мебошанд. Ин қиссаҳо аксар вақт андарзҳои ахлоқӣ, рамзҳо ва тасвирҳоро дар бар мегиранд, ки ба аҳоли дар идроки ҷаҳони беруна кумак мекунад;

- бозиҳо ва саргармиҳои миллӣ, ки ваҳдат ва хушнудии ҳаёти мардуми тоҷикро инъикос мекунад. Масалан, «ойинадорӣ» бозии миллӣ бо истифода аз оина аст, ки аксар вақт дар маросими ақди никоҳ анҷом дода мешавад;

– расму оинҳо ва анъанаҳои марбут ба оила ва никоҳ, аз қабili маросими тӯй, таҷлили зодрӯз, маросими дафн ва маросими гуногуни ақди никоҳ. Ин анъанаҳо якпорчагии арзишҳои оилавӣ ва манфиатҳои умумии Тоҷикистонро инъикос мекунад.

Ин мисолҳо аз ғановати мероси таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба рӯзгор ва арзишҳои мардуми бумӣ шаҳодат медиҳанд.

Дар асари «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» чунин омадааст: «...тамаддун бо ҳама бурду бохташ барои миллати мо як рукни асосии таърихи сарнавишт, арсаи буду бош, пайдоишу ташаккули нахустин оинҳои давлатдорӣ, ҷавлонғаҳи дину оини яктопарастӣ, ташаккули фарҳангу арзишҳои миллӣ, арсаи худшиносию ҷаҳоншиносӣ гардидааст» [120, с. 60].

Хонандагоне, ки чунин амсилаи ҳофизаро истифода мебаранд, аз таърихи Тоҷикистон ва умуман таърихи халқҳо муфассал ва ҳаматарафа огоҳӣ меёбанд. Масалан, таҳлили ҳодисаҳои таърихӣ муҳочират ва мубодилаи фарҳангии байни халқҳо ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ки равандҳои ҳамкорӣ чомеаи кунунӣ ва таъсири фарҳангҳои гуногунро ба ташаккул ва инкишофи фарҳанги байналмилалӣ бидонанд.

Муҳаққиқ Исмоилова Д.Б. ибраз кардааст, ки: «Мероси иҷтимоӣ фарҳангии халқҳои хурду калон, тамаддунҳои шаклу сатҳҳои гуногун метавонанд дар ташаккули равандҳои иртиботӣ дар сатҳи байнифарҳангӣ ва рушди ояндаи чомеаи ҷаҳонӣ яке аз ҷойҳои асосиро ишғол намоянд. Пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлати ва соҳибхитиёрӣ аз охири асри гузашта

то имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи тоҷик тамоми чорахоро меандешанд, то ки мафҳуми меросро ҳамчун манбаи рушди муҳити иҷтимоӣ ба маънои васеъ баррасӣ намоянд ва дар ҳамин таносуб сиёсати фарҳангии давлатро ташаккул диҳанд» [51, с. 8-10].

Тавре ки мебинем, ёддоштҳои хонаводагӣ дар ташаккули ҳофизаи миллии нақши муҳим доранд. Таносуби ҳофизаи дастаҷамъии қабилавӣ ва миллии дар шуури хонандагон таҳқиқот ва тафаккури таҳлилоӣ талаб мекунад. Таъсири мутақобилаи ҳофизаи хонаводагӣ ва миллии дарки гузашта, имрӯз, оянда ва рушди таҳаммулпазириро таъмин менамояд.

Аз ин лиҳоз, дар тафаккури хонандагон инкишоф додани таносуби ҳофизаи хонаводагӣ ва таърихии миллии як ҷанбаи асосии ташаккули назари ҳамаҷониба ба гузашта ва имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамгироии сарчашмаҳои сершумори иттилоот, ташкил ва гузаронидани муҳофиза ва татбиқи таҳқиқоти илмӣ ба рушди тафаккури таҳлилоӣ ва ташаккули дарки амиқи рушди фарҳангӣ ва таърихӣ мусоидат мекунад.

Яксонсозии донишҳо унсури асосии таҳсилоти воқеист, ки ба такмил додани хонандагон ҳамчун шахсияти муттаҳид ва омода намудани онҳо ба фаъолияти пурсамар дар замони ҳозира нигаронида шудааст. Муттаҳидсозии донишҳо дар соҳаҳои гуногуни маърифат, фанҳо ва равишҳои омӯзиш эҷоди равиши амиқи бонизомро дар бар мегирад.

Афзалиятҳои муттаҳидсозии донишҳо:

- дарки маҷмӯӣ: муттаҳидсозии донишҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки робитаҳои байни фанҳои гуногуни таълимиро пайдо намоянд, ки он ба ташаккули дарки ҳамаҷониба ва амиқи маводи таълимии омӯхташаванда мусоидат мекунад;

- такмили андешаи таҳлилоӣ: пайвастании маълумот аз соҳаҳои мухталиф хонандагонро ба тафаккури интиқодӣ, баррасӣ ва синтези иттилоот водор сохта, ба инкишофи малакаҳои муҳокимаронӣ ёрӣ мерасонад;

- корбурди амалӣ: якҷоя намудани маърифат ба хонандагон имкон медиҳад, ки иттилооти азхудкардаашонро дар ҳаёти воқеӣ татбиқ намуда, ангезаи онҳоро барои донишандӯзӣ бештар мегардонад;

- эҷоди равиши инноватсионӣ: ҳамгирии фанҳои гуногун ба ташаккули неруи эҷодии хонандагон мусоидат карда, онҳоро дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли масъалаҳои таълимӣ ҳавасманд месозад;

- фаъолиятҳои омодагӣ: муттаҳидсозии донишҳо ба хонандагон барои кор кардан бо вазифаҳои бисёрвазифавӣ, ки истифодаи донишҳои соҳаҳои гуногунро тақозо мекунанд ва барои ихтисоси минбаъдаи онҳо самаранок мебошанд, меомӯзонад.

Методҳои яксонсозии донишҳо:

1. Омӯзиши ба лоиҳа нигаронидашуда: фаъолияти лоиҳавӣ имкон медиҳанд, ки донишҳои фанҳои гуногун барои иҷрои вазифа ё проблемаҳои мушаххас яксон карда шаванд.

2. Машғулиятҳои бисёрфанӣ: таҳияи курсҳои махсус, донишҳои ҳамгирошуда аз якҷанд самт, ба ҳамгирии донишҳо ва ташаккули назари бонизомии маводи таълимии омӯхташаванда мусоидат мекунанд.

3. Омӯзиши модулии проблемавӣ: ҳалли вазъияти проблемавӣ яксонсозии донишҳои соҳаҳои гуногунро барои дарёфти роҳи ҳалли мувофиқтарин талаб мекунад.

Муҳокима ва табодули афкор дар раванди яксонсозии донишҳо дар таълимиро нақши муҳим мебозад, зеро хонандагон имкон доранд, ки маводи таҳсилоти фаъолона муҳокима ва таҳлил кунанд, мафҳум ва андешаҳои худро баён кунанд, инчунин муносибати эҳтиромонаро ташаккул дода, нуқтаи назари атрофиёро қабул кунанд.

Барои муҳокимаи донишҳо ва мубодилаи афкор қаринаи ҳамгироҳои зайл ба кор бурда мешавад:

- ҳавасмандгардонии тафаккури таҳлилий: вақте таълимгирандагон ворида баҳсу мунозира мешаванд, тафаккури таҳлилии онҳо ба самти рушд

тағйир меёбад ва зимни ин баҳсу мунозираҳо онҳо муваффақ ба дарёфти далоили асосӣ ва муътамад мегарданд;

- ҳамгирии тафсирҳои гуногун: мубоҳисаҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки тафсирҳои сершумори маводи таълимии омӯхташавандаро бубинанд, ин ба ташаккули тасаввури васеътар ва воқеъбинонаи фанни таълимӣ мусоидат мекунад;

- ташаббусҳо оид ба таҳкими ҳамкорӣ: муҳокимаҳо метавонанд ҳамкориҳои байни хонандагонро ташвиқ намоянд, зеро онҳо бояд ба якдигар гӯш фаро диҳанд, андешаҳои мусоҳибонро эҳтиром кунанд ва якҷоя нақшаҳо таҳия кунанд;

- ташаккули муоширати босамар: иштирок дар муҳокимаҳо барои ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ, масалан, маҳорати кӯтоҳ ва дақиқ баён кардани андешаҳои худ, шунидани мусоҳибони худ ва ба таври шоиста ба изҳорот вокуниш кардан;

- рушди малакаҳои эҷодӣ: мубоҳисаҳо метавонанд ба ташаккули неруи эҷодии хонандагон мусоидат кунанд, зеро онҳо дар асоси масъалаи баррасишаванда ғояҳо ва равишҳои муосирро таҳия карда метавонанд.

Барои самаранок яксонсозии донишҳо дар раванди таҳсилот, фароҳам овардани имконият барои баргузориҳои муҳокимаҳо ва табодули афкор, масалан, тавассути мубоҳисаҳои гурӯҳӣ, саволу ҷавобҳо, мизҳои мудаввар ё мавқеияти форумӣ муҳим аст.

Фаъолгардонии қобилияти эҷодӣ дар таҳсилот нақши асосиро мебозад, зеро он ба хонандагон дар ташаккули қобилияти таҳиясозии ғояҳои муосир, ҳалли проблемаҳо ва ҷустуҷӯи методҳои ғайрианъанавии иҷрои супоришҳо мусоидат мекунад.

Дар ҷаҳорчӯбаи яксонсозии донишҳо дар раванди таҳсилот рушди тафаккури эҷодӣ якчанд нуктаҳои асосиро дар бар мегирад:

1. Ҳавасмандӣ ба фаъолияти таҳқиқотӣ: рушди тафаккури эҷодӣ ба ташаккули равиши таҳқиқотӣ ба маводи таълимӣ дар хонандагон мусоидат мекунад. Хонандагон гузаронидани пурсишҳоро меомӯзанд, мустақилона

саволҳо таҳия мекунанд ва қаринаҳои гуногуни мавзуи пешниҳодшударо меомӯзанд.

2. Мустаҳкамкунии мутобиқшавандагии зеҳнӣ: такмил додани чандирияти тафаккур ва қобилияти дидани проблема аз дидгоҳҳои гуногун. Хонандагон ба вазъият аз нуқтаи назари нав нигоҳ кардан ва роҳҳои аслии ҳалли проблемаҳо ва равишҳои эҷодиро меомӯзанд.

3. Мусоидат ба худамалисозӣ: рушд ва ташаккули тафаккури эҷодӣ ба хонандагон барои ифодаи фикру ақида ва эҳсосоти шахсии худ тавассути воситаҳои гуногун (эҷодкорӣ), аз қабилӣ адабиёт, тарроҳӣ ва ғайра кумак мерасонад.

4. Ҳавасмандсозии фаъолияти инноватсионӣ: тафаккури концептуалӣ фаъолияти навоарӣ ва методҳои инноватсионии ҳалли мушкилотро ташвиқ менамояд. Хонандагон дидани дурнамои рушди равишҳо ва технологияҳои мавҷударо меомӯзанд.

5. Ташвиқи тафаккури мустақил: тарбияи тафаккури мустақил ба хонандагон дар таҳкими тафаккур ва амалҳои мустақил кумак мекунад, ки барои мутобиқшавии босамар ба ҷаҳони мутаҳаррик муҳим аст.

Барои рушди тафаккури эҷодӣ дар омӯзиш метавон аз методҳои гуногун, аз қабилӣ иҷроӣ вазифаҳои эҷодӣ, қори лоиҳавӣ, методҳо ва равишҳои бозӣ, қори гурӯҳӣ, мубодилаи афкор ва ҳамлаи зеҳнӣ истифода намуд.

Тасаввур карда шавад шароите муҳайё кард, ки ба хонандагон имкони озмоиш гузаронидан, таваккал кардан, иштибоҳ кардан ва равишҳои навро дар ҳалли масъалаҳои ба пешрафти эҷодиёти онҳо мусоидаткунанда, фароҳам мебояд овард.

Дар ҷараёни таълим, омӯзгор пайваста мекӯшад, ки маҷмуи ҳадафҳои сегонаи таълимӣ - маърифатӣ, инкишофдиҳандагӣ ва тарбиявиро амалӣ созад. Ҳангоми таҳлил, мо бо ҳолате рӯ ба рӯ шудем, ки ташаккули маҳорати таҳлили таърихӣ дар хонандагон талаботи хосаро нисбат ба сохт, муҳтаво ва усулҳои дарсгузаронӣ тақозо мекунад. Сохтори маъмулӣ ва таснифоти

анъанавии дарсҳо бештар ба азхудкунии иттилооти таърихӣ нигаронида шудаанд, ки дар ин самт дар илми методика заминаи бузурги маълумот ҷамъ оварда шудааст.

Бо вучуди ин, масъалаҳои рушддиҳандагии дарсҳо ҳанӯз аз ҷониби илми методика ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Бидуни баррасии ҳамаҷонибаи масъала, мо вижагиҳои хоси дарсҳоро бо вазифаи афзалиятноки рушддиҳандагӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Мо бар ин назарем, ки ин вазифаҳо дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

- дар доираи ин навъи дарсҳо таваҷҷуҳ бештар ба омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ ва фаъолияти хонандагон равона шудааст, ки ба онҳо имкон медиҳад усулҳои гуногуни таҳлилро аз худ намоянд. Ин маънои онро надорад, ки дар дарсҳо барои рушд ба омӯзиши воқеаҳои таърихӣ аҳаммияти зарурӣ дода, намешавад. Талабот барои интихоби самтгирии таърихӣ тағйир дода мешаванд ва азхудкунии усулҳои амалисозии амалҳо ва салоҳиятҳои методологӣ таълимӣ аз ҷониби хонандагон ба азхудкунии самараноки иттилооти таърихӣ мусоидат мекунад;

- дар дарсҳои рушддиҳанда арзиши супоришҳои инфиродии хонандагон муҳим аст. Хонандагон вазифаҳои муайян кардани сабабҳо, муҳтаво ва оқибатҳои ҳодисаҳои таърихиро мустақилона иҷро намуда, дар бораи усулҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ маълумот мегиранд;

- дарсҳои рушддиҳанда истифодаи мунтазами механизмҳои худтаҳлили хонандагон ва баҳодиҳии натиҷаҳои бадастовардаи онҳоро дар бар мегирад.

Қадам шартҳо ба муҳтавои машғулият дахл доранд, ки дар он рушди салоҳиятҳо муҳим аст?

Машғулияти таърихӣ бояд ҳадафи рушдро ҳамчун бунёди муқаррар кунанд. Истифодаи муҳтавои равшан ва ифоданок дар ин машғулиятҳо барои азхудкунии малакаҳои таҳлиلى ҳадафнок нест. Банақшагирии таҳсилот бояд интиқоли муҳтавои ифоданокро ба дарсҳои муайян таъмин намояд.

Воқеияти таърихӣ бояд на мураккаб, балки фаҳмову дастрас бошад ва кори мустақилонаи хонандагонро ба назар гирад. Шароит барои дар шакли мухтасар ва ҷамъбасти нишон додани мухтасари таърихӣ муҳайё карда мешавад, ки дар он иттилооти таърихӣ дар шакли тайёр пешниҳод мешавад.

Сохтори машғулият бояд далелҳои муфассалро дар бар гирад, ки барои анҷом додани фаъолияти таҳқиқотӣ кофӣ бошанд. Асосан, маводи мазкур дар ҳамаи машғулиятҳои пайдо мешавад, ки дар онҳо гардишҳои ҳалқунандаи таърихӣ омӯхта мешаванд ва дар бораи сабабҳо, моҳият ва оқибатҳо иттилоотро аз даст додан ғайриимкон аст.

Дар натиҷаи шароити объективии раванди таълимӣ омӯзгор на ҳамеша дурнамои иҷрои вазифаҳои таълимию рушддиҳанда бахшидани ин машғулиятро дар ихтиёр дорад. Дар баробари ин, мухтасар ва методикаи машғулиятҳо (ва ҷузъҳо) вобаста ба он, ки дар марҳилаҳои гуногун кадом вазифаҳои рушди зеҳнӣ ҳал карда мешаванд, фарқ мекунанд. Бо мақсади амалисозии вазифаҳои мушаххас оид ба ташаккули маҳорату малакаҳои таҳлилӣ, мо унсурҳои махсуси таҳсилот пешниҳод намудем.

Дар ин ҳолат, модули машғулият ҳамчун як бахши соатҳои омӯзишӣ, ки махсус барои ноил шудан ба як ҳадафи хеле махсус пешбинӣ шудааст, идрок мегардад.

Унсурҳои зеринро метавон номбар кард:

- модули таҳлили ташаккулёбии қобилиятҳои таҳлилии хонандагон.

Ба даст овардани самарани дилхоҳ дар ташаккули маҳорату малакаҳои таҳлилӣ танҳо дар сурате муяссар мегардад, ки талаботи пешниҳодшаванда ба хонандагон бо дараҷаи қобилияти маърифатии онҳо ҳамоҳанг бошад. Таҳлили амиқи қобилиятҳои зеҳнӣ имкон медиҳад, ки ҳадафҳо бо марҳилаи рушди ҳар як хонанда мувофиқат кунанд. Вазифаҳои таълимӣ бояд ҳам дастрас бошанд ва ҳам рушди хонандагонро дар ҳудуди «минтақаи рушди наздиктарин» таъмин намоянд, то ки онҳоро ба қуллаҳои нав ҳидоят созанд.

Вақте ки ҳадафҳо бениҳоят баланд мебошанд, стандартикунонии раванди таҳсилот ба амал меояд ва хонандагон ба машқҳои иҷронашаванда

муқовимат нишон медиҳанд. Хангоми ҳадафҳо нокифояанд, ҷанбаи афзоиш аз байн меравад. Пешгирии пешниҳоди чунин ҳадафҳо тавсия дода мешавад:

Ба инобат мегирем, ки мониторинг тамоми раванди пайдарпайро фаро мегирад. Ба истиснои ташҳиси дараҷаи ибтидоии қобилиятҳои маърифатии хонандагон ба мақсад мувофиқ аст, ки байни ташҳиси ҷорӣ ва ҷамъбастии дараҷаи рушди маҳорат фарқ гузошта шавад. Таҳлили ҷорӣ пешрафти раванди ташаккули малакаҳоро ифода мекунад. Бо ёрии ташҳис ин раванд тағйир дода мешавад.

Санҷиши ниҳой ба гирифтани маълумот дар бораи натиҷаҳои рушди маҳорату малакаҳои таҳлилӣ нигаронида шудааст.

Фаъолияти худомӯзӣ ва рушди худии шахс дар асоси ташаккули маҳорату малакаҳои таҳлилӣ дар шароити заминаи ҳавасмандгардонии хонандагон барои тақмили методика ташаккул меёбад.

Донишмандон Титова Е.И. ва Баширова А.Ю. оиди рушди ҳофизаи таърихӣ хонандагон зимни таълими фанни таърих ақидаи зайлро баён доштаанд: «Дар раванди таълими таърих дар дараҷаи шавқу рағбати хонандагон ба азхудкунии маҳорат фарқи калон мушоҳида карда мешавад. Зарурати иҷроиши вазифа оид ба вучуд овардани заминаи психологӣ ташаккули маҳорати гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ танҳо дар сурате аз миён меояд, ки хонандагон дар бораи унсурҳои фарҳангӣ, маърифатӣ, таърихӣ аллакай маълумот дошта бошанд. Асосан, мавҷудияти шавқу рағбати хонандагон ба ташаккули маҳорат ва ба вучуд овардани заминаи самтгирӣ барои татбиқи амалҳо мусоидат мекунад» [143].

Дар раванди таҳсилот ду равиши педагогӣ вучуд дорад: дедуктивӣ (омӯзгор принципҳоро шарҳ медиҳад ва намуна нишон медиҳад) ва индуктивӣ (хонандагон усули иҷроиро дарк мекунанд ва тавзеҳ медиҳанд, донишҳо аз худ карда мешаванд).

Дар асоси ин, модули мазкури машғулият ҳадафи нишон додани методҳои иҷроӣ амалҳо ва ҷорӣ намудани равишҳои педагогиро дорад.

Методи дугонаи мустаҳкамкуниро фарқ кардан зарур аст: назорати ибтидоӣ ва ҷорӣ.

Мустаҳкамкунии ибтидоӣ мувофиқи қолаб ва принципҳои дидактикӣ амалӣ мешавад. Титова Е.И. баён доштааст: «Мустаҳкамкунӣ дар шароити мубрами гузаронидани амалҳо ба вучуд меояд ва ба рушди маҳоратҳои таҳлили таърихӣ таъсир мерасонад. Он вазифаи мустаҳкамкунии амалиёт, татбиқи донишҳои методологӣ, таҳқиқот ва худшиносии фаъолиятро дорад, инчунин аттестатсияи ҷорӣ ва ниҳоиро дар бар мегирад. Азҳудкунии амалҳои ташаккулефта такрори якрангро дар назар дорад» [143, с. 107].

Дар мустаҳкамкунии ибтидоӣ, усулҳои гуногуни таълимӣ, аз қабili муҳокимаҳо, саволҳо ва ҷавобҳо, кор бо сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳияи концепсияҳо истифода мешаванд. Ин усулҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки фаълоне дар раванди таълим иштирок кунанд ва донишҳои худро мустаҳкам намоянд. Инчунин, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла нармафзори таълимӣ ва платформаҳои маҷозӣ, метавонад самаранокии мустаҳкамкунии ибтидоиро баланд бардорад.

Ба ҳамин тарик, маҳдуд кардани ҷаҳорҷӯбаи муваққатии раванди рушди маҳорату малакаҳои таҳлилӣ, ба ҳадди ақал расонидани шумораи вазифаҳое, ки ба мустаҳкамкунии натиҷаҳои муайянсозӣ нигаронида шудаанд, оид ба сабабҳо, моҳият ва оқибатҳои далелҳои таърихӣ мувофиқи мақсад нест.

Ҷанбаи мазкурро мебояд омӯзгор ҳангоми банақшагирии ҷорабиниҳои фаъолияти таълимӣ ба назар гирад. Гирифтани тавзеҳот ва таҳқиқ намудани иттилоот дар бораи давомнокии раванди маҳорат ва ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ва шумораи бандҳои зарурӣ барои мустаҳкамкунии изҳорот яке аз афзалиятҳои озмоиши гузаронидашаванда мебошад.

Бинобар ин, рушди малакаҳои амалисозии таҳқиқоти таърихӣ таҳлилӣ ба сохтори машғулиятҳо ворид намудани бахшҳои зеринро дар бар мегирад: омӯзиши дараҷаи ташаккулебии маҳорати хонандагони МТМУ;

фароҳам овардани асоси ҳавасмандгардонии фаъолият; таҳияи заминаҳои мавқеъгирии иҷроӣ амалҳо; тасдиқи малакаҳо.

Албатта, дар амалияи таълимии омӯзгор дар машғулиятҳо якҷанд бахшро ба кор бурдан мумкин аст.

Масалан, якҷоя намудани эҷоди омили пешбарандаи фаъолияти хонандагон бо нишон додани намунаи иҷроӣ амалҳо ва ҷорӣ намудани равишҳои педагогӣ ва ғ.

Ба он нукта тавачҷуҳ мекунем, ки модулҳои таълимӣ метавонанд дар намудҳои гуногуни дарсҳо истифода шаванд. Масалан, мустаҳкамкуниро дар дарс - маъруза, дарси омехта, амалияи озмоишгоҳӣ ва ғайра амалӣ кардан мумкин аст.

Ҷорӣ намудани нағзониҳо дар бахшҳои дарс аз қаринаи он вобаста аст, агар машғулиятҳои гуногун барои таҳлили рушди маҳорати хонандагон мувофиқ бошанд, ки дар он замон ва муҳтаво ба омӯзгор анҷом додани машқҳои ба даст овардани иттилооти мубрамо имкон медиҳад (бо ин мақсад мувофиқтарин дарсҳои муқаддимагии фанҳо ва соҳаҳо), пас барои машғулиятҳо бо истифода аз модулҳо барои эҷоди принсипҳои роҳнамо ва муттаҳидсозии амалҳо талаб карда мешавад, то ки самти таърихӣ ба шакли иҷроӣ амал мувофиқат намояд. Масалан, агар маводи дарс имкон диҳад, ки қолаби муайян кардани зиддиятҳои дигаргунсозии таърихӣ нишон дода шавад, он гоҳ он барои эҷоди заминаи самтгирӣ барои фаъолият истифода намудан мумкин аст.

Дар натиҷа интиҳоби машғулиятҳои озмоишӣ аз рӯи меъёрҳои пешниҳодшуда амалӣ гардид: а) ҳадафмандии таълими озмоишӣ дар дарси баланд бардоштани иқтидори зеҳнии хонандагон; б) мувофиқ будани маводи таълимӣ ба вазифаҳои таълими рушддиҳанда, мантиқ ва марҳилаҳои рушди қобилиятҳои таҳлилий.

Вижагиҳои усули ташаккули қобилияти гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ дар он аст, ки интиҳоби дарсҳои асосӣ хусусияти танзимкунанда

надорад. Инчунин алтернативаҳои гуногуни банақшагирии машғулиятҳои тақвимию мавзӯӣ низ мавҷуданд.

Усулҳои методӣ, шаклҳо ва воситаҳои ташаккули тафаккури таҳлилий дар раванди омӯзиши таърих дар боби 3 муфасссалтар баррасӣ карда мешаванд.

Хулосаи боби дуюм

Таҳлили рушди таносубҳои ҳофизаи таърихӣи хонаводагӣ ва миллий дар шуури хонандагон барои ташаккули идроки пурра ва амиқи таърихи кишвари худ аҳаммияти калон дорад. Муаррифии дostonҳо ва анъанаҳои хонаводагӣ дар баробари робитаи онҳо бо ҷашнҳои миллий, ба хонандагон барои ташаккули андешаи ҳамаҷониба ба гузаштаи кишвари худ мусоидат мекунад.

Таъмин намудани мувозинати байни ҷанбаҳои хонаводагӣ ва миллии ҳофизаи дастаҷамъӣ мувофиқи мақсад аст, то ки хонандагон робитаи мутақобилаи озмоиши шахсӣ ва далелҳои таърихиро эҳсос кунанд, зеро онҳо метавонанд фаҳмиш ва тавсифи ҳувияти фарҳангӣ ва таърихӣи худро рушд диҳанд, инчунин ба анъанаҳои гуногуни миллий эҳтиром гузоранд.

Ташаббусҳо оид ба муттаҳидсозии ҳофизаи дастаҷамъии хонаводагӣ ва миллий ба барномаҳои таълимӣ бояд идома ёфта, дастрасӣ ба сарчашмаҳои гуногуни маълумот таъмин гардад ва хонандагон ба омӯзиши мустақилонаи таърихи худ ташвиқ карда шаванд. Ин равиш ба ташаккули эҳтироми самимӣ ба фарҳанги худ ва мероси фарҳангии халқҳои дигар мусоидат намуда, ба ташаккули таҳаммулпазирӣ ва фаҳмиши байнифарҳангӣ дар байни хонандагон кумак мерасонад.

Ҳамин тариқ, рушди муносибатҳои ҳофизаҳои хонаводагӣ ва миллии дастаҷамъӣ дар шуури хонандагон дар ташаккули ҳувияти шахрвандӣ ва миллий аҳаммияти калидӣ дошта, ба ҳифзи мероси фарҳангӣ ва густариши робитаи байнифарҳангӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад.

Таҳқиқоти мазкур зарурати ҳамҷоякунии усулҳои таҳлилиро дар контексти омӯзиши таърих дар Тоҷикистон таъкид мекунад, ки барои дарки амиқ ва ҳамаҷонибаи гузаштаи таърихӣ муҳим аст. Корбурди технологияҳои

инкишофи тафаккури таҳлилӣ дар дарсҳои таърих на танҳо ба дарки маводи воқеӣ мусоидат мекунад, балки ҳамчунин дар шогирдон маҳорату малакаҳои таҳлилӣ, интиқодӣ, муқоиса, муайян кардани робитаҳои сабабӣ ва ҷамъбасти иттилоотро ташаккул медиҳад.

Бо ин роҳ таълимгирандагон рӯйдод ва санаҳои таърихро ба таври механикӣ ҳифз мекунанд ва таърихро ба ҳайси зухуроти печида ва бисёрҷанба мепазиранд. Хамаи ин иқдомҳо дар масири ҳифзи хотираи таърихӣ нақши калидӣ мебозанд.

Ғайр аз ин, истифодаи технологияҳои тафаккури таҳлилӣ дар дарсҳои таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули салоҳиятҳои умумӣ (маҳорат ва малакаҳо), ки барои мутобиқшавии бомуваффақияти иҷтимоӣ ва рушди касбӣ дар замони муосир заруранд, аз қабili тафаккури интиқодӣ, қобилияти ҳалли масъалаҳои мураккаб, инчунин малакаи кор бо ҳаҷми бузурги иттилоот, ҷудо кардани ҷузъҳои асосӣ ва дуҷумдараҷаи он мусоидат мекунад.

Дар ҳоли ҳозир иттилоот ва нақши он ба маротиб афзудааст ва бо омадани технологияи иттилоотӣ он дар ҳоли воҳид дар дунё пахш мешавад ва ҳама дар бораи ин ё он ҳодиса бохабар мешаванд ва нисбат ба ин ё он ҳодиса билофосила тасмим мегиранд. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба таълимгирандагон имкон фароҳам меоварад, ки гузаштаро ба унвони сарчашмаи дониш ҷиҳати ҳалли масоили имрӯза ва оянда мавриди истифода қарор диҳанд.

Бо вучуди ин, муҳим аст, ки усулҳои таҳлилӣ бо дигар шаклҳои таълим, аз ҷумла муҳокимаҳо, лоиҳаҳои гурӯҳӣ ва таҳлили манбаъҳои гуногун муттаҳид карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки муҳити таълимии ҳамаҷониба фароҳам оварда шавад, ки дар он хонандагон метавонанд маҳорату малакаҳои гуногунро инкишоф диҳанд ва дар омӯзиши таърих фаъолона иштирок кунанд. Инчунин, бояд эътироф кард, ки истифодаи технологияҳои тафаккури таҳлилӣ аз омӯзгор талаб мекунад, ки дар соҳаи методологияи таълимӣ ва технологияҳои муосир дониши кофӣ дошта бошад.

Омӯзгорон бояд омода бошанд, ки усулҳои таълими худро пайваста такмил диҳанд ва усулҳои навро дар барномаҳои таълимӣ қорӣ намоянд, то ба эҳтиёҷоти хонандагони муосир ҷавобгӯ бошанд. Ин раванд метавонад тавассути семинар - машварат, тренингҳо ва барномаҳои такмили ихтисос амалӣ карда шавад, ки ба омӯзгорон имкон медиҳанд, ки бо таҷрибаи пешқадами педагогӣ ошно шаванд ва дониш, маҳорат ва малакаҳои худро дар таъбиқи усулҳои таҳлилӣ дар дарсҳои таърих такмил диҳанд.

Истифодаи технологияи тафаккури таҳлилӣ дар ҷараёни таълими таърихи Тоҷикистон ҳам сифтаи таълимро беҳтар мекунад ва ҳам шахсияти таълимгирандари аз ҳар назар иникшоф медиҳад. Кор гирифтани аз ин равиш хонандаро дар ин масир муваффақ намуда, барои рушди Тоҷикистон дар оянда мусоидат мекунад.

Методикаҳои пешрафтаи барои рушди тафаккури таҳлилии дарси таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули шуури амиқ ва бомулоҳизаи таърихӣ аҳамияти калидӣ дошта, инчунин таваҷҷуҳи худро ба омӯзиши далелҳои таърихӣ афзун намуда, ба ташаккули маҷмуи салоҳиятҳои арзишманд, рушди шахсӣ ва мутобикшавии самараноки иҷтимоии хонандагон мусоидат менамояд.

Ҳофизаи таърихӣ ва ташаккули он дар заминаи ҳамгироии тафаккури интиқодӣ зимни дарсҳои таърих ба амал меояд. Дар ин росто, яъне ба кор гирифтани технологияи интиқодӣ донишҳо интиқол ёфта, малакаю маҳорати таълимгирандагон ташаккул меёбад ва онҳо бо донишҳои таърихӣ мусаллаҳ шуда сабаб ва натиҷаҳои ҳаводиси таърихиро ба хубӣ дарк мекардагӣ мешаванд.

Истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар дарсҳои таърих дар Тоҷикистон ба маърифати амиқи равандҳои таърихӣ мусоидат намуда, ба хонандагон барои дарк намудани муттасилии таърихӣ имрӯзу оянда, дар таърих на танҳо як фанни таълимӣ, балки сарчашмаи ҳаётро мушоҳида кардан мусоидат мекунад. Дар хонандагон ташаккули муносибати масъулиятшиносона ба

таърихи давлати худ ва ҷаҳон, ташаккули ғаёлнокии шахрвандӣ ва ҳувияти шахси ро фароҳам меоварад.

Ҷузъи асосии таркибии истифодаи технология барои рушди тафаккури таҳлилӣ ин ҳавасмандкунии иқтисодии зеҳнӣ мебошад, ки хонандагон на танҳо қабул ва тафсири иттилоотро, балки инчунин таҳлили интиқодии манбаъҳои гуногун, муайян кардани ғаразнокӣ ва эътимоднокии иттилооти пешниҳодшударо меомӯзанд. Ин маҳорат ва малакаи имрӯзҳо бо сабаби сарбориҳои барзиёди иттилоот ниҳоят муҳим аст ва қобилияти таҳлилӣ ва тафаккури интиқодӣ ба шартҳои асосии муваффақият табдил меёбанд.

Методикаҳои пешрафтаи рушди тафаккури таҳлилӣ инчунин ба ташаккули дарки бисёрҷанба дар тафсири ҳуди ҳамон як далел мусоидат мекунанд, ки барои тарбияи таҳаммулпазирӣ, қобилияти роҳандозии муколама ва эътирофи ҳуқуқи дигарон ба андешаи худ муҳим аст. Бо дарназардошти гуногунии ҷомеаи муосир, ин маҳорату малакаҳо махсусан муҳим доништа мешаванд.

Дар хотима бояд гуфт, ки технологияи рушди тафаккури таҳлилии дарси таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар ташаккули дониши густарда оид ба ин мавзӯ, балки дар ташаккули маҷмуи салоҳиятҳои, ки барои иқтимоисозии бомуваффақият дар замони ҳозира заруранд, нақши асосиро мебозад. Ин равиш омӯзиши далелҳои таърихи қолиб, маърифатнок ва барои тақмили шахсии хонанда ғавқулода муфид мебошад.

БОБИ 3. АМСИЛАИ ОЗМОИШИИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ

3.1. Усулҳои методӣ, шакл ва воситаҳои ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар раванди омӯзиши фанни таърих

Олими рус Д.В. Куприянова қайд кардааст, ки: «Рӯйдодҳо ва падидаҳои таърихӣ бо ҳам робитаи наздик доранд. Омӯзиши далелҳои (рӯйдодҳо) алоҳида ба мо имкон медиҳад, ки далелҳои (рӯйдодҳо) намунавиро дарк намоем. Дар раванди таълими таърих дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ се намуди тасаввуроти таърихӣ ба вуҷуд меояд:

- 1) дар бораи далелҳои гузашта;
- 2) дар бораи замони таърихӣ;
- 3) дар бораи фазои таърихӣ» [78, с. 689].

Омӯзиши далелҳои таърихӣ Тоҷикистон чузъи ҷудонашавандаи раванди таълим буда, ба хонандагон имкон медиҳад, ки рӯйдодҳои гузаштаро дарк намоянд, сабабу оқибатҳои равандҳои таърихиро таҳлил намуда, донишҳои андухтаро дар амалия барои дарки ҷаҳони муосир истифода баранд.

Муҳақиқ Титова Е.И. таъкид кардааст: «Маҳсулнокии дарси муосир иштироки фаъолона ва эҷодии хонандагонро дар назар дорад, ки барои ноил шудан ба ин ҳадаф дарс бояд ба таври шавқовар ва сохторишуда тартиб дода шавад. Масъалаи таҳқиқоте ба миён меояд: чи гуна метавон қобилияти таҳлили хонандагонро ҳангоми истифодаи ҳуҷҷатҳои таърихӣ дар дарси таърихи муосир бо самарои бештар рушд бахшид» [143, с. 362].

Рушди қобилияти таҳлилӣ барои самаранок аз худ намудани маводи таълимии таърихи Тоҷикистон нақши асосиро мебозад.

Дар ин сарлавҳаи таҳқиқот равишҳои методӣ, усулҳо ва тарзҳои, ки рушди тафаккури интиқодии хонандагонро дастгирӣ мекунанд, баррасӣ мешавад.

Маълум аст, ки такмили малакаҳои тафаккури интиқодии хонандагон бо истифодаи намудҳои гуногуни фаъолият ва шарҳи навгониҳои навтарини таълим, дарсҳои омехта, озмоишгоҳӣ, ҷамъбаасткунанда, маъруза ва мубоҳисаҳо, дарсҳо бо истифода аз машғулиятҳои ҷуфтӣ ва гурӯҳӣ, бозиҳои корӣ ва ғайра ҳамроҳ мебошад.

Дар матни мазкур ба воридсозии рушди таърихӣ дар раванди таълим барои ташаккули маҳорати таҳлилии хонандагон таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Бахшҳои, ки дар сохтори дарсҳо ба кор бурда мешаванд, бояд ба ин рушди тадриҷӣ мусоидат намоянд. Муҳим он аст, ки принципҳои методӣ ва усулҳои дар ин бахшҳо истифодашаванда кори таълимии хонандагонро фаъол намуданд.

Кори омӯзгорро аз фанни таърих ҳамчун фаъолияти муштаракӣ омӯзгор ва шогирд ташкил кардан мумкин аст, ки онҳо якҷоя сабаб, моҳият ва натиҷаҳои далелҳои таърихиро мавриди таҳлил қарор медиҳанд. Илова бар ин, ҷустуҷӯи шахсӣ ва таҳлилии манбаъҳои иттилоот барои мулоҳиза намудани рӯйдодҳои ҷорӣ муҳим аст.

Ба сохтори дарс воридсозии вазифаи ташхис аз омӯзгор истифодаи методҳо ва усулҳои махсуси амалиро талаб намекунад. Таҳлилии дараҷаи ташаккули маҳорати таҳлилии хонандагон дар қаринаи таърихӣ метавонад тавассути методҳои гуногуни назорат ва омӯзиши огоҳӣ такмил дода шавад.

Ҳаёати омӯзгорон метавонанд барои баҳодихии дараҷаи идроки хонандагон дар бораи далелҳо, моҳият ва паёмади рӯйдодҳои таърихӣ аз санҷишҳо, таҳқиқи матнҳо, посухҳо ба саволҳо ва машқҳои гуногун истифода баранд.

Роҳнамои касбии омӯзгор оид ба назорат ва таҳқиқи огоҳии хонандагон метавонад баргузори мубоҳисаҳо, корҳои гурӯҳӣ, лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ва шаклҳои гуногуни корро дар бар гирад, ки ба рушди қобилияти таҳлилӣ мусоидат мекунад.

Методҳои мазкур ба хонандагон на танҳо барои дар хотир нигоҳ доштани падидаҳо, балки инчунин дарк кардани робитаи амиқи байни

далелҳо ва ҳодисаҳо кумак мерасонанд, ки ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва қобилияти таҳлили интиқодӣ мусоидат мекунанд.

Инак, мисолҳои гуногуни усулҳои рушди тафаккури таҳлиро барои кор бо матн дар дарсҳои таърих баррасӣ менамоем.

Ҷадвали 3. Намунаҳои усулҳои рушди тафаккури таҳлилӣ барои кор бо матн дар дарсҳои таърих

Муқоиса ва муқобилгузорӣ	Хонандагонро бояд даъват кард, ки ду хатти мустақили ба даст овардани маълумотро дар бораи ҳуди ҳамон як далел муқоиса ва муқобилгузорӣ намоянд. Сипас фарқият ва монандии байни онҳоро муҳокима намуда, эътимоднокии ҳар як манбаъ мавриди арзёбӣ қарор дода шавад.
Ошкорсозии робитаҳои сабабу оқибат	Ба хонандагон пешниҳод гардад, ки матнро барои робитаи сабабу оқибати байни равандҳо таҳлил кунанд. Баъдан, аз хонандагон хоҳиш карда шавад, ки сабабҳо ва оқибатҳои бунёди муайян кунанд ва ҳулосаҳои худро асоснок намоянд.
Пешниҳоди далелҳо	Ба хонандагон вазифа дода шавад, ки далелҳоро барои дарки мушаххасе, ки дар матн оварда шудааст, ба тарафдорӣ ё ба муқобили он изҳори назар кунанд, минбаъд дар зимни муҳокима ҳар як хонанда андешаи худро пешниҳод менамояд.
Тафаккури таҳлилӣ	Ба хонандагон саволҳои дода шавад, ки тафаккури таҳлиро тақозо мекунанд, масалан: «Аз чӣ сабаб муаллиф дар омӯзиши падидаҳои таърихӣ равиши мушаххасро афзалтар донистааст?». ё «Қадам далелҳо ё маълумот нуқтаи назари муаллифро тасдиқ мекунанд?»
Таҳлил ва худвокуниш	Дар чараёни кор бо матн ба хонандагон пешниҳод гардад, ки иншои воқунишӣ нависанд, ки онҳо дар он фикру ақидаи худро дар бораи чизи хондашон баён мекунанд, ҷамъбаст пешниҳод мекунанд ва ақидаи худро асоснок мекунанд.
Истифодаи қарина	Аз хонандагон хоҳиш карда шавад, ки таҳлили матнро бо дарназардошти қаринаи таърихӣ фарҳангӣ анҷом диҳанд, ки дар он таҳлил сохта шудааст, он барои беҳтар фаҳмидани ният ва нақшаҳои муаллиф кумак мекунад.
Арзёбии эътимоднокии манбаъ	Ба хонандагон баҳодихӣ ба эътимоднокии манбаи иттилоот, матни иқтибосшуда пешниҳод карда шавад, масъалаҳо дар бораи андешаи эҳтимолии ғаразнокӣ муаллиф, тахассус ва ҳадафҳои таҳияи матн баррасӣ гарданд.
Таҳияи мундариҷаи мустақил	Аз хонандагон хоҳиш карда шавад, ки матни худро дар асоси падидаҳо ё равандҳои таърихӣ созанд, ки барои истифодаи донишҳои гирифташуда, инчунин такмил додани маҳорати асоснок кардан ва тафаккури таҳлилӣ кумак мекунад.
Мувоҳида	Роҳандозии мувоҳида оид ба ҷанбаҳои баҳсбарангези таърихӣ ва даъвати хонандагон ба тарафдорӣ ва ё муқобили нуқтаи назари дар матн овардашуда бо баромадҳои ба далел асосёфта омода гардад.
Тамринҳои интерактивӣ	Аз супоришҳои интерактивӣ таълимӣ, аз қабилӣ тақлидҳо ё бозиҳои нақшӣ истифода бурдан, то ба хонандагон дар фардсозии қаҳрамонони таърихӣ мувофиқат намояд ва ба қабули қарорҳо дар асоси таҳлили матн ёрӣ диҳанд.

Равишҳои дар ҷадвал нишон дода шуда ба таълимгирандагон дар рушди тафаккури таҳлилӣ, маҳорати тафаккури интиқодӣ ва асоснок кардани хулосаҳои худ ва таҳлили иттилоот аз сарчашмаҳои сершумор кумак мекунанд.

Ташаккул ва рушди қобилияти таҳлилӣ зимни кор бо сарчашмаҳо дар дарси таърих барои ҷараёни таълим муҳим аст.

Муаллифоне, ки бо ин проблемаҳо машғул шудаанд, барои бомуваффақият кор кардан бо сарчашмаҳо дар дарсҳои таърих равиш ва усулҳои гуногунро пешниҳод кардаанд.

Н.И. Запорожетс таъкид намудааст: «Барои ташаккулдиҳии маҳорат ва малакаҳои хонандагон методикаҳои гуногунро кор карда баромад, ки ба ташаккули тафаккури танқидӣ мусоидат мекунанд».

Е.Е. Вяземский ва К.Б. Умбрашко баён месозад: «Бо методикаи муаллифии кор бо сарчашмаҳои таърихӣ маъруфанд, ки ба хонандагон омӯзонидани таҳлили маводи гуногуни таълимӣ аз сарчашмаҳо нигаронида шудааст».

Илова бар ин, Н.И. Шевченко ва П.В. Гора Дар муносибсозии равандро бо ҳуҷҷатҳои таърихӣ саҳми хоси худро гузошта, таъкид намудаанд: «Ҳар як хулоса ва шарҳи илмӣ бояд ба манбаъҳои воқеии таърихӣ таъяс кунад ва бо онҳо мутобиқ карда шавад бархӯрдҳои дар мавриди омӯзиш ва тафсири иттилооти таърихӣ аз сарчашмаҳои дахлдор пешниҳод карда шавад»

Дар ҷунин ҳолат самтгирии фаъолияти омӯзгор ва мавҷудияти тавсифномаҳои фароҳамсозандаи имкони арзёбии рушди малакаҳои таҳлилии хонандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омӯзгор ва ҳайати омӯзгорон муҳим мебошад.

Муҳаққиқ Д.В. Куприянов таъкид кардааст, ки: «Омӯзгор бояд на танҳо нақш ва навиҳои тасаввуроти таърихӣ, балки методикаи корӣ оид ба эҷоди онҳоро низ донад» [78, с. 689].

Мо имконпазир мешуморем, ки ташхиси қобилияти маърифатии хонандагон ва ташаккулёбии дараҷаи рушди малакаҳои таҳлилӣ мувофиқи чунин ченакҳо амалӣ гардад:

- қобилияти хонандагон дар муайян кардани объекти таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ;
- роҳнамоии хонандагон дар раванди таҳлили истилоҳот, мафҳумҳо ва тасаввуроти таърихӣ;
- қобилияти хонандагон дар таҳлили падидаҳои таърихӣ ба маънои муайян;
- дараҷаи шуурнокии амалҳои иҷрошаванда аз тарафи хонандагон;
- сифати иҷрои таҳқиқоти таърихӣ аз ҷониби хонандагон.

Дар марҳилаи рушди маҳоратҳои таҳлили таърихӣ аз методҳои зерини анғезавӣ ба фаъолият истифода бурдан мумкин аст.

Иқтибосҳоро барои дарсҳо метавон ба сифати мисол аз осори таърихшиносону файласуфони машҳур овард, М. Блок бар ин назар аст, ки «... сабабҳоро дар таърих чун дар ҳама соҳаҳои дигар изҳороти бебаҳс гумон кардан мумкин нест, онҳоро бояд ҷустуҷӯ намуд» [26. с. 174.].

Дар навбати худ Б. Спиноза чунин ҳисоб мекард, ки «донистани амал аз донистани сабаб вобаста буда, худ иборат аз он мебошад». Ҳадафманд аст, ки омӯзгор иқтибосро дар тахта нависад ё онро бихонад.

Шарҳ додани иқтибос аз ҷониби омӯзгор барои ба вучуд овардани руҳияи мувофиқ дар хонандагон кумак мекунад ва ба ин фаъолият ҷанбаи мақсаднок медиҳад.

Дар баъзе мавридҳо барои шинос кардани хонандагон бо мафҳумҳои таърихӣ, аз ҷумла моҳияти далели таърихӣ, истифодаи порае аз таълифоти таърихшиноси англис R. J. Collingwood муфид аст.

«*The Idea of History*» (1946):

A historian, studying any event of the past, draws a line between what can be called its external and internal sides. By the external aspect of an event I mean everything pertaining to it that can be described in terms relating to bodies and

their movements: the passage of Caesar, accompanied by certain people, across the ... of the other....

For history, the object to be discovered is not only the event, but the thought expressed by it... ”.

Тарҷума:

«Таърихшинос ҳар як рӯйдоди гузаштаре меомӯзад, дар байни он чиро, ки метавон паҳлӯҳои берунӣ ва дохилӣ номид, хат мекашад. Ман ҷанбаи берунии рӯйдодро дар назар дорам ва ҳама чизи ба он марбутро дар назар дорам, ки метавон бо истилоҳ ба ҷисмҳо ва ҳаракатҳои онҳо тавсиф кард: гузаштани Сезар бо ҳамроҳии одамони муайян тавассути ... ва ғайраву ҳоказо...

1. Барои таърих объекти кашфшуда на танҳо рӯйдод, балки андешаи баёнгари он аст... » [176, с. 203-204]. Дар назди хонандагон чунин вазифа гузошта мешавад: «Тавзеҳ диҳед, ки таърихшиноси Англия аз ҷиҳатҳои дохилӣ ва берунии падидаи таърихӣ чиро дар назар дошт. Ба назари Шумо муҳимтарин ҷанбаи дарки падидаи таърихӣ кадом аст? » [176].

2. Иқтибос аз Коллингвуд, ки дар он таъкид мешавад, ки «Таърих ин аз нав зинда кардани фикрҳои гузашта аст» [176], метавонад ба хонандагон дар фаҳмидани он кумак кунад, ки далели таърихӣ танҳо як порчаи иттилоот нест, балки маҳсули тафсири таърихшинос аст. Ин нуқта махсусан муҳим аст, зеро аксар вақт хонандагон ба далелҳои таърихӣ ҳамчун ҳақиқатҳои мутлақ муносибат мекунанд, бе он ки дарк кунанд, ки онҳо аз назари мушаххас пешниҳод карда шудаанд.

Бо истифода аз ин иқтибос, муаллиф метавонад хонандагонро ташвиқ кунад, ки дар бораи раванди ташаккули далелҳои таърихӣ амиқтар фикр кунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки фаҳманд, ки далелҳо чӣ гуна интиҳоб, тафсир ва пешниҳод карда мешаванд. Ин метавонад ба хонандагон дар таҳияи малакаҳои интиқодии тафаккур ва муносибати шубҳанок ба маълумоти таърихӣ кумак расонад.

Ғайр аз он, ин пора аз Коллингвуд метавонад ҳамчун даъват ба таҳқиқи амиқи контексти таърихӣ хидмат кунад. Вақте ки мо фикрҳои гузаштaro аз нав зинда мекунем, мо бояд кӯшиш кунем, ки ҷаҳонро тавре ки одамони он замон медиданд, дарк кунем. Ин маънои онро дорад, ки мо бояд арзишҳо, эътиқодҳо ва ниятҳои онҳоро ба назар гирем. Ин метавонад ба фаҳмиши амиқтар ва мутафаккирони таърих оварда расонад.

Шавку рағбати хонандагон ба азхудкунии усулҳои тафсири таърихиро метавон тавассути шиносӣ бо намунаҳои омӯзиши таърихии онҳо, ки муаррихони маъруф нишон додаанд, баланд бардошт.

Е.В. Тарле дар асари худ «Аврупо дар даврони империализм» (1871-1919) якҷанд вижагиҳои хосси ин давраи таърихиро муайян кардааст, ки барои муҳокимаи хонандагон шавқовар буда метавонанд. Пешниҳод карда мешавад, чунин навъи масъалаҳое мавриди омӯзиш қарор дода шаванд, ки метавонанд ба хонандагони синфҳои болоӣ барои беҳтар дарк кардани пасманзари таърихӣ ва аҳаммияти ин давра кумак расонанд.

«Е.В. Тарле ҳангоми баррасии давраи таърихии империализм маҳз кадом усулро ба кор бурд? Чаро таърихшиноси бритониёӣ кори худро маҳз аз бахши тавсифи даврон оғоз кардааст? Оё Шумо бо он вижагӣҳое, ки Е.В. Тарле пешниҳод кардааст, мувофиқ ҳастед? Шумо кадом вижагӣҳоро қайд мекардед? » [141].

Усули мазкур ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки ба хонандагон арзиши омӯзиши таърихӣ ва вобастагии натиҷаҳоро аз муносибати таърихшинос ба масъала нишон диҳанд. Ба ҳамин тариқ, омӯзгор ҳангоми таҳлили мавзӯи дараҷаи кунунии рушди сармоядорӣ дар курси таърихи нав метавонад ба шарҳи иттилооти таърихии тафсирҳои гуногуни империализм, ки Ҷ. Гобсон, В.И. Ленин, К. Каутский ва дигарон пешниҳод кардаанд, тавачҷуҳи хонандагонро ба фарқи дарки сабабҳо, моҳият ва паёмадҳои ин рӯйдоди таърихӣ ҷалб намояд.

Усулҳои методологӣ барои самтгирии хонандагон бо методҳои ташаккули салоҳиятҳои асосӣ алоқаманданд ва аз интиҳоби омӯзгор

вобастаанд. Ҳадаф пешниҳоди намунаи амалҳо ва донишҳои методологии таълимӣ ба хонандагон аст.

Усули намоиши амалисозии тафсири маъхазҳои таърихӣ аз ҷониби омӯзгор, аз ҷумла шарҳи методҳои муайянкунӣ, муҳим аст. Мисол, шарҳи сабабҳои ҷанги франко-пруссия (1870-1871) бо тавзеҳи методҳои муайянкунӣ.

Ба иштирокдорони ин озмоиш дар МТМУ-и шаҳри Бохтар дар бораи рӯйдоди дахлдори таърихӣ маълумот дода мешавад: соли 1875 Насриддинбек писари Худоёрхон пас аз сарнагуншавии падари худ бо генерал-губернатори Туркистон К.П. Кауфман шартнома баста, ба итоати Русия даромад.

Саволе, ки дар назди хонандагони синфҳои болоӣ гузошта шудааст, шояд чунин садо диҳад: «Таърихшиносон сабабҳои тағйирёбии сиёсати хориҷии Насриддинбек ва вобастагии феодалии ӯро ба қаламрави Русия пас аз сарнагуншавии Худоёрхон чӣ гуна таҳлил карда метавонанд?».

Хонандагон бояд маводи таълимӣ ва таърихро истифода намоянд, то қоидаҳои таҳлили объектро мустақилона дарк кунанд ва аз усулҳои таҳқиқоти таърихӣ огоҳ гарданд.

Минбаъд, малакаҳои ҳосилшуда оид ба усули таҳлили далел ва рӯйдодҳои таърихӣ, ки дар шакли бахотироварӣ қайд карда мешавад, ба хонандагон барои ояндаи дурнамои таҳқиқоти оянда мусоидат мекунад. Омӯзгор ба хонандагон вазифаи таҳлилно ба мегузорад, ки дар онҳо бояд сабабҳо, моҳият ва паёмадҳои рӯйдодҳои таърихро муайян кунанд.

Барои мустаҳкам намудани малакаҳои таҳлилӣ, истифодаи бозичҳои ба амалия нигаронидашуда ва бозичҳои корӣ муҳим аст, зеро онҳо шавқу ҳаваси хонандагонро баланд мебардоранд, ба азхудкунии донишҳои методӣ мусоидат мекунад ва имкони истифодаи шаклҳои гурӯҳии корро фароҳам меоранд, ки ин муҳтавои таърихро васеъ мекунад.

Чунин усулҳо на танҳо дарки хонандагонро нисбат ба таърих тағйир медиҳанд, балки ба онҳо имкон медиҳанд, ки ҳамчун таърихшиносони ҷавон амал кунанд. Онҳо метавонанд далелҳоро таҳлил кунанд, хулосаҳо бароранд

ва ҳатто назарияҳои худро пешниҳод кунанд. Ин навъи омӯзиш тафаккури интиқодӣ ва қобилияти ҳалли масъалаҳоро тақвият мебахшад, ки ин дар ҳаёти ояндаи онҳо муҳим аст.

Бозиҳои ба амалия нигаронидашуда ва бозиҳои корӣ метавонанд дар шаклҳои гуногун пешниҳод карда шаванд. Масалан, омӯзгор метавонад «Мурофияи судӣ»-ро ташкил кунад, ки дар он хонандагон нақши шохидон, айбдоркунандаҳо ва ғимоятгаронро бозӣ мекунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки далелҳоро ҷамъоварӣ ва пешниҳод кунанд, нуктаи назари худро дифоъ кунанд ва дар бораи адолат фикр кунанд.

Бозиҳои маъмули таълимӣ барои омилҳое, ки консепсияҳои малакаҳоро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул медиҳанд, мувофиқат доранд.

Бозиҳои таълимию нақшӣ метавонанд шавку рағбатро ба дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон бедор созанд, салоҳияти муоширатиро баланд бардоранд, ба фаҳмиши маводи таълимӣ ва рушди тафаккури таҳлилий мусоидат намоянд.

Ҷадвали 4. Намунаҳои бозиҳои таълимию нақшӣ

Бозиҳои нақшии 1	Муколамаҳои императорӣ – хонандагон метавонанд муколамаи намояндагони мамлакатҳои гуногуни Аврупо дар асри XIX дар бораи тақсими сарзаминҳои мустамликавӣ дар Африқо намоиш диҳанд. Ин раванд ба хонандагон дар идроки мураккабӣ ва зиддиятҳои мустамликадорӣ ёрӣ мерасонад.
Бозиҳои нақшии 2	Мурофияи судии Генрихи VIII - хонандагони мактаби миёна метавонанд дар мурофияи судии шоҳи Англия Генрихи VIII, хоини дину мазҳаб ва харобкунандаи ибодатхонаҳо нақш бозӣ кунанд, ки ба хонандагон имкон медиҳад, далелҳои таърихӣ ва қарорҳои муқарраркардаи Генрихи VIII-ро беҳтар дарк кунанд.
Бозиҳои нақшии 3	Ҷаъолияти байналмилалӣ дар Конгресси Вена – хонандагон метавонанд ҳислати намояндагони кишварҳои мухталифи Аврупо дар Конгресси Вена (1814-1815) инъикос кунанд ва дар қаринаи тақсими ҳудуди Аврупо пас аз маъракаи низомии Наполеон кӯшиш кунанд.
Бозиҳои нақшии 4	Саҳми қанон дар равандҳои таърихӣ – иштирокдорони раванди таълим метавонанд нақшҳои шахсиятҳои маъруфи таърихиро (Клеопатра, Екатеринаи II, Жанна д'Арк) байни худ тақсим карда, ҳикояҳои шахсии онҳоро ба шунавандагон расонанд.
Бозиҳои нақшии 5	Суҳанронии бадохатан дар бораи сайёҳатҳо ва бозёфтҳо — хонандагон метавонанд худро ҳамчун сайёҳон ё баҳрнавардон тасаввур карда, дар бораи натиҷаҳои сафар ва равандҳои таърихӣ

	нақл намоянд.
Бозии нақшии 6	Низоми ғуломдорӣ – хонандагон метавонанд шароити ғуломӣ, ғуломдорон ва тарафдори бекоркунии ғуломдориро нишон диҳанд, то равишҳои зиёдеро барои аз байн бурдани ғуломӣ дар таърих бифаҳманд.
Бозии нақшии 7	Империя ва халқҳо – хонандагон метавонанд худро дар тимсоли намояндагони кудратҳои бузург (Рум, Усмония, Бритониё) ва халқҳои зерин назорати онҳо тасаввур кунанд, то тағйиротро дар муносибатҳои байни империя ва қаламравҳои тобеъ таҳлил кунанд.
Бозии нақшии 8	Тавтиаҳои сиёсӣ дар Аврупои асримиёнагӣ – хонандагон метавонанд дар байни феодалҳо, шоҳон ва рӯҳониён дар асрҳои миёна дар Аврупо фитна ва тавтиа офаранд ва барои фаҳмидани мураккабии ҳаёти сиёсии он замон нақша гиранд.
Бозии нақшии 9	Ғояҳои инқилобӣ – хонандагон метавонанд ҳамчун намояндагони ҳаракатҳои гуногуни инқилобӣ (иштирокдорони Инқилоби кабири Фаронса) баромад карда, концепсияҳо, мақсадҳо ва хулосаҳои худро барои ҷомеа муҳокима кунанд.
Бозии нақшии 10	Мусоҳибаҳои ғайрирасмӣ бо шахсиятҳои маъруфи таърихӣ – хонандагон метавонанд ба ҳайси хабарнигор баромад кунанд ва ба шахсиятҳои маъруфи таърихӣ (Наполеон Бонапарт, Мартин Лютер Кинг) дар бораи ҳаёт, этикодот ва принципҳои онҳо саволҳо диҳанд.

Чунин мисолҳои нақшӣ ба хонандагон кумак мекунад, ки ба тафсири қисматҳои гуногуни таърих амиқтар фуру равад, қобилияти худро барои ҳамдигарӣ бо нуқтаи назари гуногун тақмил диҳанд ва малакаҳои муошират ва мувоҳисаро рушд диҳанд.

Истифодаи методҳои технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ барои кор бо матн дар дарсҳои таърих ба фаъолшавии фаъолияти фикрии хонандагон, ташаккули салоҳиятҳои таҳлилӣ, қобилияти тафаккури интиқодӣ ва таҳияи хулосаҳои худӣ мусоидат мекунад.

Барои самаранок ба кор бурдани чунин методҳо таҳияи супоришҳои интерактивии таълимӣ тавсия дода мешавад, ки тафаккури таҳлилиро ҳавасманд мекунад, инчунин ба таври мақсаднок хонандагонро ба муҳокима ва тафсири матнҳо ҷалб менамоянд.

Инҳо бозҳои амсиласозии тақлидкорӣ, аз қабилӣ «Ангезиши зеҳн», «Бошишгоҳи таҳлилгарон» ва ғайра мебошанд [113]. Чунончи муҳаққиқ Овсянникова И.Г. баён месозад: «Дар баробари бозҳои таълимию нақшӣ, ки хонандагонро бо истифода аз ин омӯзиши ҷузъҳои таърихӣ фарогирии миқдори зиёди маълумоти таърихӣ ва миқдори зиёди вақтро талаб мекунад

(дар миқёси дарс), раванди ташаккули салоҳиятҳо метавонанд бозӣ - тамринҳои таълимиро дар бар гиранд, ки имкон медиҳанд, хонандагон тамрин намоянд ва ҷузъҳои ҷудогонаи таърихиро бо сарфи камтари вақт барои таҳия ва татбиқи он амал кунанд. Ҳамин тавр, ҳангоми ташаккули салоҳият оид ба муқаррар намудани моҳияти далелҳои таърихӣ бозии «Муҳимтарин чиз»-ро гузаронидан мумкин аст» [113, с. 26].

Бозиҳои амсиласозии тақлидкорӣ, бозиҳои таълимию нақшӣ ва бозӣ - тамринҳои таълимӣ дар раванди ташаккули салоҳиятҳо муҳиманд. Бозии «Муҳимтарин чиз» барои муқаррар намудани моҳияти далелҳои таърихӣ муфид аст. Дар ин бозӣ хонандагон бояд мазмуни маводи дидактикиро дар як калима ва ибора тавсиф кунанд ва вижагии нотакрори онро нишон диҳанд. Баҳсу мунозираҳо оид ба сабабҳо, моҳият ва паёмадҳои падидаҳои таърихӣ ташкил карда мешаванд. Маҳоратҳои ташкили кор оид ба таҳлил (худтаҳлил) ва натиҷаоварӣ дар раванди мустақкам намудани маҳорати хонандагон аз аҳаммияти асосӣ бархӯрдоранд. Усули худтаҳлилно омӯзгор ҳангоми таҳлили супоришҳои мактабӣ истифода бурда метавонад.

Нақши супоришҳои зеҳнӣ дар раванди ташаккули қобилияти таҳлилӣ дар раванди озмоиш ҷустуҷӯӣи воситаҳои самаранок, ки ба ташаккули маҳорати гузаронидани таҳлили таърихӣ хонандагон мусоидат мекунанд, гузаронида шуд. Мо тахмин мекунем, ки тавассути истифодаи супоришҳои зеҳнӣ малакаҳои таҳлилно инкишоф додан бамаврид аст.

Интихоби супоришҳои проблемавӣ-маърифатӣ ҳамчун воситаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ бо чунин ҳолатҳо муайян карда мешавад:

Истифодаи машқҳои маърифатӣ ва супоришҳои зеҳнӣ имкон медиҳад, ки ба раванди ташаккули маҳорат ва таҳлили таърихӣ ҷанбаи ҳалкунанда дода шавад. Ин шакли маҷмуи машқҳои проблемавӣ маърифатӣ имкон медиҳад, ки методҳои гуногуни тарҳрезӣ истифода шаванд.

Маҷмуи машқҳои проблемавӣ маърифатиро дар низоме тақсим кардан мумкин аст, ки сохтори таҳлили таърихӣ, марҳилаҳои ташаккул ва рушдро инъикос менамояд.

Маҷмуи супоришу машқҳо барои ташкили таълими мустақилонаи хонандагон дар дарки ҳодисаҳои таърихӣ шароит муҳайё мекунад.

Ин машқҳо ба ҳайати омӯзгорон имкон медиҳанд, ки ба хонандагон маълумоти заруриро барои амалӣ намудани таҳлил пешниҳод намуда, истифодаи самараноки вақти таълимро таъмин намоянд.

Ин гунаҳои мухталифи таснифи вазифаҳои зехнӣ қобили қабуланд. Дар ин замина таснифоте пешниҳод карда шуд, ки ба сохтор ва марҳилаҳои ташаккули малакаҳои таҳлилӣ мувофиқат мекунад.

Тафсири рӯйдодҳо ва далелҳои таърихӣ ташаккули малакаҳо ва маҳорати махсусро тақозо мекунад, масалан, қобилияти ҷустуҷӯи сабабу оқибатҳои рӯйдодҳои таърихӣ, дарки вазъият, инчунин таъсир ба рушди ҷомеа арзёбӣ шавад.

Муайян кардани сабабҳои рӯйдодҳои таърихӣ: ин намуди вазифаҳо ба рушди маҳорати таҳқиқи далелҳои таърихӣ, ошкорсозии сабабҳо ва омилҳои онҳо ва муайян кардани натиҷаҳои мувофиқ кумак расонида, хонандагонро дар фаҳмидани равандҳо ва механизмҳои таърихӣ роҳнамоӣ мекунанд.

Рушди салоҳият дар асоси далелҳои таърихӣ: ин навъи супориш ба ташаккули маҳорати таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ, дарки моҳият ва таъсири онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ нигаронида шудааст. Он инчунин ба хонандагон дар таҳияи таҳлили ҳамаҷонибаи рӯйдодҳои таърихӣ мусоидат мекунад.

Омӯзиши паёмадҳои далелҳои таърихӣ: ин навъи машқҳо ба хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои омӯختани оқибатҳои падидаҳои таърихӣ, фаҳмидани таъсири мутақобила бо замони муосир, инчунин пешгӯии натиҷаҳои қобили қабули оянда, ки ба хонандагон қобилияти дарки дурнамои таърихӣ ва фаҳмидани таъсир дар марҳилаи кунунӣ кумак мекунад.

Ғавру баррасӣ ва омӯзиши пайваста ба таълимгирандагон кумак мекунад, ки баъзе раванд ва ҷараёнҳо таърихро ламс кунанд ва то андозае ҷараёни минбаъдаи онҳоро тахмин бизананд. Ин иқдомҳо боиси ташаккули донишҳои

касбии таърихӣ онҳо мешаванд.

Ҷадвали 5. Навъи вазифаҳои зехнӣ

1. Вазифаи амалӣ, ки ба ташаккули маҳорати таҳлили сабабҳои далели таърихӣ нигаронида шудааст	Машқ: тавзеҳ намоед, ки чаро Инқилоби Фаронса дар соли 1789 рӯй дод. Сабабҳои бунёдии ин далели таърихиро номбар кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом равандҳо ба рушди он мусоидат кардаанд.
2. Намунаи вазифае, ки ба ташаккули салоҳияти таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ нигаронида шудааст	Супориш: таҳлили муқоисавии ду ҳуҷҷати таърихӣ дар бораи Бухрони бузург дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико ва муайян кардани вижагиҳои зиддиятноки муҳтаво. Тавзеҳ диҳед, ки кадом ҳолатҳо метавонистанд ба фарқият дар омӯзиши чунин падидаҳо таъсир расонанд.
3. Намунаи маҷмуи вазифаҳое, ки ба рушди малакаҳои муқаррар намудани паёмадҳои далелҳои таърихӣ нигаронида шудаанд	Маҷмуи вазифаҳо: - таҳлили оқибатҳои Ҷанги якуми ҷаҳон дар фазои сиёсии Аврупо; - мулоҳизаи таъсири кашфи Амрико ба сарнавишти аҳолии таҳҷой; - мувоҳиза дар бораи паёмадҳои пошхӯрии ИҶШС барои мамлакатҳои Иттиҳоди Сотсиалистӣ;
4. Намунаи машқе, ки ба рушди салоҳият оид ба арзёбии сарчашмаҳои маводи таърихӣ нигаронида шудааст	- Машқ: таҳлили ду манбаъ дар бораи Инқилоби Фаронса - хроникаи мушоҳидаи рӯйдодҳо ва китоби дарсии таърих. Муайян кунед, ки кадом омилҳои воқеии таърихӣ дар ҳар як сарчашма оварда шудаанд ва шарҳ диҳед, ки чаро ин фарқият дар тафсир ба вуҷуд меоянд.
5. Намунаи вазифае, ки ба ташаккули малакаи гузаронидани таҳлили муқоисавии марҳилаҳои таърихӣ нигаронида шудааст	- Супориш: низомҳои сиёсии Рими Қадим ва Юнони Қадимро муқоиса намоед. Тавсифоти асосии ҳар як низомро нишон диҳед, монандӣ ва фарқиятро муайян кунед ва фаҳмонед, ки ин низомҳо ба тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар анъанаҳои марбути худ чӣ гуна таъсир расонидаанд.
6. Намунаи маҷмуи вазифаҳое, ки барои коркард намудани маҳорати баррасии сабабу оқибатҳои падидаҳои таърихӣ пешбинӣ шудаанд.	- Маҷмуи вазифаҳо: - бо истифода аз харитаи амалиёти ҳарбӣ муайян намудани сабабҳо ва натиҷаҳои Ҷанги якуми ҷаҳон; - таҳлили сабабҳо ва зуҳуроти саноатикунонӣ дар асри XIX оид ба рушди иқтисодиёт; - мувоҳизаҳо дар бораи сабабҳо ва оқибатҳои Бухрони бузург дар ИМА ва ҷораҳои пас аз давраи бухронӣ;
7. Барқарор намудани воқеаҳои таърихӣ	Хонандагон метавонанд бо амалисозии марҳилаҳои асосӣ ва муҳокима инчунин аҳаммият ва натиҷаҳои он як далели таърихиро дубора барқарор кунанд.

Ин мисолҳои дарсҳо ва тамринҳо ба хонандагон дар ташаккули малакаҳои тафаккури таҳлилӣ, таҳлили падидаҳои таърихӣ, инчунин маҳорати гузаронидани таҳлили муқоисавии баҳодиҳии давраҳо ва далелҳои гуногун мусоидат мекунанд.

Ба истиснои навъҳо ва намудҳои вазифаҳои зехнӣ, ки дар раванди ташаккули қобилиятҳои таҳлилии вазифаҳои нигаронидашуда ба ҷустуҷӯи объектҳои таҳқиқоти таърихӣ ва амалисозии муносибати бонизом ба падидаҳои таърихӣ истифодаи онҳо пешбинӣ шудаанд.

Ба бахшҳои гуногуни дарсҳо навъҳо ва намунаҳои мушаххаси супоришхоро илова кардан мумкин аст (бо ёрии онҳо дараҷаи қобилияти маърифатии хонандагонро муайян кардан мумкин аст, дар якҷоягӣ бо равишҳо ва усулҳои гуногун онҳоро барои эҷоди заминаи ҳавасмандкунӣ ва роҳнамоии амалиёти хонандагон барои мустаҳкам намудани дониш истифода бурдан мумкин аст).

Барои самаранок истифода бурдани технологияи мазкур ба инобат гирифтани вижагиҳои хоси хонандагон дар раванди таълим тавсия дода мешавад, ки эҷодкориро ҳавасманд мекунад ва дастгирӣ аз тарафи ҳайати омӯзгорон таъмин карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, истифодаи техникаи супоришҳои проблемавию самтгирӣ механизми пурмаҳсули ташаккули маҳорати таҳлилии хонандагон буда, ба рушди тафаккури таҳлилӣ, қобилияти худинтизомӣ ва дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаҳои мураккаб мусоидат мекунад.

3.2. Баргузори таҳқиқоти озмоишӣ

Барои гузаронидани озмоиши мо дар мавзӯи «Амсилаи озмоишии ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ» чунин методҳоро татбиқ кардан мумкин аст:

1. Мақсади ин озмоиш: таҳқиқи таъсиррасонии истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ ба ташаккули ҳофизаи миллӣ дар байни хонандагон.

2. Интиҳоби иштирокдорони озмоиш: хонандагоне, ки ба таърих тавачҷуҳ доранд, метавонанд барои ин таҳқиқот номзадҳои мувофиқ бошанд.

3. Методикаи озмоиш: омода кардани маводи махсуси таълимӣ ё ҳолатҳое, ки хонандагонро ба таҳлили далелу падидаҳои таърихӣ, ба хулоса омадан ва муқоисаи равишҳои гуногун ҳавасманд мекунанд.

4. Гурӯҳҳои озмоишӣ: иштирокдоронро ба гурӯҳҳо тақсим намудан. Гурӯҳи якум маводи таълимиро бо усули анъанавӣ меомӯзанд, гурӯҳи дуюм аз технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ, аз қабili муҳофизаҳои гурӯҳӣ, муайян кардани робитаи сабабу оқибат ва ғайра истифода мебаранд.

5. Андозагирии самаранокии озмоиш: таҳлили омӯзиши мавод, гузаронидани санчиш (тест) барои омӯзиши дарки далелу рӯйдодҳои таърихӣ, тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни иштирокдорони озмоиш.

6. Таҳлили маълумоти озмоиш: муқоисаи маълумоти бадастовардаи ду гурӯҳи гуногуни озмоишӣ бо мақсади муайян кардани самаранокии истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ дар ташаккул ва рушди ҳофизаи миллӣ.

7. Хулосаи озмоиши ин аст, ки технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ ба таълимгирандагон барои беҳтар фаҳмидан ва ба хотир овардани чараёнҳо ва падидаҳои таърихӣ, инчунин ба рушду тараққи тафаккури таҳлилӣ ва маҳорати таҳлили иттилоотии эшон мусоид мебошад.

Ин озмоиш имкон медиҳад, ки роҳҳои муассири таълими таърих муайян гардида, барои дарки амиқи рӯйдодҳои таърихӣ ва рушди тафаккури интиқодӣ дар байни хонандагон метавонад мусоидат намояд.

Марҳилаҳои гузаронидани озмоиш дар мавзӯи «Амсилаи озмоишии ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ» чунинанд:

1. Марҳилаи омодагии озмоиш:

- ба ду гурӯҳи озмоишӣ тақсим кардани хонандагон (дар ин ҷо ва минбаъд - ГО) ва гурӯҳи назоратӣ (дар ин ҷо ва минбаъд — ГН).

- гузаронидани санчиши дохилшавӣ бо мақсади санчиши донишҳои ибтидоии таърих ва дараҷаи тафаккури интиқодии иштирокдорони озмоиш.

2. Раванди таълим:

- гурӯҳи озмоишии хонандагон маълумоти таърихӣ таълимиро бо истифода аз технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ, аз қабili мувоҳисаҳои гурӯҳӣ, таҳлили сарчашмаҳо, таҳияи харитаҳои концептуалӣ ва ғайра таҳлил мекунад;

- гурӯҳи назоратии хонандагон маводи таълимиро бо усули классикӣ бидуни истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ меомӯзанд.

3. Давомнокии раванди таълим:

- тавсия дода мешавад, ки дарсҳо дар фосилаи замони додасуда, масалан, 28 рӯз гузаронида шаванд.

4. Санҷиш:

- пас аз анҷоми раванди таълим санҷиши ниҳонӣ ду гурӯҳи озмоишӣ барои арзёбии дараҷаи азхудкунии маълумоти таърихӣ, тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ гузаронида шавад;

- истифодаи санҷишҳои яксоншуда ва методика барои баҳодиҳии бетарафи ин натиҷаҳо.

5. Коркарди маълумот:

- муқоисаи натиҷаҳои санҷиши яксоншудаи гурӯҳҳои озмоишӣ (ГО) ва гурӯҳҳои назоратӣ (ГН) барои муайян кардани тафовут дар ҳаҷми донишҳои таърихӣ, тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи миллӣ;

- бо истифода аз равишҳои омӯри барои аз ҷиҳати омӯри санҷидани ин натиҷаҳо таҳлили маълумот гузаронида мешавад.

6. Хулоса:

- дар бораи таъсири истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ ба ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни хонандагон хулосаи ҷамъбасти дода шавад;

- омӯзиши самаранокии ин равиши таълим ва имкони истифодаи минбаъдаи он дар раванди таълим.

Дар ин мақола аз озмоиш мо ба он муваффақ шудем, ки таъсири воситаҳои техниро дар ҷиҳати инкишофи тафаккури интиқодӣ ва

ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии таълимгирандагонро бо далелҳои асосӣ ва ба бозғатимод мушаххас намоем.

Таҳияи раванди озмоишии ташаккули қобилияти таҳлилӣ ба таҳқиқоти проблемаи рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди таълими фанни таърих асос ёфтааст.

Дар солҳои 2024-2025 дар МТМУ-и вилояти Хатлон озмоиши тасдиқкунанда гузаронда шуд, ки дар он омӯзгорони дорои собиқаи аз 1 то 49 сола иштирок карданд.

Таҳқиқоти озмоишӣ дараҷаи рушди маҳорати таҳлилии хонандагон ва кори педагогӣ оид ба инкишофи ин қобилиятро дар таълими таърих таҳлил намуд.

Дараҷаи малакаҳои фарогирифтаи хонандагон дар таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ аз рӯйи чунин ченакҳо асос ёфта буд:

- қобилияти хонандагони мактабҳо дар интихоби объектҳои омӯзиши таърих (омилҳо, моҳият, натиҷаҳо), инкишоф додани робитаи мутақобилаи падидаҳои таърихӣ;
- огоҳии хонандагон барои ошкор кардани мазмуни мафҳумҳои асосии таърихӣ ва ғояҳои пешбаранда;
- қобилияти хонандагон барои дарки маълумоти таърихӣ дар баъзе қарина;
- дараҷаи худкифоягӣ дар таҳлили гузашта аз тарафи хонандагон (дараҷаи репродуктивӣ, қисман ҷустуҷуй ва таҳқиқотӣ).

Таҳлили арзёбии фаъолияти омӯзгорон дар рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон оид ба муқаррар намудани дараҷаи дарки он, ҳадафмандӣ, пайдарпайӣ, аз ҷумла омӯзиши стратегияҳои методӣ, шаклу воситаҳое, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои рушди зеҳнӣ истифода мешаванд, асос ёфтааст.

Таҳлили озмоиши маъмулбуда бо истифода аз усулҳои гуногун гузаронида шуд: таҳқиқоти маълумоти комиссияҳои имтиҳонии шаҳри Бохтар ва ноҳияи Данғара, корҳои муассисавӣ, санҷиши хонандагон, пурсиши ҳаёти омӯзгорон (ҷавобҳои пурсиш аз 20 омӯзгор гирифта шуд),

омӯзиши маълумоти баҳодиҳии касбии вазъи фаъолияти омӯзгории фанни таърих аз ҷониби кормандони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, методикаи таълими таърих, иштирок дар дарсҳо (дар 57 дарс иштирок карданд), нақшаҳои мавзӯӣ ва амалии дарсҳо.

Дар раванди таҳқиқоти муайянкунанда маводи ҷопшудаи комиссияи имтиҳони шаҳрӣ таҳлил карда шуда, натиҷаҳои таълими хонандагон дар солҳои таҳсили 2022, 2023 ва 2024 ҷамъбаст карда шуданд. Маводи мазкур аз ҳисоботи ташҳисии муассисаҳои таълимӣ, ҳам бо таҳсилоти ибтидоӣ ва ҳам бо дараҷаи баландтари таҳсилоти таърихро ифодакунанда, раванди таълим аз ҷониби омӯзгорони дорои дараҷаҳои гуногуни озмоиши касбии таълиму тарбия амалӣ карда шудааст, маълумоти комиссияҳои имтиҳонӣ ҳамчун истисноӣ намоишӣ, ба мо имкон медиҳанд, ки таҳлили умумӣ ва мустақили вазъи мушкilotи ташаккули малакаҳои таҳлилиро ба даст орем.

Таҳқиқоти маълумоти пешниҳодшуда асоси ин нуктаро фароҳам овард, ки хонандагон малакаҳои иттилоотиро дар дараҷаи баланд аз худ мекунанд.

Дар баробари ин дар дараҷаи рушди малакаҳои таҳлилӣ дар байни хонандагон тағйироти назаррас ба назар мерасид.

Дараҷаи таҳассусии азҳудкунии малакаҳои таҳлилӣ аз ҷониби иштирокдорони раванди таҳсилоти МТМУ аз 18 то 70 фоизро ташкил меод ва онро бо таъсири якҷояи омилҳои зикршуда баланд бардоштан мумкин аст. Раванди педагогӣ бошад, дар ташаккули қобилияти таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ дар хонандагони МТМУ нақши бунёдӣ дорад ва ҳайати омӯзгорони салоҳиятнок ба муваффақияти ин фаъолият таъсири назаррас расонида метавонанд.

Ҳуҷҷатҳои комиссияҳои имтиҳонӣ нишон медиҳанд, ки хонандагон дар ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, аз ҷумла ошкор намудани мазмуни мафҳумҳои таърихӣ, шарҳу тафсири давраҳои таърихӣ ва муайян кардани нуктаҳои асосии маълумоти таърихӣ душворӣ мекашанд.

Инчунин, дараҷаи рушди қобилиятҳои эҷодӣ, тафаккури таҳлилӣ, таҳлили таърихӣ фосолаҳои замонӣ ва муқоисаи раванду далелҳои таърихӣ

паст аст. Хонандагон дар муайян кардани сабабҳои равандҳои гуногуни таърихӣ низ мушкилӣ доранд.

Ин вазъият нишон медиҳад, ки дар раванди таълим диққати кофӣ ба рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилии хонандагон дода намешавад. Усулҳои анъанавии таълим, ки бештар ба азёдкунии маълумот нигаронида шудаанд, наметавонанд дар хонандагон қобилияти таҳлил ва муқоисаи иттилоот, инчунин муайян кардани алоқамандии байни ҳодисаҳоро ташаккул диҳанд. Дар натиҷа, хонандагон танҳо бо азёдкунии далелҳои таърихӣ маҳдуд шуда, моҳияти онҳоро дарк намеkunанд ва наметавонанд баҳогузори мустақилона ба равандҳои таърихӣ диҳанд.

Моро лозим меояд, ки равишҳои таълими фаъолро қорӣ кунем, чун дар заминаи онҳо тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилии таълимгирандагон рушд мекунад. Ин равишҳо шомили машқҳои таҳлилӣ, муҳокима, аз бар намудани мисолҳои мушаххас мебошанд. Дар ин радиф ба таълимгирандагон имкон додан лозим аст, ки андешаҳои худро ба таври озода баён кунанд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили маълумоти комиссияҳои имтиҳонӣ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

1. Дар амалияи умумии таълими таърих дар МТМУ-и шаҳри Бохтар, ноҳияҳои Кӯшониён ва Данғара байни дараҷаи талабот ба рушди қобилияти ақлонии хонандагон ва дараҷаи воқеии ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон номутобиқатӣ ба назар мерасад. Теъдоди қобили мулоҳизаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳанӯз дар сатҳи огоҳӣ қарор доранд ва ин нуқта аз ҷумла, бо мавҷудияти номутобиқати дараҷаи ташаккулёбии маҳорат дар соҳаи иттилоот ва малакаҳои таҳлилӣ шарҳ дода мешавад. Хонандагон рӯйдодҳои таърихиро самаранок аз худ меkunанд, вале дар шарҳи онҳо ба мушкилот дучор мешаванд.

2. Мутобиқи низомсозии дараҷаҳои таҳсилот, ки аз ҷониби Лебедев О.Е. ва ҳамкорони ӯ пешниҳод гардида, дар ин таҳқиқот истифода шудааст, дараҷаҳои саводнокии вазифавӣ, маърифатнокӣ ва салоҳиятнокӣ мавриди

баррасӣ қарор мегирад. Саводнокии иттилоотӣ ба фарогирии дараҷаи муайяни салоҳият ва имкони такроршавии онҳо асос ёфтааст.

3. Муайян кардани иқтидори хонандагон барои омӯзиши таърих. Дар озмоиши баргузоргардида хонандагони МТМУ-и шаҳри Бохтар, ноҳияҳои Кӯшонӣён ва Данғара иштирок карданд, ки 175 ҳуҷҷатҳои кории муассисавӣ таҳлил карда шуд. Озмоиш дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо хонандагони синфҳои маъмулӣ ва дараҷаи пешрафта дар азхудкунии маводи дарсӣ гузаронида шуд.

Дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқоти озмоишӣ ду методика барои омӯзиши малакаҳои таҳлилии хонандагони МТМУ истифода бурда шуд.

Гунаи аввал аз тарафи хонандагон иҷро карда шудани супоришҳои як навъи муайяно дар бар мегирад: «Дар бораи рӯйдоди таърихӣ таҳқиқот гузаронед». Супориш баъди омӯхтани маводи дахлдор дар курси таърихи синфи IX (шӯриши 1873-1876 дар Хӯқанд) иҷро карда шуд. Зиеда бар он, омӯзгорони озмоишгузаронанда ба хонандагон тавзеҳ надоданд, ки «таҳлили таърихӣ» чиро дарбар мегирад.

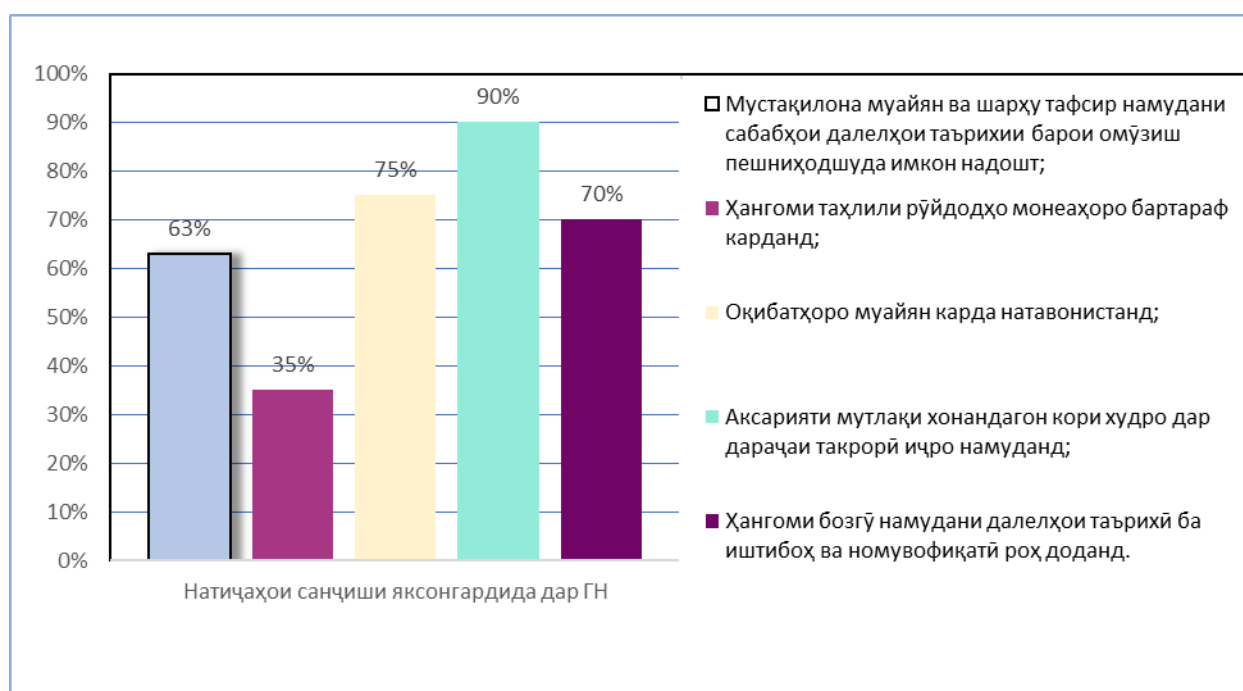
Маълумотеро, ки дар ҷараёни омӯзиши корҳои хонандагон муайян карда шудаанд, таҳлил менамоем.

Баҳодиҳии вазифаҳои иҷрокардаи хонандагон дар асоси ченакҳое, ки дар аввали сарлавҳа нишон дода шудаанд, анҷом дода шуд.

Озмоиши мо нишон дод, ки наздики 63 % таълимгирандагон далелҳои таърихӣ барои омӯзиш пешниҳодшударо мушаххас карда натавонианд. Бештар аз 65%-и таълимгирандагон зимни таҳлили рӯйдодҳо мушкилиҳоро бартараф намуданд, 75%-и онҳо амалан, оқибати онро муайян карда натавонианд. Қисмати бештари таълимгирандагон (90%)-и кори худро дар сатҳи такрорӣ анҷом дода, шарҳи омӯзгор ё матни китоби дарсиро бозгӯ мекунанд. Аммо 70 % таълимгирандагон ҳангоми бозгӯ кардани суҳанони омӯзгор иштибоҳ карда ба хатогиҳо роҳ медиҳанд.

Ҷадвали 6. Натиҷаҳои санҷиши яксонгардида дар ГН

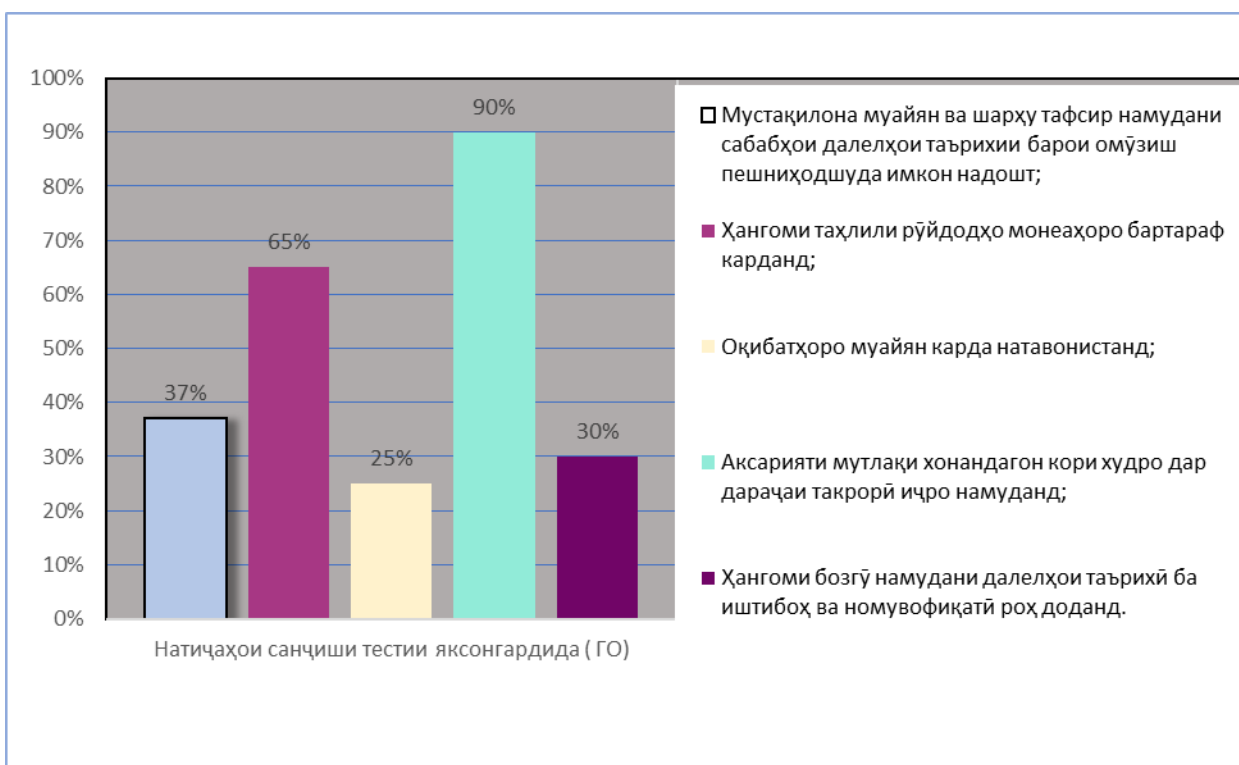
Натиҷа	ГН
Мустақилона муайян ва шарҳу тафсир намудани сабабҳои далелҳои таърихӣ барои омӯзиш пешниҳодшуда имкон надошт;	63% хонандагон
Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд;	35% хонандагон
Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд;	75% хонандагон
Аксарияти мутлақи хонандагон кори худро дар дараҷаи такрорӣ иҷро намуданд;	90% хонандагон
Ҳангоми бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ ба иштибоҳ ва номувофиқатӣ роҳ доданд.	зиёда аз 70% хонандагон

Намудори 1. Натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида (ГН)

Ҷадвали 7. Натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида дар ГО

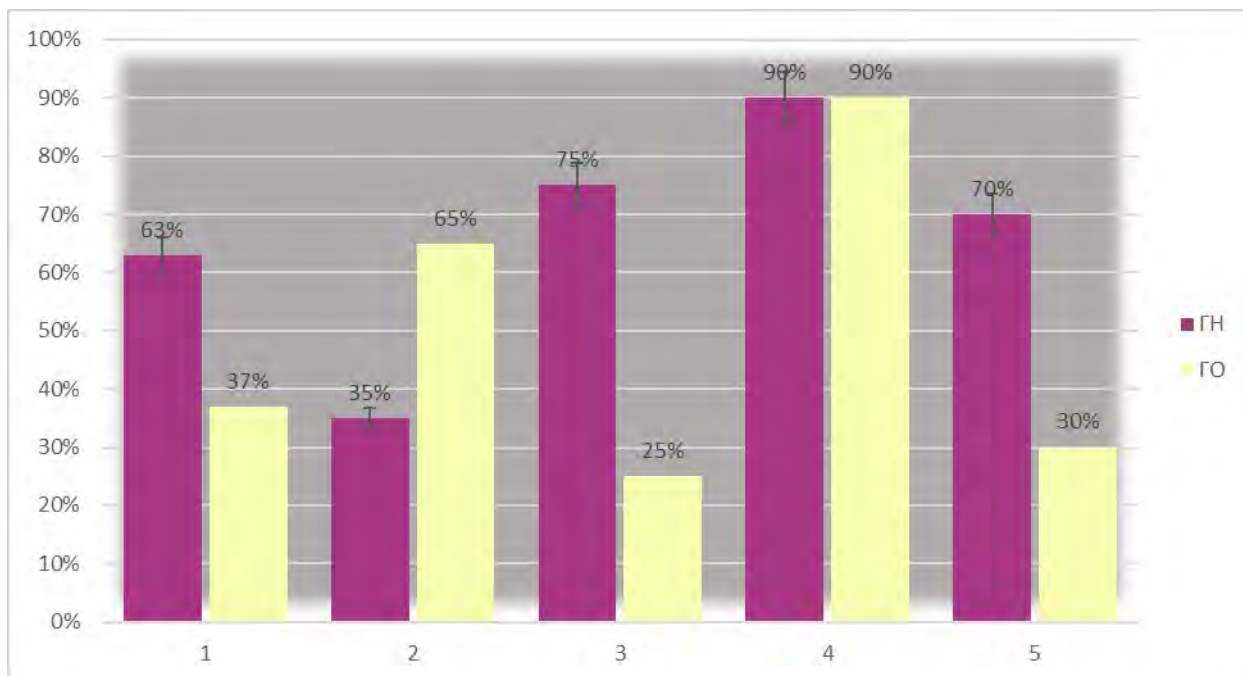
Натиҷа	ГО
Мустақилона муайян ва шарҳу тафсир намудани сабабҳои далелҳои таърихӣ барои омӯзиш пешниҳодшуда имкон надошт;	37% хонандагон
Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд;	65% хонандагон
Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд;	25% хонандагон
Аксарияти мутлақи хонандагон кори худро дар дараҷаи такрорӣ иҷро намуданд;	90% хонандагон
Ҳангоми бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ ба иштибоҳ ва номувофиқатӣ роҳ доданд.	30% хонандагон

Намудори 2. Натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида (ГО)

Ҷадвали 8. Ҷадвали ҷамъбасти натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида дар ГН ва ГО

Натиҷа	ГН	ГО
Мустақилона муайян ва шарҳу тафсир намудани сабабҳои далелҳои таърихӣ барои омӯзиш пешниҳодшуда имкон надост;	63% хонандагон	37% хонандагон
Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд;	35% хонандагон	65% хонандагон
Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд;	75% хонандагон	25% хонандагон
Аксарияти мутлақи хонандагон кори худро дар дараҷаи такрорӣ иҷро намуданд;	90% хонандагон	90% хонандагон
Ҳангоми бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ ба иштибоҳ ва номувофиқатӣ роҳ доданд.	зиёда аз 70% хонандагон	камтар аз 30% хонандагон

Намудори 3. *Натиҷаи ҷамъбастии санҷиши тестии яксонгардида дар ГН ва ГО*

Умуман, таҳлили корҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ далели таъсири мутақобилаи дараҷаи таҳлили равандҳои таърихӣ аз ҷониби хонандагон ва усулҳои шарҳу тафсир додани маводи таълимиро муқаррар мекунад. Ба ҳар ҳол, сарфи назар аз вучуди тафовути дараҷаи муаррифии маълумоти таърихӣ аз ҷониби хонандагон, метавон як қатор хусусиятҳои умумӣ ва хосеро муайян кард, ки дар корҳои аксарияти мутлақи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор гардидаанд.

Бозрасии корҳои санҷишӣ нишон дода, ки далелҳои таърихӣ характери тавсифӣ доранд. Ин аз парокандагӣ ва набудани назму тартиб гувоҳӣ медиҳад.

Таҳлили қисмҳои таркибии таҳқиқоти таърихӣ. Асосан, аз рӯйи фаросат ва худбаҳудӣ ба амал омад.

Масалан, танҳо се нафар хонандагон ҳангоми омӯختани раванду падидаҳои таърихӣ дар корҳояшон ҳуди мафҳуми «сабаб»-ро истифода намуданд. Хонандагони дигар ин маводро ба тавсифи мукаммали рушди таърихӣ дохил карданд.

Як мисоли марҳилаи таҳлили сабабу оқибатро аз тарафи хонандагон мавриди баррасӣ қарор медиҳем: «Сабаби шӯриш (шӯриши солҳои 1873-1876

дар Хӯқанд дар назар аст) баланд бардоштани ҳаҷми андоз аз ҷониби ҳокими Хӯқанд Худоёрхон буд. Баъди аз тарафи Худоёрхон ба қатл расонда шудани 40 нафар пиронсолони қирғиз, ки барои музокира ба назди хон омада буданд, шӯриши қирғизҳои бодиянишин оғоз ёфт».

Савол: «Муҳорибаи назди Чӯпонаторо таҳлил кунед».

Ин мисол нишон медиҳад, ки хонандагон сабабҳои рӯй додани воқеаҳои таърихиро дар дараҷаи умумӣ муайян карда натавонистанд.

Аксари хонандагон, дар қорҳои шогирдонаи худ, асосан танҳо бо нишон додани як сабаби далели таърихӣ маҳдуд мешуданд. Ҳамин тавр, хангоми таҳлили шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқанд хонандагон, асосан сабабҳои иқтисодии рӯйдодҳоро сабабҳои асосӣ муайян карданд. Ин далел аз он гувоҳӣ медиҳад, ки хонандагон ба муқаррар намудани робитаи амудии сабабу оқибат омода мебошанд.

Ғайр аз ин, дар таҳлили далелҳои таърихӣ ба хонандагони МТМУ дар бобати ба назар гирифтани бисёр омилҳоро (иқтисодӣ, иҷтимоӣ) талаб кардан зарур аст.

Ошкорсозии қобилияти хонандагон дар идроки моҳияти далелҳои таърихӣ ба он хулоса овард, ки хонандагон бештар таърифи моҳияти рӯйдодҳои таҳлилшударо бо номбаркунии оддии далелҳо иваз мекарданд. Дар ҳолатҳое, ки хонандагон кӯшиш мекарданд, то ки далелҳои таърихиро шарҳу тафсир диҳанд, онҳо тавонистанд на маҷмуи тавсифномаҳо, балки хосияти асосии рӯйдоди таърихиро муайян кунанд. Масалан, аксарияти хонандагон моҳияти шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқандро чунин баён кардаанд:

«Аз тарафи хони Хуқанд, ки Худоёр буд андозу хироч бардошта шуд ва ҳаракатҳои зиддифеодалӣ шуруъ шуданд».

Дар шакли муҳтавои далели таърих хонандагон аксар вақт на нишонаи асосӣ, балки аломати иловагиро ҷудо мекунанд. Масалан: «Нуқтаи гардиши шӯриш тавтеа ба муқобили Худоёрхон ва саркардаҳои ҳарбии ӯ буд»; «Тавтеагарон бо дастаҳои худ ба Пӯлодбек ҳамроҳ шуданд» ва ғайра.

Дар баъзе мавридҳо хонандагон мазмуни далели таърихино нодуруст дарк намуда, онро нодуруст тавзеҳ медиҳанд. Масалан: «Шӯриш ба сабаби қирғизҳои бодиянишин оғоз гардид».

Ҳолатҳои душворбартарафшавандаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар марҳилаи муайян кардани моҳият, асосан бо он шарҳ дода мешавад, ки онҳо барои анҷом додани амалҳои методҳои мувофиқ надоштанд. Ҳамин тавр, хонандагон маълумотро тавассути бозгӯ намудани худ дубора мулоҳиза намуда, робитаи байни муҳтавои далели таърихӣ, ки омӯзгор таъкид кардааст ва дигар қаринаи таърихино муайян карда натавонистанд.

Хонандагон ҳангоми омӯхтани паёмадҳои раванду далелҳои таърихӣ бо ҳамин гуна проблемаҳо ҳамкорӣ мекарданд.

Таҳлили қорҳои муассисавӣ ошкор намуд, ки маҳз ҳангоми муайян кардани паёмадҳои далелҳои таърихӣ вобастагии омӯзиши таърих дар МТМУ ба ҷанбаи пешниҳоди маводи таълимӣ аз тарафи омӯзгор ба таври назаррас зӯхур намудааст.

Махсусан, маълум гардид, ки дар қорҳои хонандагоне, ки супориши таҳлили шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқандро иҷро кардаанд, бозгӯи натиҷаҳои ин рӯйдоди таърихӣ нишон дода нашудааст. Дар он қорҳои хонандагон, ки ба омӯзиши рушди саноат ва коллективонӣ бахшида шудаанд, баръакс, дар бораи натиҷаҳои ин далелҳои таърихӣ маълумот мавҷуданд, зеро омӯзгорон дар шарҳу эзоҳоти худ дар синф маводи дахлдори таълимиро пешниҳод мекарданд. Вале дар ин шароит ҳам хонандагон ба ҳар як оқибати натиҷаи додашуда тавачҷӯх намуда, паёмадҳои далелҳои таърихино амудӣ муайян мекарданд.

Ба мисолҳои посухҳои маъмулии хонандагон тавачҷӯх мекунем:

Лаҳзаи ҳалқунандаи шӯриш табaddулотӣ зидди Худоёрхон ва фармондеҳони ӯ буд, ки ба онҳо Насриддинбек ва Муродбек, писарони Худоёрхон, шаҳрдорони Андиҷон ва Марғелон ҳамроҳ шуданд. Шӯришгарон ва аскарони онҳо Пулодбекро дастгирӣ карданд. Дар натиҷа Худоёрхон аз

генерал-губернатори Туркистон кумак хост ва тобистони соли 1875 ба Тошканд фирор кард, ки аскарони рус дар он ҷо буданд.

Баъди рафтани Худоёрхон ба тахти хонигарӣ Насриддинибек нишаст. Инчунин, 22 сентябри соли 1875 Насриддинбек пинҳонӣ аз шӯришгарон бо генерал-губернатори Туркистон К.П. Кауфман шартнома баста, тобеияти худро ба давлати Русия эътироф намуд. Икдоми мазкур равобиги Насриддинбек ва Русияро ошкор намуд ва аз дастгирии императории Русия дар низоъ дар ин минтақа бархӯрдор гардид.

Дар раванди таҳқиқот аз тарафи хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ хоҳиш карда шуд, ки ба саволҳо дар бораи сабабу моҳияти равандҳои таърихӣ ва ҷи будани таҳқиқоти таърихӣ посух диҳанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот собит месозанд, ки аксари хонандагони муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ дар бораи асосҳои воқеаҳои таърихӣ тасаввуроти кофӣ надоранд.

Посухи аксари таълимгирандагон дар чунин шакл буданд: «Сабаб ин омилест, ки ба пайдоиши ҳодисаҳо таъсир мерасонад», «Сабаб ин иллатест, ки дар натиҷаи он ҳодисаҳо ба амал меоянд» ва амсоли инҳо. Дар ин ҷо таълимгирандагон ба иштибоҳе роҳ додаанд, ки он нафаҳмидани фарқи байни сабаб» ва «ангеа»-и ҳодисаҳои таърихӣ мебошад. То ҷое маълум аст, сабаб барои ҳодисаҳои таърихӣ чун воситаи тақондиҳанда хидмат мекунад.

Беш аз 80 дарсади хонандагон ба саволи «моҳияти» ҳодисаи таърихӣ чист, ҷавоби нодуруст доданд. Таърифҳои зерин барои мафҳуми «моҳият» пешниҳод шуданд: «Моҳият ин ҳақиқат аст», «Моҳият ин воқеият аст» ва ғайра. Ҷавобҳои пешниҳодшуда нишон медиҳанд, ки хонандагон бо мафҳуми «моҳият» ошно нестанд.

Ҳолати шабеҳ ҳангоми баррасии ҷавобҳои хонандагон ба саволи таҳлили таърихӣ мушоҳида мешавад.

Ва танҳо қисми ками хонандагон дар бораи таҳқиқоти таърихӣ тасаввуроти умумӣ доштанд («Таҳлил кардан маънои ҷудо кардани ҳодиса ба

қисмҳоро дорад»), вале онҳо натавонистанд ин мафҳумро пурра шарҳ диҳанд.

Дар натиҷа, набудани тасаввуроти дақиқ ва мушаххас дар бораи сохтори омӯзиши таърихӣ дар байни хонандагон боис шуд, ки фаъолияти онҳо хусусияти бешуурона дошта, таҳлили ҳодисаҳои таърихӣ бидуни усули мушаххас сураат гирифта, танҳо бо интиқоли маълумот иваз карда мешавад.

Хонандагон усулҳои таҳлилиро наметавонистанд.

Методи дуҷуми омӯзиши маҳорати таҳлилии хонандагон аз санҷиши хонандагони синфҳои IX муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Данғара иборат буд.

Инак, матни яке аз гунаҳои ин супоришро пешниҳод мекунем:

Дар назди Шумо феҳристи рӯйдодҳои таърихи халқи тоҷик қарор дорад.

1. Ин рӯйдодҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунед ва сарлавҳа гузоред.

2. Дар феҳрист робитаҳои эҳтимолии мантиқӣ бо дигар рӯйдодҳои таърихино номбар кунед.

3. Рӯйдоди таърихиеро баён кунед, ки ба дигарон иртибот надорад. Ин воқеаи таърихино муайян кунед. Барои таъсиси ин гурӯҳ Шумо кадом рӯйдодҳои таърихи мардуми тоҷикро ба феҳрист илова мекардед?

Подшоҳ Николайи II ва Англия кадом шартномаро имзо карданд?

Пален дар Осиёи Марказӣ кадом сиёсатро пеш гирифт?

Кадам ноҳияҳои Помирро Абдурахмонхон забт карда буд?

Садриддин Айни кай ва дар кучо таваллуд шудааст?

Мақсади Пален дар Осиёи Миёна аз чӣ иборат буд?

Барои Русия дар Осиёи Марказӣ роҳи оҳан барои чӣ лозим буд?

Сохтмони роҳи оҳан дар Осиёи Миёна кадом сол ба охир расид?

Дар Осиёи Миёна 14 июли соли 1867 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Бар зидди амир Музаффар кӣ шӯриш бардошт?

Қизил-Арватро кӣ ишғол намуд?

Дар кадом сол баҳри Хазар ба генерал-губернатории Туркистон ҳамроҳ карда шуд?.

Дар Бекигарию Балчувон шӯриши мусаллаҳонаро кӣ оғоз кард?

Неруи асосии пешбарандаи инқилоб кист?

Соли 1873 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Аввалин ҳаракатҳои инқилобӣ дар Тоҷикистон дар кучо ба амал омаданд?.

Мавҷудияти хонии Хӯқанд?

Муайян кардани вазифаҳо дар муҳтавои озмоиши тасдиқкунанда бо зарурати муайян кардани иқтидори хонандагон барои таҳлили муносибатҳои байни рӯйдодҳои таърихӣ, сарфи назар аз дониши онҳо дар бораи қисмҳо ва методикаи гузаронидани омӯзиши таърих муайян карда шуд.

Роҳандозии ин санҷиш нишон дод, ки хонандагони синфи IX далелҳоро муқоиса карда, онҳоро тасниф карда метавонанд. Тафсири натиҷаҳои ин санҷиш ягон мисоли иҷро нашудани ин супоришҳоро ошкор накард. Дар ҳоле ки 13%-и маҷмуи рӯйдодҳо дар сатҳи умумӣ иҷро шуда буданд (маълумот ба категорияҳо гурӯҳбандӣ шудаанд: «сиёсати дохилӣ», «сиёсати хориҷӣ», «ҳаракати инқилобӣ» ва ғайра). Ба таври кулӣ 80%-и хонандагон гурӯҳбандии рӯйдодҳои таърихиро анҷом надодаанд, балки далелҳоро бо донишҳои таърихиро таҳсилотӣ (гурӯҳбандиҳо ба мисли «ҷангҳо», «ислоҳот», «қонунҳо» ва ғ.) мансуб намудаанд, ки 7%-и низомнокиро хонандагон дар марҳилаи муайян (масъалаи Шарқ, аммо на ҷангҳо; наслҳои инқилобиён ва ғайра) ба амал бароварданд. Баъзе хонандагон гурӯҳбандии равандҳои таърихиро дар сатҳи шуури ҳаррӯза (масалан, фаъолияти фарҳангӣ ва ғайра) ташкил мекарданд.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои санҷиши мо имкон дод, чунин хулоса барорем, ки хонандагон ба муқаррар намудани моҳияти навъи равандҳо ва далелҳои таърихӣ қобилият доранд, вале барои нишон додани тавсифномаи мушаххас омодагӣ надоранд.

Баррасии хусусиятҳои маҷмуи воқеаҳои аз ҷониби хонандагон пешниҳодшуда ва пайвандҳои мантиқии муайяннамудаи онҳо байни далелҳо ва ҳодисаҳо ба мо имкон дод, ки ба чунин хулосае бирасем, ки хонандагони синни мактабӣ барои кашфи робитаҳои хоси байни воқеаҳои таърихӣ омодаанд. Ҳангоми гузаронидани имтиҳонҳо аксарияти хонандагон дар сатҳи ғайриихтиёрӣ ҳамон усули муайяни муайянкунии робитаҳои сабабӣ ва натиҷагиро истифода бурданд. Инҳо робитаҳои бисёрсатҳӣ мебошанд (ин робитаҳо бо далелҳои марбут ба яке аз соҳаҳои воқеияти иҷтимоӣ муқоиса карда шуда, бо тартиби силсилавӣ чудо карда мешаванд).

Истифодаи усули барқарорсозии робитаҳои сабабӣ ва натиҷавӣ аз ҷониби хонандагон имкон медиҳад, ки тасаввур кунем, ки он барои онҳо дар як вазъияти мушаххас возеҳтар ва дастрастар аст ва тахминро тасдиқ мекунад, ки такмили малакаи муайян кардани сабабҳои далелҳои таърихӣ бояд аз муайян кардани робитаҳои амудӣ оғоз шавад.

Бояд қайд кард, ки аксарияти хонандагон дар иҷрои супориши панҷуми ин санҷиш нотаъсон буданд. Яъне, маҳз хонандагон бо дигар далелҳои маълум робита барқарор накарданд «Дар Осиёи Миёна 14 июли соли 1867 чӣ воқеа рӯй дода буд» ва барои ин гурӯҳ сарлавҳа пешниҳод накардааст. Мумкин аст, ки проблемаҳои хонандагон на ба набудани супоришҳои ҳатмӣ, балки ба он вобаста бошад, ки дониши онҳо, асосан, ҷанбаи маърифатӣ дошт (дар хотир нигоҳ доштани рӯйдодҳо на дар асоси рушди муносибатҳои байни далелҳо, балки дар асоси ҳофизаи механикӣ ба амал меояд). Дониши хонандагон бо набудани ғаълонокӣ фарқ мекунад.

Вобаста ба натиҷаҳои озмоиш бояд қайд намуд, ки истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар азҳудкунии таърих ба ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон мусоидат мекунад. Ҳангоми омӯختан ва шарҳ додани далелҳои таърихӣ мо наметавонем нуқтаи назарҳои гуногунро ба инобат нагирем, дар хулосаҳои худ далелҳо пешниҳод накунем ва сарчашмаҳои зиёди маълумотро муқоиса накунем, бо ҳамин ба хонандагон барои такмил додани қобилияти таҳлил, муқоиса ва ҳамгирозии маълумот мусоидат намоем, ки

ин на танҳо барои дар хотир нигоҳ доштани маълумоти таърихӣ, балки барои рушди умумии вазифаҳои маърифатӣ муҳим мебошад.

Истифодаи усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба хонандагон имкон медиҳад, ки сабабу оқибатҳои рӯйдодҳоро дарк кунанд, омили вақтро ба назар гиранд ва аҳаммияти таърихро амиқ дарк намоянд, то аз гузашта, ҳозира ва оянда дониш ҳосил кунанд.

Дар ин раванд, хонандагон бо истифода аз мантиқ ва далелҳо метавонанд ба таҳлили манбаъҳои таърихӣ машғул шуда, иттилооти мавҷударо аз дидгоҳҳои гуногун баррасӣ намоянд. Ин имкон медиҳад, ки онҳо на танҳо ба ҳодисаҳо ҳамчун рӯйхати хронологӣ назар кунанд, балки робитаҳои байни онҳоро кашф намоянд ва сабабҳои аслии рух додани ин ё он воқеаро муайян созанд.

Бо истифода аз усулҳои таҳлилӣ, хонандагон қодиранд, ки ба арзёбии аҳаммияти рӯйдодҳои таърихӣ барои ҷомеа ва тамаддун машғул шаванд. Онҳо меомӯзанд, ки чӣ гуна қарорҳои қабулшуда дар гузашта ба вазъи имрӯза таъсир расонидаанд ва чӣ гуна таҷрибаи гузашта метавонад барои ҳалли мушкилоти ҳозира ва банақшагирии оянда кумак кунад. Ин малака барои ташаккули тафаккури интиқодӣ ва масъулиятшиносӣ дар байни хонандагон муҳим аст.

Ҳамчунин, усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба хонандагон кумак мекунанд, ки дарк кунанд, ки таърих на танҳо маҷмуи воқеаҳои хушк, балки як раванди зинда ва динамикӣ аст, ки аз ҷониби омилҳои гуногун, аз ҷумла сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, муайян карда мешавад. Ин дониш ба онҳо имкон медиҳад, ки ба масъалаҳои ҷаҳонӣ бо ҷашми кушод нигоҳ кунанд ва ба ҳалли онҳо бо дониши амиқи заминаи таърихӣ муносибат намоянд.

Хулоса, омӯзиши таърих бо истифода аз усулҳои таҳлилӣ барои хонандагон имконияти нодире фароҳам меорад, ки на танҳо донишҳои таърихӣ худро васеъ кунанд, балки малакаҳои тафаккури интиқодӣ, таҳлилӣ ва мустақили худро инкишоф диҳанд, ки барои ҳаёти шахсӣ ва касбии онҳо аҳаммияти бузург дорад. Ин усулҳо онҳоро ба шахрвандони ҷаҳон ва

масъулиятшинос табдил медиҳанд, ки қодиранд дар бораи масъалаҳои муҳимми ҷомеа фикр ронанд ва дар ҳалли онҳо саҳм гузоранд.

Ҳамин тариқ, истифодаи равишҳои инноватсионии рушди малакаҳои таҳлилӣ дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагон на танҳо ба азхудкунии натиҷабаш ва дар хотир нигоҳ доштани маводи таълимӣ мусоидат мекунад, балки тафаккури таҳлилӣ, қобилияти таҳлил ва мулоҳизаи иттилоотро ҳамчун унсури асосии омӯзиш дар маҷмӯъ рушд медиҳад.

3.3. Таҳлил ва шарҳу тафсири натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ

Муҳтавои таҳқиқоти озмоишӣ гузаронидани пурсиши омӯзгоронро бо мақсади таҳқиқи тамоюлҳои фаъолият дар ҷиҳати ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, проблемаҳое, ки дар марҳилаи амалисозии вазифаҳои таълимӣ ташаккулдиҳанда ба миён меоянд ва аз тарафи омӯзгорон худтаҳлили дараҷаи салоҳиятнокии методӣ пешбинӣ карда мешуд. Дар раванди пурсиш посухҳои 24 нафар омӯзгорон таҳлил карда шуданд.

Банди якуми саволнома:

1. «Қадам ҳадафҳои таълими таърих барои Шумо афзалиятнок мебошад?»

Иштирокдорони пурсиши омӯзгорон чунин шарҳ доданд:

29,1%-и омӯзгорон вазифаи асосии таълими таърихро дар иҷрои имкониятҳои курси таърих дар мактаб мебинанд;

54,1 %-и омӯзгорон барои самаранок аз худ кардани низоми маълумоти таърихӣ мақсад гузоштаанд;

16,6 %-и омӯзгорон чунин мешуморанд, ки вазифаи аввалиндараҷаи фаъолияти таълими таърих иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ мебошад.

Аз ин рӯ, дар байни омӯзгорон амиқ аз худ кардани маводи низоми иттилооти таърихӣ ҳадафи аввалиндараҷа мебошад. Аҷиб он аст, ки омӯзгороне, ки ҳадафҳои рушди таълими таърихро афзал меҳисобанд, озмоиши назарраси омӯзгорӣ доранд (собиқаи кории 15 сол ва бештар аз он)

ё ба гурӯҳи мутахассисони навкор (собиқаи кории то 5 сол) мансуб мешаванд.

Тахминан, инро бо он маънидод кардан мумкин аст, ки омӯзгорони бо озмоиш методикаи худро таҳия кардаанд, ки барои ба даст овардани донишҳои мустақами таърихӣ мусоидат мекунанд ва метавонанд дар иҷрои вазифаҳои рушди зеҳнӣ аҳаммияти калон дошта бошанд.

Тайёр кардани мутахассисони ҷавон ба он вобаста аст, ки омодаسازی касбии кадрҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба ҳалли чунин масъалаҳо нигаронида шуда буд.

Шарҳи ҷавобҳо ба банди дуюми саволнома:

2. «Дар дарсҳои таърих аз машқҳои рушддиҳанда чӣ гуна истифода мебаред?» тасдиқ намудааст, ки аксарияти мутлақи пурсидашудагон мувофиқи муҳтавои дарс супоришҳои таълимӣ омода мекунанд, 20,8%-и омӯзгорон аз саволҳои таълимии анъанавӣ истифода мебаранд ва 12,5%-и омӯзгорон бо мақсади муайян низоми худро доранд.

Банди сеюми саволнома ба омӯзиши концепсияҳои омӯзгорон дар бораи дараҷаи рушди қобилиятҳои маърифатӣ дар хонандагон нигаронида шудааст.

Илова намудан зарур аст, ки дар таҳлили посухҳои омӯзгорон оид ба ин масъала тафовути ҷиддии андешаҳо ба назар мерасад. Аммо, ҷоиз будани ҷудокунии самтҳои умумӣ тасаввуршаванда аст.

Барои мисол қисмати бештари муаллимон чунин андеша доранд, ки таълимгирандагон метавонанд ҳодисаҳои таърихиро шарҳ диҳанд (мавқеи 1-2) мавқеи 3-4 бошад, малакаи худомӯзиро дар сарчашмаҳо ва адабиёти иловагӣ меҳисобанд, мавқеи 5 то 7 бошад, чунин меандешанд, ки мустақилона метавонанд, далелҳои таърихиро муқаррар кунанд ва рӯйдодҳои таърихиро шарҳ диҳанд.

Умуман, натиҷаҳои озмоиш бо назардошти бартарияти самтгирии омӯзгорон ба амалисозии ҳадафҳои таълимӣ (нақши бунёдии малакаҳо дар соҳаи технологияи иттилоотӣ) аҳаммиятро комилан қонунмандона муайян

мекунанд. Далели мазкур, ки омӯзгорон ба ташаккули малакаи мустақилона истихроҷи донишҳои таърихӣ дар асоси нахустманбаъҳо ва адабиёти илмию оммавӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд, шояд бо он шарҳ дода шавад, ки дар қаринаи таҳсилоти муосир таърих вазифаи муҳимми ба хонандагон нишон додани равишҳои гуногун ва арзёбиҳои таърихиро бар уҳда дорад.

Селаи барзиёди иттилооти таърихӣ низ ба афзоиши ин гуна малакаҳо дар хонандагон мусоидат мекунад ва қор оид ба рушди малакаҳои таҳлилии онҳо дар ҷойи аввал гузошта мешавад. Ҳангоми посух додан ба банди чоруми саволнома «Раванди ташаккули қобилияти маърифатии хонандагонро чӣ мураккаб месозад?» ҷавоби аксарияти омӯзгорон (70,8%) проблемаи асосиро дар маҳдудияти вақти дарсҳо медонанд, тақрибан 45%-и омӯзгорони пурсидашуда қайд мекунанд, ки талаботи стандартҳои таълими таърих ва барномаҳои таълимӣ мушаххас нашудаанд, ки он дар раванди ташаккули қобилияти маърифатӣ монеа мешавад, ки 20%-и омӯзгорон маводи таълимию методиро, ки ба рушд мусоидат мекунанд, нокифоя мешуморанд ва 8,3%-и пурсидашудагон ба мавҷуд будани камбудӣҳо дар тавсияҳои методиро монеа барои азхудкунии малакаҳо донистанд.

Банди панҷуми саволнома муайянкунии вижагиҳои усули таълими иштирокдорони озмоишро пешниҳод мекард. Натиҷаҳои пурсиш имконият медиҳад, ки дар бораи доираи васеи методикаҳои имконпазири таълим сухан ронем. Услуби муносиби таълим, аз он ҷумла таваҷҷуҳ ба омӯзиши рӯйдодҳои таърихӣ ва шарҳу эзоҳот, ба нақша гирифтани қори хонандагон барои мустақилона тайёр кардани ҳодисаҳои таърихӣ (аксарияти омӯзгорон ин тавсифномаҳоро ба мавқеъҳои 1-2 гузоштаанд) нишон дода шуд.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикршуда, омӯзгорон саъю кӯшиши худро ба дарки мустаҳкам ва мукаммали сарчашмаҳои таърихӣ аз ҷониби хонандагон тавассути татбиқи пажӯҳиши рӯйдодҳои таърихӣ, истифода аз равишҳои гуногуни методӣ ва методҳои ҳавасмандгардонии хонандагон равона мекунанд. Аммо аз рӯйи маълумоти таҳқиқоти аттестатсияи ниҳонии хонандагон, таҳлили қори таҳлили хонандагони мактабҳои миёнаи умумӣ,

хонандагон малакаҳои таҳлилиро азхуд накардаанд, ки ин имкон медиҳад дар бораи мавҷудияти зиддият байни ҳадафмандии услуби таълими ҳайати омӯзгорони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба амалисозии омӯзиши далелҳои таърихӣ ва равандҳои таърихӣ, дараҷаи ташаккули салоҳиятнокии хонандагон қазоват карда шавад.

Дар ҷавоб ба банди шашуми саволнома «Арзёбии қобилияти худ оид ба салоҳиятнокии методӣ» 62,5% пурсидашудагон нишон доданд, ки кӯшиш ба ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ дар ҳолати набудани мазмуни механизмҳои кор ба пеш меояд, 25% муаллимони пурсидашуда баён доштанд, ки онҳо имкони руш додани малакаҳоро доранд, аммо барои эҷод намудани низоми инфиродӣ вақти кам доранд, фақат 12,5% ширкаткунандагони озмоиш иброз намуданд, ки дорои шева ва равиши кори худ мебошанд. Қисмати бештари муаллимон зимни ташаккули малакаҳои тафаккур тавсияҳои барнома ва дастурҳои методиро сарфи назар мекунанд. Бо таваҷҷуҳ ба маълумоти ба даст овардашуда имкон фароҳам меоварад, ки ба натиҷаҳои зерин бирасем.

Ҷавобҳои ошкоргардидаи ҳайати омӯзгорон дар раванди пурсиш имкон медиҳанд, ки дар бораи самти асосии фаъолияти онҳо оид ба амалӣ намудани манфиатҳои таълимӣ сухан гуфта шавад.

Дар асоси ин, фаъолияти бартаридошта дар таълим ташаккул додани маҳоратҳои хонандагон дар кор бо маълумот мебошад. Кори аз тарафи хонандагон дар амал гузарондани таҳқиқоти таърихӣ дар мадди аввал гузошта нашудааст. Дар баробари ин, омӯзгорон дар ҷаҳорчӯбаи ташкили фаъолияти фаъоли таълимии хонандагон барои азхудкунии далелҳои таърихӣ кӯшиш мекунанд.

Бо вучуди ин, дар шакли қобилияти таҳлилии ташаккулёфта кори хонандагон ҷиҳати ба таври инфиродӣ истихроҷ ва мулоҳиза намудани иттилооти таърихӣ беасос аст.

Фаъолияти омӯзгорон доир ба шаклгирии қобилиятҳои маърифатӣ ба таври худкор шакл мегирад, аммо зимни қору фаъолият аз худ салоҳият нишон дода наметавонанд.

Мушкилоти муайян барои омӯзгорон боиси дар стандартҳо, нақшаҳои таълимӣ, дастурҳои методӣ оид ба сохтор ва марҳилаҳои ташаккули маҳорат, инчунин дар низоми вазифаҳои таълимӣ, ки ба тадриҷан инкишоф додани малакаҳои зеҳнӣ, гунаҳои баланд бардоштани сифати таълим нигаронида шудаанд, набудани нишондодҳои дақиқу возеҳ мебошад. Онҳо дар раванди таҳсилот имкон медиханд, ки вазифаҳои ҳавасмандгардонии таълим дар фосилаи мавҷудаи замонӣ амалӣ карда шаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти озмоиши маъмулгардида дар ташаккули маҳорати таҳлилӣ метавонад барои омӯзгорон, психологҳо ва олимони соҳаи педагогика мавриди шавқу рағбати баланд қарор гирад. Дар раванди таҳқиқот метавон дарёфт, ки кадом методика ва равишҳо барои ташаккули маҳорати таҳлилӣ дар ҳонандагон мусоидат мекунанд.

Муваффақияти асосии ин озмоиш метавонад таҳияи технологияҳои таълимӣ бошад, ки бо самарабахшии бештар барои беҳтар кардани малакаҳои таҳлилии худ ба ҳонандагон ёрӣ мерасонад. Масалан, истифодаи барномаҳои интерактивии таълимӣ, гузаронидани лоиҳаҳои гурӯҳӣ ё рушди тафаккури таҳлилӣ тавассути тафсири далелҳо аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Инчунин, натиҷаи назаррас метавонад муайянкунии сабабҳои бошад, ки метавонанд ба самаранокии ташаккули малакаҳои таҳлилӣ таъсир расонанд. Масалан, категорияҳои синнусоли ҳонандагон, озмоиши қаблии омӯзиши онҳо, вижагиҳо ва ҳавасмандии онҳо - ин ҳама метавонанд дар раванди ташаккули малакаҳои таҳлилӣ аҳаммият дошта бошанд.

Ин озмоиш инчунин метавонад ба саволҳо оид ба самаранокии методикаҳои гуногуни арзёбии қобилияти таҳлилии ҳонандагон ҷавоб диҳад. Мушаххассозии ин, ки кадом навъҳои супоришҳо ё санҷишҳо малакаҳои таҳлилии ҳонандагонро ба наҳви беҳтарин инъикос мекунанд, метавонад ба беҳтар шудани равандҳои таҳсилот ва арзёбӣ мусоидат кунад.

Асосан натиҷаҳои таҳлили озмоишҳои маъмулбуда дар ташаккули малакаҳои таҳлилӣ метавонад барои таҳияи барномаҳои таълимӣ ва методикаҳои натиҷаовар, ки ба рушди тафаккури таҳлилӣ ва маҳорати интиқодӣ дар хонандагон мусоидат мекунанд, истифодаи назарраси амалӣ дошта бошад.

Таҳлили проблемаҳои ташаккули салоҳияти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ чӣхати баргузори таҳқиқоти таърихӣ дар чараёни озмоиши тасдиқкунанда дар асоси маълумоти иштирок дар дарсҳо ва санҷиши экспертии ҳолати таълим, баррасии мавзӯҳои нақша ва қайдҳои омӯзгорони МТМУ-и шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшонӣёну Данғара ба мавриди иҷро даромад.

Натиҷаҳои маълумот бо иттилоот оид ба машғулиятҳои, ки дар ҳисоботи ҳарҳафтаина нашр шудаанд, мукамал карда шуданд.

Кадам хулосаҳо ба мо имкон медиҳанд, ки фаъолияти амалии ташаккули малакаҳои таҳлилиро шарҳ диҳем?

Асосан, мутобиқи самтҳои дар ин озмоиш қабулгардида таҳлили фаъолияти таълиму тарбиявии омӯзгорон қобили қабул будани чунин хулосаро нишон медиҳад, ки омӯзгорон дар бораи ҳадафҳои маърифатии дарки таърих тасаввуроти равшану возеҳ надоранд. Аксарияти мутлақи омӯзгорон ҳадафҳои таҳсилотро ҳамчун самтҳои асосии таълим муайян мекунанд.

Таҳлили маълумот дар натиҷаи гузаронидани озмоиши тасдиқкунанда ба мо имкон медиҳад, ки як гурӯҳи омӯзгоронро муайян кунем (ҳамагӣ 9%), ки ҳангоми тақсими кардани вақти фаъолияти худ дар дарс якбора якчанд маҳоратҳоро барои омӯзиш бо хонандагон муайян мекунанд (таҳияи гузоришҳо, шарҳу тафсир намудан, мавқеи худро асоснок кардан, камбудихоро бартараф кардан ва ғайра). Чунин далел гувоҳӣ медиҳад, ки кори хонандагон оид ба фарогирии малакаҳо дар дарсҳо ҷанбаи худбахудӣ ва воқунишӣ дорад. Омӯзгорон дар бораи хусусиятҳои ташаккули салоҳиятҳои дигар маълумот надоранд. Асосан, омӯзгорон ба хулосае меоянд, ки

стратегияҳои методӣ ва равишҳои кори дар дарс истифодашаванда рушди малакаҳои зарурии хонандагонро таъмин менамоянд.

Омӯзиш нишон дод, ки наздики 9 % омӯзгороне ҳастанд, ки қобилият доранд вақти худро дуруст тақсим кунанд ва дар як дарс аз уҳдаи иҷрои якчанд фаъолият мебароянд. Чунин далел гувоҳӣ медиҳад, ки кори хонандагон оид ба фарогирии малакаҳо дар дарсҳо ҷанбаи худбаҳудӣ ва воқунишӣ дорад.

Таҳқиқоти нақшаҳои мавзӯӣ, нақшаҳои амалии дарсҳо ва маводи ҷопӣ нишон медиҳад, ки муайян намудани мақсадҳои тарбиявӣ дар дарси таърих ҷанбаи доимӣ надорад.

Ва ин далел тасдиқ мекунад, ки дар дарсҳои гуногун омӯзгорон, одатан ҳамон як малакаҳоро (малакаҳое, ки дар синф ташаккул меёбанд) рушд медиҳанд. Ҳангоми чунин равиш нисбат ба кор сохтори малакаҳо ва дараҷаи мураккабии он ба назар намерасад.

Баррасии фаъолияти амалӣ имкон медиҳад, ки роҳи методӣ ва методикаи муайяни ташаккули маҳорати таҳлилӣ дар хонандагон нишон дода шавад.

Яке аз гунаҳои пешниҳодшудаи дарс, ки дар он малакаҳои хонандагон ташаккул меёбанд, машғулият бо истифода аз пешниҳоди таҳлилии маълумот мебошад. Масалан, омӯзгор дар дарси «Сохтмони роҳҳои оҳан дар Осиёи Миёна» усули асосии ба хонандагон нишон додани амсилаи амалисозии таҳқиқоти таърихиро муайян кардааст.

Мавзӯи дарс ба таҳлили шартии таърихӣ низом, марҳилаҳои ташаккул, хусусиятҳои асосӣ ва таъсири саноатикунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон далолат мекунад. Омӯзгор дар баробари ин робитаҳои асосӣ ва моҳияти рӯйдодҳои таърихиро тавзеҳ намуда, инчунин хулосаҳои ниҳой мебарорад. Ҳолати ҳаммонанди дарс бешубҳа ба рушди шуури таърихӣ хонандагон мусоидат мекунад, аммо мушкilot дар он аст, ки фаъолияти хонандагон дар дарс ҷанбаи истехсолкунандагӣ дорад.

Яке аз гунаҳои маъмултарин аз тарафи омӯзгорон ташкил намудани таҳлили хонандагон ва корбурди супоришҳои ба мушкилот нигаронидашуда дар синф мебошад. Инак, дар амал санҷишҳои босамареро нишон медиҳем, ки ба рушди қобилияти хонандагон барои таҳқиқоти таърихӣ мусоидат мекунанд:

- «Низомнома оид ба идоракунии кишвари Туркистон чиро ҳал намудааст?»;

- фикр кунед ва далелҳои пешниҳод намоед, ки зарурати бекор кардани андози «сабзапулӣ»-ро шарҳ диҳад;

- дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳон набардҳои ҷанбаи шадид ва оштинопазир доштанд. Чунин ҷанбаи ҷангҳо бо чӣ шарҳ дода мешаванд?» ва ғайра.

Супоришҳои проблемавию маърифатие, ки омӯзгорон истифода мебаранд, фаъолияти маърифатии хонандагонро фаъл мегардонад, вале мақсади асосӣ аз тарафи хонандагон аз худ кардани ҷанбаи таърихӣ буда, рушди маҳорати таҳлилӣ ба таври ғаризавӣ сураат мегирад. Асоси ин падида дар он аст, ки вазифаҳои зехнӣ дар сохтори мушаххасе ташкил нашудаанд, ки равандҳои ташаккули маҳоратро инъикос намоянд. Қобилияти ташаккул додани малакаҳои маърифатӣ тавассути проблемаҳои мураккаб комилан ҷоиз аст ва метавонад ба муваффақият оварда расонад.

Дар ҷаҳорҷӯбаи озмоиши таҳхисӣ, озмоиши омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Халон мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Кори методии омӯзгор ба хонандагон пешниҳод намудани тасаввуроти супоришҳои меъёрӣ ва машқҳои сершумори проблемавию маърифатиро дар давоми тамоми давраи омодагӣ дар синфхонаҳо дар бар мегирифт. Корбурди фаълонеи супоришҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз методи «озмоиш ва хато» истифода бурда, қарорҳои дуруст ва усулҳои иҷрои амалҳоро муайян кунанд. Назорати ҷамъбастии хонандагон бо истифода аз ин низом, ки аз ҷониби аъзои Комиссияҳои давлатии имтиҳонӣ гузаронида шуд, самаранокии онро тасдиқ кард.

Корбурди гунаи мазкур дар амалияи маъмул аз он лиҳоз душвор аст, ки барои ҷамъоварии вазифаҳои зарурии маҷмуии дорои мураккабии барзиёд, таснифоти онҳо ва ғайра вақти зиёд талаб карда мешавад. Раванди таълим бо қобилиятҳои зеҳнӣ аз сабаби нокифоягии огоҳӣ ва мақсаднок набудани фаъолияти таълимӣ заиф мегардад.

Аз ин рӯ, озмоиши тасдиқунанда имкон медиҳад, ки дар бораи ҳолати корбурди маъмулгардидаи малакаҳои таҳлилӣ хулосаҳои зеринро барорем.

Натиҷаҳои таҳқиқоти маводи Комиссияи давлатии имтиҳонӣ, корҳои муассисавӣ ва санҷиш имкон медиҳад, ки дар бораи аз тарафи хонандагон ба даст оварда шудани дараҷаи қобилиятҳои маърифатии бомуваффақият амалисозии ташаккули малакаҳои таҳлилӣ сухан гуфта шавад. Дар ҳамин ҳол проблемаҳое, ки дар ҷараёни баррасии рӯйдодҳои таърихӣ дар назди хонандагон ба миён меояд, аз ноогоҳии онҳо дар бораи ҷузъҳо, амалҳо ва усулҳои гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ вобастагӣ дорад.

Аз тадқиқоти муаллиф бармеояд, ки роҳандозии маҳорати таҳлилӣ дар байни таълимгирандагони таълимгоҳҳои шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшонӣёну Данғара дар ҳоли ҳозир ба таври ғайримунтазам ба роҳ монда шудааст. Дар ҳар сурат натиҷаҳои озмоиши тасдиқунандаи баргузорнамудаи муаллифи таҳқиқот аҳаммияти принципи бонизомро дар ташаккули ин маҳоратҳо таъкид мекунанд. Он ба омӯзгор имкон фароҳам меоварад, ки ҷараёни таълими таърихро бо тавачҷуҳ ба марҳилаҳои рушди қобилияти таҳлили хонандагон сохторбандӣ намояд.

Чунин равиш корбурди маҷмуи методикаҳо ва равишҳоеро дар бар мегирад, ки хонандагонро дар раванди рушди маҳорат ҳавасманд ва фаъол мегардонанд. Ҳамин гуна методикаро тавре ба нақша гирифташ лозим аст, ки ҳар як зинаи таҳсилот ба марҳилаи рушди имконоти таҳлили хонандагони мактаби миёна мувофиқат кунад.

Таҳқиқоти ҷустуҷуй, ки ба таҳлили маълумот оид ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ дар хонандагон нигаронида шудааст, таҳқиқоти муҳиммеро дар бар мегирад ва онҳо метавонанд барои раванди таълим

комёбиҳои муҳим оваранд. Муҳтавои ин озмоиш аз таҳияи методикаҳои таълим, амалисозии раванди таҳсилот, таҳлили натиҷаҳо ва таҳқиқи сабабҳои таъсиррасон ба натиҷаоварии таълим ва маҳорати тафаккури интиқодӣ иборат аст.

Таҳлили натиҷаҳои озмоиши ҷустуҷӯӣ иборат аз омӯзиши маълумоти бадастомада, шарҳи натиҷаҳо ва хулосаҳо дар бораи таъсири ҷанбаҳои гуногун ба рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон мебошад. Илова бар ин, истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада ва тавсияҳои имконпазир оид ба муносибсозии раванди таълимро метавон мавриди муҳокима қарор дод.

Ҳангоми таҳқиқоти озмоишӣ метавон таҳлили муқоисавии методҳои гуногуни таълими малакаҳои таҳлилӣ, муайян кардани усулҳои самаранок ва технологияҳои педагогиро фароҳам овард, ки имкон медиҳад стратегия ва тавсияҳои самаранок ҳам барои омӯзгорон ва ҳам барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шавад.

Дар раванди таҳқиқоти ҷустуҷӯӣ санҷиш ва аҳамиятнокии як қатор шароити дастгоҳи озмоишӣ барои ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ва вазифаҳои минбаъда амалӣ карда шуданд:

- ошкорсозии қонуниятҳои раванди ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, ки ба шароити таълими фанни таърих дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бештар мувофиқ мебошанд;

- муайянкунии сохтори дарс, ки имкон медиҳад, ҳадафи ташаккул додани маҳорати амалисозии таҳқиқоти таърихӣ ба даст оварда шавад;

- муаррифии шаклҳои муносиби пешниҳоди самтгирии таърихӣ ба хонандагон дар марҳилаи татбиқи малакаҳои таҳлилӣ, равишҳо ва методҳое, ки ташаккули қобилияти хонандагонро дар амалигардонии воқеаҳои таърихӣ таъмин мекунанд.

Ҳангоми таҳия намудаи омӯзиши озмоишӣ, ду амсилаи рушди малакаҳои таҳлилӣ пешниҳод карда шуданд. Дар раванди ин озмоиш вазифа гузошта шуд: муайян карда шавад, ки кадом мантиқи раванди ташаккули маҳоратҳо ҳангоми дар раванди таълим амалисозии он бештар самарабахш

хоҳад буд. Барои ин, ду гунаи мухталифи банақшагирии мавзӯӣ офарида шудааст.

Мониторинги раванди ташаккули малакаҳо асоси онро пешниҳод намуд, ки дар раванди таҳсилот ҳадафнокии истифода бурдани мантиқи тамрини мувозии амалҳои таълимӣ ба мақсад мувофиқ аст ва чунин ба назар мерасад.

Аввалан, истифодаи равиши пайдарпайии малакаҳои таҳлилӣ раванди банақшагирии фаъолияти хонандагонро душвор мегардонд. Қаринаи таърихӣ дарсҳо на ҳамеша барои рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон истифода мешуд. Масалан, аз рӯйи маводи таърихӣ дарсҳои таърихи халқи тоҷик омӯзиши малакаи муқаррар намудани сабабҳои ба амал омадани далелҳои таърихӣ ва истифода накардани фурсат дар ин дарсҳо аз ҷузъҳои боқимондаи малакаҳои таҳлилӣ гузаронида шуд.

Сониян, ҳангоми корбурди пайдарпайии хаттии ташаккули малакаҳо якпорчагии идроки хонандагон дар бораи ҷузъҳои таҳқиқоти таърихӣ ҳалалдор шудааст. Ба омӯзгорон лозим омадааст, пайваста ба хонандагон он нуқтаро такрор кунанд, ки байни муҳтаво ва сабабҳо робита вучуд дорад. Дар ин таҳқиқот омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Бохтар ширкат варзиданд. Ҳалалдорсозии якпорчагӣ ва мувофиқатнокии андешаҳои омӯзиши таърихӣ барои хонандагон таҳқиқоти ҳамачонибаи рӯйдодҳои таърихро душвор гардонд.

Солисан, истифодаи мантиқи хаттӣ барои ба ҷойгирсозии ҷузъҳои таркибии таҳқиқоти таърихӣ давомнокии онро афзоиш дод.

Баръакси ин, татбиқи мантиқи рушди мувозинати малакаҳо ин равандро пуршиддат ва мутамарказ муаррифӣ кард. Ҳамин тавр, ҳангоми ташаккули фарогирии малакаҳо дар асоси ин гунаи ташаккули раванди таълим дар марҳилаи таҳқиқоти таърихи халқи тоҷик имкон пайдо шуд, ки қисматҳои асосӣ ва унсурҳои маҳорати баамалбарории таҳқиқот, истихроҷи муҳтавои таърихӣ ва корбурди он барои таҳкими қобилияти таҳлилии хонандагон муяссар гардад.

Рушди малакаҳои асосёфта ба мантиқи хаттӣ, омӯзиши маводи курсҳои таърихи халқи тоҷик дар синфи IX, марҳилаи азхудкунии берун аз ҷаҳорчӯбаи баррасиҳо дар ин синф вобастагӣ дорад.

Мантиқи маҳдуди хаттии ташаккули донишҳо, ки дар раванди озмоиш ошкор шудааст, маъноӣ онро надорад, ки истифодаи он дар раванди таҳсилоти имкони пешниҳоди натиҷаҳои муваффақиятнокро надорад ва метавонад, танҳо дар муддати тулонӣ бо оқибатҳои назаррас дар раванди таълим амалӣ карда шавад. Зеро муҳтавои таҳқиқот ба пайдарпайии мувофиқи рушди қобилияти таҳлилӣ асос ёфтааст.

Мо таъкид менамоем, ки баргузориҳои озмоишҳои таҳқиқотӣ дар қаринаи таълими таърих дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фарқияти назаррасро нишон доданд. Дар натиҷа як миқдор гунаҳои банақшагирии дарсҳо ба вуҷуд омад, ки дар онҳо малакаҳои таҳлилӣ (банақшагирии мавзӯӣ барои курси таърихи халқи тоҷик) амалӣ гардиданд.

Вақте мо сохтори дарсро ба таври бояду шояд ва дархӯр муносиб сохтем, дар амсилаи ибтидоии таҳияи қобилияти таҳлилӣ муваффақияти назар ба даст овардем.

Амсилаи асили ташаккули малакаҳои иҷроии таҳқиқоти таърихӣ амалҳои омӯзгор дар синфро дар назар намегирифт. Дар як дарс метавон ҳам барои эҷоди заминаи ангезавии фаъолият ва ҳам пешниҳоди қолаб ё намунаи иҷроии амалҳо оид ба татбиқ ва таҳкими принципҳои дидактикиро анҷом дод.

Минбаъд, омӯзгор ба хонандагон дастурамали методӣ (ёднома), ки яке аз роҳҳои муайян кардани моҳиятро ошкор мекунад, тавзеҳот анҷом дод ва дар назди хонандагон бо мураккабии зиёд вазифагузорӣ намуд: «Дар асоси шарҳи омӯзгор хусусияти моҳияти оғози муҳочирати деҳқонони рус ба кишвари Туркистонро муайян карда, хулосаи умумӣ бароред». Сипас, омӯзгор рӯйдодҳои, ки ин давраро тавсиф мекунанд, бозгӯ намуд.

Донишмандони муосир Мунавварова Т.З. Рашидов Т.Ё. чунин ақида доранд: «Хонандагоне ҳастанд, ки мавзӯи навро бо осонӣ мефаҳманд, вале қувваи ҳофизаи хуб надоранд ва бинобар ин нақли омӯзгорро зуд фаромӯш

меkunанд. Аз ин гуна хонандагон зиёдтар пурсидан лозим аст, то ки ба онҳо барои азхуд кардани мавод ёрӣ расонида шавад» [103. с. 174].

Дар раванди санчиши супориши проблемавии хонандагон маълум гардид, ки онҳо хислатҳои асосиро фарқ карда натавониста, бо такроран нақл кардани иттилооти гирифташуда маҳдуд шудаанд. Аксари рӯйдодҳои таърихӣ, ки барои шарҳ додани маълумоти таърихӣ истифода мешуданд, боиси роҳгум задани хонандагон дар селай иттилоот гардид.

Омӯзгор мачбур шуд, ки хислатҳои асосиро мукаррар намояд ва худаш хулосаро тақвият намояд. Кор оид ба ташаккули чунин малака зиёда аз 30 дақиқа вақти дарсро гирифт. Масъалаҳои ҳалнашудаи нақшаро омӯзгор мухтасаран пешниҳод намуда, баъзе аз он масъалаҳо ба дарсҳои минбаъда гузаронида шуд. Дигар иштирокдорони озмоиш бо ҳамин гуна душворихо дучор омадаанд.

Таҳлилҳое, ки дар раванди озмоиш гузаронида шуданд, имкон доданд, ки хулосаҳои муайян бароварда шаванд, ки аввалан бояд қайд шавад дар сохтори дарс чудо намудани бахшҳои алоҳидаи ба баланд бардоштани малакаҳои таҳлилии хонандагон нигаронидашуда, ба бештар натиҷаовар ташкилшавии раванди таълим мусоидат мекунад. Ҳар як ҷузъро метавон бо ин роҳ барои ноил шудан ба вазифаҳои мушаххас ва рушди ҷанбаҳои муайяни тафаккури интиқодии хонандагон тарҳрезӣ кард.

Дуюм, душворихои муайяншуда ҳангоми ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ҷустуҷӯи принципҳои методиеро, ки дар ҳар як бахши дарс ба даст овардани натиҷаҳои интизоршаванда мусоидат меkunанд ва истифодаи усулҳои интерактивии раванди таълим, вазифаҳо барои кори инфиродӣ, муҳокимаҳо, таҳлили вазъият ва методикаҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки ба пешрафти тафаккури таҳлилии хонандагон мусоидат меkunанд.

Зимни кам кардани сарборӣ таълимгирандагон қодир ба он мегарданд, ки маводи таълимиро ба таври амиқ ва ҳамаҷониба омӯхта аз худ намоянд, яъне бо кам кардани сарборӣ мо муваффақ дар боло бурдани сифати таълим

ва донишазхудкунии хонандагони муассисаҳои таълимии шаҳри Бохтар мешавем.

Сеюм, чунин шаклҳои муҳтавои таърихи муайян кардан лозим буд, ки имкон медоданд, ҷузъҳо ва вижагиҳои гузаронидани омӯзиши таърихӣ дар як фосилаи маҳдуди замонӣ мавриди коркард қарор дода шаванд. Маводи дидактикӣ таҳия карда шуданд, ки муҳтавои таърихи дар шакли мураттаб ва мутобиқшуда пешниҳод мекунанд.

Ҳангоми гузаронидани чунин озмоиш проблемаи асосии навҳои дарсҳо ба миён омад, ки ба рушди қобилияти таҳлилии хонандагон нигаронида шудаанд. Дар раванди ташаккули малакаҳои душвориҳои муайян ба миён омаданд, ки, дар раванди гузаштан ба мустаҳкамкунӣ қайд карда шуданд.

Дар марҳилаи ташаккули самтҳои рушд, ҳангоми воридсозии салоҳиятҳои методии таълимӣ дар байни хонандагон, бинобар навгонӣ ва нотакрор будани вазифаҳои зехнии пешниҳодшуда, шавқу рағбат ба фарогирии малакаҳои афзун гардид.

Дар раванди мустаҳкамкунӣ шавқу рағбат аз миён рафт, зеро фаъолияти хонандагон якранг гардид. Ошкорсозии навҳои фаъолиятҳои муҳим буд, ки таваҷҷуҳи хонандагонро ба гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ нигоҳ дошта, дастгирӣ кунад. Усули ҳал дар корбурди фаъолияти гурӯҳӣ барои хонандагон дар эҷоди қаринаҳои бозии дорои ҷузъҳо ва унсурҳои таҳқиқоти таърихӣ дар маводи баҳсу мунозира ва ғайра мебошад.

Дар доираи таҳқиқоти озмоишӣ нақши таҳқиқот ва худтаҳлили хонандагон оид ба натиҷаҳои фаъолияти инфиродӣ дар раванди ташаккули қобилияти таҳлилӣ муайян карда шуд. Масалан, яке аз имкониятҳои амалисозии ин кор, аз тарафи омӯзгор пешниҳод гардидааст.

Ба хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ супориш дода шуд, ки барои муайян кардани оқибатҳои шӯриш вазифаи зеринро иҷро кунанд: «Бо далелҳои шинос шавед, ки оқибатҳои шӯришро тавсиф мекунанд. Хусусиятҳои моҳиятии шӯриши Хӯқандро бо пур кардани сутуни

чапи чадвал тартиб диҳед. Дар бораи моҳияти шӯриш дар ҳудуди Хӯканд хулосаи умумӣ бароред».

Амалисозии ин вазифа тасдиқ намуд, ки аксарияти хонандагон дар раванди иҷрои амалҳо (ба эътибор нагирифтани чизҳои камаҳаммият, хулосаҳои нокифоя ё нопурра, таърифҳои нодуруст ва ғайра) ба иштибоҳҳо роҳ медиҳанд. Омӯзгор ба хонандагон супориши корӣ дода, ҳатогихҳои онҳоро баррасӣ намуда, ба онҳо таваҷҷуҳ карда, усули иҷрои амалҳоро хотиррасон мекард.

Низомҳои озмоишии ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар хонандагон тавассути технологияи ташаккули тафаккури интиқодӣ пешбинӣ мегардад, ки истифодаи усулҳо ва равишҳои таҳлилӣ дар омӯзиши рӯйдодҳои таърихӣ имкон медиҳад, азҳудкунӣ ва дар хотир нигоҳ доштани далелҳои таърихиро ба таври назаррас беҳтар созад.

Дар раванди озмоиши гузаронидашуда дар ду гурӯҳи хонандагон (ГО) ва (ГН) таҳқиқоти муқоисавӣ гузаронида шуд: яке дар таърих бо методҳои таълими классикӣ сару кор дошт ва дигаре аз методикаи таҳлилӣ истифода мекард. Пас аз ба итмом расидани омӯзиш санҷиш барои дараҷаи дониши далелу падидаҳои таърихӣ, инчунин қобилияти таҳлилӣ ва шарҳи маводи таърихӣ гузаронида мешавад.

Натиҷаҳои ин озмоиш тасдиқ карданд, ки гурӯҳи хонандагон, ки аз равишҳои таҳлилӣ истифода мебаранд, дараҷаи баланди дарки далелҳои таърихӣ, маҳорати таҳлил ва тафсири иттилоот, инчунин азҳудкунии муносиби маводи таълимиро нишон доданд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки равишҳои инноватсионии тафаккури интиқодӣ метавонад як методи натиҷаовари ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни хонандагон бошад.

Асосан озмоиши ҷусторӣ марҳилаи асосии таҳлили раванди таълим ва ғанӣ гардонидани зеҳни таҳлилии хонандагон мебошад. Натиҷаҳои озмоиш барои муносибгардонии фанни таълимӣ ва методикаҳо, баланд бардоштани салоҳияти таҳлилии хонандагон истифода мешаванд.

Корҳои озмоишии анҷом дода шуда муҳосиба шуда натиҷагирӣ мешаванд. Ин рақамҳои ба даст оварда баёнгари он мебошанд, ки таълимгирандагон қобилияти таҳлилии ҳешро рушд додаанд ва қодир ба он мебошанд, ки барномаҳои таълимиро ба таври комил фаро гиранд. Ҳамзамон мо дар таълимгирандагон рушди таафқур, маҳорати таҳлилӣ ва аҳзи тасмимҳои дуруст роҷеъ ба ин ё он масоили таълимӣ ва дигар масоили марбут ба паҳлуҳои мухталифи зиндагӣ мушоҳида мекунем.

Дар анҷоми озмоиш маълум гардид, ки истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба пурратар дарк ва ба хотир гирифтани рӯйдодҳои таърихӣ дар байни хонандагон мусоидат мекунад. Ин равиш на танҳо ба беҳтар шудани фаъолияти азхудкунии дарсҳо дар мактаб мусоидат мекунад, балки инчунин тафаккури интиқодӣ, малакаҳои таҳлилӣ, шарҳ додани иттилоот ва баровардани хулосаҳо дар асоси далелҳоро рушд медиҳад.

Аз ин рӯ, корбурди усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши фанҳои таърихӣ роҳи муносиби ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни хонандагон буда, ба рушди қобилияти зеҳнии онҳо низ мусоидат мекунад. Равиши дар боло зикршуда ба омӯзгорон ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ Ҳангоми ба нақша гирифтани дарсҳо ва методикаҳои омӯзиши фанҳои таърихӣ муфид хоҳад буд.

Дар натиҷаи таҳлили озмоиши тасдиқкунанда ба даст овардашуда нишон дод, ки Ҳангоми банақшагирии озмоиши педагогӣ ба консепсияи ибтидоии рушди қобилиятҳои таҳлилӣ як силсила тавзеҳот додан лозим аст.

Асоси озмоиши педагогӣ, мантиқи ташаккул Ҳамзамон қобилиятҳои таҳлилӣ дар бар мегирад, ки коркарди муштараки ҷузъҳои маҳорати таҳқиқоти таърихиро дар назар дорад.

Дар ташкили дарсҳо модулҳои мушаххаси маърифатӣ ва марҳилаҳои пайдарпайи ташаккули маҳорат ворид карда шуданд.

Мувофиқи тарҳи пешниҳодшудаи маҳорати гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ санҷиш (мачмуи супоришҳо) таҳия карда шуд, ки барои санҷиши методҳои гуногуни муайянкунии сабабҳо, тавсифоти муҳим ва оқибатҳои

воқеии таърихӣ, корҳои ҷустуҷӯӣ таҳлили таърихӣ ва ба амал баровардани равиши бонизом ба рӯйдодҳои таърихи самтгирӣ шудааст.

Шакли бомуваффақияти пешниҳоди маълумоти таърихӣ ба хонандагон муайянкунии ҷойгоҳ ва аҳаммияти баъзе равишҳои методӣ дар раванди азхудкунии маҳорат муайян карда мешавад (таҳлили худшиносии хонандагон дар раванди кори анҷомшуда).

Амалисозии ин дигаргунӣҳо имконият дод, ки дастурҳои методӣ барои иштирокдорони озмоиш такмил дода шавад.

Дар раванди озмоиши мазкур бояд вазифаҳои зерин муайян карда мешуданд:

- санҷидани дурустии фарзияи кории шароити ташаккули малакаҳои таҳлилӣ;
- муайянкунии самти рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди омӯзиши таҳқиқотӣ;
- муайянкунии дараҷаи дахлдори рушди қобилияти таҳлилии хонандагон;
- ошкор сохтани пайдошавии малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди ташаккул.

Озмоиши модуль дар солҳои 2024-2025 амалӣ карда шуда, ба сифати пойгоҳи таҳқиқотӣ МТМУ-и шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшонӣёну Данғара хизмат мекарданд. Дар ин озмоиш омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки собиқаи кории аз 2 то 49 сола доштанд, иштирок намуданд.

Дар раванди гузаронидани озмоиши мазкур аз методҳои мушоҳида (маълумоти 98 дарсҳои озмоишӣ омӯхта шудааст), таҳлили маводи таълимии ҳайати омӯзгорон, мусоҳиба бо иштирокдорон ва хонандагон таҳлили корҳои озмоишии санҷишии хонандагон истифода шудааст.

Методикаи озмоишӣ, ки дар марҳилаи коркард истифода шудааст, ба маълумоти курси таърихи халқи тоҷик дар синфи IX асос ёфта буд.

Дар ҷараёни дарсҳои озмоишӣ се гунаи банақшагирии мавзӯи дарсҳои баҳснок истифода шудааст. Дар гунаи ибтидоӣ пешбинӣ шуда буд, ки ҷузъҳои таркибии консепсияи амсилаи ташаккули малакаҳо дар қаринаи таърихи халқи тоҷик истифода шудаанд. Чунин гуна барои корбурд аз ҷониби иштирокдорони таҳқиқот ҳангоми ташаккули қобилияти таҳлилӣ дар аввали нимсолаи таълимӣ пешбинӣ шудааст.

Гунаи дуюм ба ҳаёти омӯзгорон равона шуда, барои сайқал додани малакаҳои таҳқиқоти таърихӣ онд ба курси таърихи халқи тоҷик, ки ба кори рушд додани малакаҳо дар давраи омӯзиши курси таърихи халқи тоҷик ҳамроҳ шуда буданд, нигаронида шуда буд.

Гунаи сеюми маҷмӯи ба ҷузъҳои асосии таркибии малакаҳои таҳқиқоти таърихӣ, ки бо истифода аз курси таърихи халқи тоҷик ташаккул меёбанд ва барои аз худ кардани маводи таълимӣ ва ташаккул додани малакаи иҷроӣ маҷмӯи рӯйдодҳои таърихӣ муҳтавои курси таърихи халқи тоҷик дар синфи IX (муассисаҳои таълимии пойгоҳи таҳқиқот) ба кор бурда шуд.

Натиҷаҳои озмоишно маҷрибаи таҳлил ва баррасӣ қарор медиҳем.

Ҳангоми гузаронидани ташҳиси дараҷаи ибтидоии ташаккули малакаҳои таҳлилии ҳонандагон дар раванди озмоиш усулҳои истифода мешуданд, ки дар озмоиши муқарраркунанда дар амал санҷида шуданд.

Шарҳу тафсири маълумот аз кори санҷиши ҳонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва санҷиш дар тавсифномаҳое, ки дар раванди озмоиш гирифта шуда буданд, фарқи назаррасро ошкор накарданд.

Дараҷаи рушди малакаҳои таҳлилии ҳонандагон, новобаста аз навъе, ки онҳо муайян карда мешаванд, бо дарки маҳдуди таҳлилии фаъолият, номуттаасилии бозгӯи маълумоти таърихӣ ва ҷузъҳои таркибии маҳорати гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ тавсиф мешавад.

Коркарди пойгоҳи анғезавии ташаккули малакаҳои таҳлилӣ дар дарси муқаддимаии курси таърихи халқи тоҷик дар синфи IX оғоз ёфт.

Дар ин машғулияти дарсӣ вазифа гузошта шуда буд, ки ба хонандагон зарурати фарогирии маҳорати таҳлили раванд ва далелҳои таърихӣ ҳамчун асоси таҳқиқоти таърихӣ нишон дода шавад.

Масалан, ҳамин гуна машғулият дар аввали нимсолаи якум дар яке аз мактабҳои шаҳри Бохтар гузаронда шуд.

Омӯзгор мутобиқсозии кор бо иқтибосро ба кор бурд. Ба сифати иқтибос барои дарси муқаддимаи ибораҳои Е. Брагинский «Рухияи кунҷковӣ ва таҳлил» оварда шуданд. Ба хонандагон пешниҳод гардида буд, ки андеша намоянд, чаро ин мисоли мушаххаси таърихшиносии маъруф ҳамчун иқтибос барои дарс дода шудааст.

Омӯзгор минбаъд он чиро, ки бисёр таърихшиносон дар замонҳои гузашта ва ҳамакнун вазифаи асосии омӯзиши таърих – барқарор намудани рӯйдодҳои таърихӣ мешуморанд, бозгӯ намуд.

Аммо ба ҳар сурат, ақидаҳои алтернативии Февр Л. низ садо дода, ба аҳаммияти на танҳо рӯйдодҳо, балки ба бозмулоҳизаронӣ ва таҳлили онҳо аз тарафи таърихшинос таъкид карда шудааст, зеро ӯ таъкид мекунад, ки: «Муаррих, на танҳо ҳодисаҳоро бояд бидуни қарина ё таҳқиқот сабт кунад, балки барои мулоҳиза ва тавзеҳ додани рӯйдодҳои мавҷуда кӯшиш намояд» [152]. Февр Л. дар назар дорад, ки хонандагон дар раванди омӯзиши таърих бояд на танҳо рӯйдодҳоро дар хотир нигоҳ дошта, дар қарина таҳқиқ карда, хулосаҳои мувофиқ бароварда тавонанд, балки инчунин ба рушди тафаккури таҳлилӣ, қобилияти худтаҳлил ва шарҳ додани маълумоти таърихӣ қодир бошанд.

Равиши Февр Л. ба он нигаронида шудааст, ки хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на танҳо дониш ва маҳоратро фаро гиранд, балки далелҳои таърихи гузаштaro тавзеҳ дода, бо қобилияти мушоҳидаи робитаҳои сабабу оқибат ва сохтани хулосаҳои шахсӣ дар асоси маълумоти озодона паҳншавандарo аз худ намоянд.

Омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мавзуи баррасиро ба забон овард: «Муҳимтарин ҳадаф аз донишони таърих чист: тасдиқи маълумоти таърихӣ ё шарҳу тафсири он?».

Зимни суҳанронӣ теъдоди бештари хонандагон фикри худро ибраз намуда, чунин баён доштанд, ки барои он ки таърихро аз худ кунанд, онҳоро лозим аст, ки рӯйдодҳои таърихро бо шарҳу тавзеҳашон донанд ва ҳамзамон тамоми мавонеи пайдошударо дар ин масир аз сари роҳи хеш дур кунанд ва он гоҳ бо итминони комил метавон гуфт, ки онҳо дар масири таърихазбаркунӣ муваффақ маҳсуб мешаванд. Ин нукта яке аз паҳлуҳои асосии ин матлаб ба ҳисоб меравад.

Омӯзгор таъкид кард, ки М. Блок, Е. Барагинский ва дигар олимони маъруф ба таърих ҳамчун имкони барқароркунии манзараи воқеии равандро ва далелҳои замони гузашта ва ҳам ҷузъи мустақили эҷодӣ тавачҷуҳ намудаанд. Аз ин рӯ, дар синфҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳлили таърихро ба роҳ монда, на танҳо барои дарки маълумоти таърихӣ, балки барои роҳандозии фаъолияти таҳлилӣ ва мулоҳиза оид ба маълумоти таърихӣ низ кор мекунад.

Чаро мустақилона таҳлил кардани рӯйдодҳо талаб карда мешавад?

Баъд аз ин омӯзгор аз Ф. Энгелс ва М. Блок иқтибос меорад, ки маълумоти (матнҳо) таърихӣ танҳо вақте бозгӯ мешаванд, ки муҳаққиқ маҳорати пурсиданро дорад.

Таърихнигор бояд «саволнома»-и худро тартиб диҳад ва «саволнома»-и ба таври сохторӣ мураттабгардида ба андешаи маҷозии яке аз шахсияти маъруф «ҷазбкунанда барои аррамайдаи манбаи ҳуҷҷатӣ» хидмат мекунад.

Таълимгирандагон вазифадор карда шуданд, ки рӯйхати супоришҳоро барои омӯختани як ҳодисаи фарҳангии таърихӣ, шабеҳ шӯриш таҳия кунанд. Дар ҷараёни баррасии ин супориш таълимгирандагон он масоиле, ки марбут ба исёну шуриш мебошад, аз қабилӣ сабабҳои шӯриш, ҷараёни шӯриш, таносуби нерӯҳо ва асмоли инро мушаххас карданд. Вале таълимгирандагон мушаххас карда натавонистанд, ки шуриш дар заминаи

кадом замина омӯхта мешавад ва инчунин шуриш бо кадом натиҷа меанҷомад.

Омӯзгор ба хонандагон чунин савол дод: «Сабабҳои» далелҳои таърихӣ чи маъно доранд? Ба ин савол посухҳои зерин гирифта шуданд:

«Сабаб чизест, ки бе он ҳеҷ оқибате наметавонист бошад»;

«Сабаб вақте ҳастанд, ки ба чизе таъсир расонида мешавад»;

«Бе ангеza баҳонаҳои шӯришро фаҳмидан мумкин нест».

Дигар омӯзгорон ҳамчун иштирокдорони озмоиш, инчунин дараҷаи мувофиқи тафсилотро нишон доданд.

Таҳлили посухҳо дар қорҳои муассисавӣ нишон медиҳад, ки хонандагони синфҳои боло дар бораи сабабҳои раванду далелҳои таърихӣ сарфаҳм рафтаанд. Аммо ба ҳар ҳол, тасаввуроти мазкур, чунон ки озмоиш аз баёни ҷавобҳои хонандагон нишон медиҳад, ба таври худбахудӣ ташаккул ёфта, дар дараҷаи зершӯр эътироф мешаванд. Аз ин рӯ, аз ҷониби хонандагон муайян кардани таърифи «сабаб» ва «оғозӣ» далелҳои таърихӣ ҳеҷ гоҳ худсарона нест.

Омӯзгор посухҳои хонандагонро ба низом дароварда, пешниҳод кард, ки ин таъриф муайян карда шавад: «Муносибати байни сабабу натиҷаро робитаи сабабу оқибат меноманд».

Равишҳои омӯзгор дар ин дарс ҷиҳати кӯшиши равшан кардани идроки хонандагон дар бораи мазмуни таърифи «моҳият» бенатиҷа аст.

Омӯзгори МТМУ моҳияти ин шарҳу тафсирро чунин нишон додааст: «Моҳияти падида хусусияти хос аст, ки бидуни он шартӣ зарурӣ аҳаммияти худро аз даст медиҳад». Дар раванди озмоиш иштирокдорон пай бурданд, ки маҳз мафҳуми муҳтаво барои хонандагон ҳангоми азхудкунии малақаҳои таҳлилии мушкилиҳои зиёд ба бор меорад. Омӯзгор минбаъд қайд намуд, ки ҳангоми аз худ намудани маълумот дар бораи рӯйдоди таърихӣ ҳам сабабу муҳтаво ва ҳам паёмадҳоро доништан зарур мебошад.

Банди оид ба пурсиш, ки мероси таърихӣ аз чӣ иборат аст, барои хонандагон мушкилиҳои ҷиддӣ ба миён наоварда, чунин натиҷаҳо ба даст

омад: «Аз оқибатҳои ногузири амалҳои худ наметавон фирор намуд». Дар охири дарс омӯзгор ба масъалаи мазмуни иқтибосе, ки ҳамчун эпиграф пешниҳод шудааст, баргашт. Дар раванди мубоҳиса хонандагон чунин фикр баён карданд, ки ин иқтибоси ба сифати эпиграф ба дарс овардашуда, аз он сабаб аст, ки «Ф. Энгелс барои таърихшинос на танҳо далелҳои таърихӣ, балки донишгари оқибатҳои амали худ низ муҳим аст».

Сипас, омӯзгор тавзеҳ дод, ки омӯзиши мустақилонаи далелҳои таърихӣ азхудкунии ҳатмии малакаҳоро дар назар дорад, ки сабаб, муҳтаво, паёмадхоро муайян мекунад ва дарки таърих ба фаъолияти зеҳнӣ табдил меёбад.

Коркарди пойгоҳи ҳавасмандгардонии азхудкунии малакаҳои гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ дар дарсҳои минбаъда бо тавзеҳи амалии қолабҳо ва намунаҳои таҳқиқоти таърихӣ рӯйдодҳо ва падидаҳо аз ҷониби омӯзгор якҷоя карда шуд. Дар раванди таҳқиқот ин ҳадаф дар ду марҳила амалӣ карда шуд. Дар баъзе мавридҳо, барои нишон додани намунаи таҳқиқоти мукаммали таърихӣ дарсҳои алоҳида истифода мешуданд.

Ҳалли мушкилот бо истифода аз супоришҳои зеҳнии таҳияшуда низ анҷом ёфта метавонист. Супоришҳои мазкур иборат аз як қолаби иҷрои таҳқиқоти таърихӣ дар шакли бештар аёнӣ ва мухтасар иборат буда, кори мустақилонаи хонандагонро дар дарс барои азхудкунии амалҳо ташкил мекарданд. Барои омӯзгороне, ки дар озмоиш иштирок доштанд, гунаи кор бо супоришҳои барзиёди мураккаб мувофиқ ва муносиб баромад. Ҳамин тариқ, лоиҳаи дарсҳо ва семинарҳои махсус, ки барои пешниҳоди қолаби таҳқиқоти таърихӣ пешбинӣ шудаанд, қатъ карда шуд.

Хулосаи боби сеюм

Дар рушди тафаккури интиқодӣ, маҳорати таҳлилӣ ва баҳодиҳии далелҳои таърихӣ, сабабу оқибатҳои онҳо равишҳои методӣ, тарзҳо, усулҳо ва воситаҳои ташаккули тафаккури интиқодӣ дар давраи азхудкунии донишҳои таърихӣ нақши муҳим доранд. Корбурди технология ва усулҳои гуногун ба хонандагон кумак мекунад, ки на танҳо далелҳоро мулоҳиза

намоянд, балки инчунин муносибатҳои ниҳони байни рӯйдодхоро бубинанд, қобилияти андешаи мустақилонаро инкишоф диҳанд.

Ширкат дар баҳсу суханронӣ ва дигар нишасту гуфтугӯҳо ва боз корҳои мухталиф дар замина омӯзиши сарчашмаю манбаъҳо ба таълимгирандагон дар масъалаи омӯختан ва аз бар кардани ҳодисаҳои таърихӣ кумак мекунанд. Инчунин ин қабил корҳо ба таълимгирандагон кумак мекунанд, ки малакаҳои таҳлилии онҳо ташаккул ёфта, онҳо ба масъалаҳои таърихӣ бештар ворид шуда онҳоро дарк кунанд.

Корбурди технологияҳои иттилоотию иртиботӣ, воситаҳои таълими чандрасонаӣ ва рӯнамоиҳои аёнӣ низ ба рушди тафаккури интиқодӣ дар хонандагон мусоидат намуда, раванди таълимро шавқовар ва дастрас мегардонад.

Агар мо хоста бошем, ки хонандагон ва таълимгирандагон ба таври мустақилона даст ба кор шаванд ва барои ба даст овардани ин ё он иттилоот ва ё ахбор қовишҳои илмӣ анҷом диҳанд, моро лозим аст, ки қабл аз ҳама барои ин кор шароит муҳайё кунем, яъне ба он маъно, ки шароит шартӣ аввали иҷроӣ ҳамагуна қорҳост, он ҳам шароити муносиб, ки воқеан замина барои иҷроӣ воқеии қорҳо шавад. Сониян, дар ин масир истифодаи метод ва усулу равишҳо хеле муассир мебошанд. Таҳияи шароит ва ба қор гиритфани усулу равишҳои дархӯр тафаккури интиқодии таълимгирандагонро тақон дода ба онҳо дар заминаи аз худ қардани донишҳои таърихӣ кумак намуда, имқон фароҳам меорад, ки онҳо ба танҳои ин ё он ҳодисаро таҳлил намуда, онро аз паҳлуҳои мухталиф арзёбӣ намоянд. Яъне барои андеша ва фикри хеш далоили муътамад ба даст биоваранд.

Озмоиш нишон дод, ки ҳамгироии методҳо ва супоришҳои таҳлилий дар таълими таърих на танҳо дараҷаи дониши хонандагонро аз ин фан хеле беҳтар менамояд, балки ба амиқтар омӯхтани воқеаҳои таърихӣ, рушди малакаҳои таҳлили интиқодӣ ва ташаккули маҳоратҳои мустақилона таҳлил ва тавсиф қардани рӯйдодҳои таърихӣ имқоният фароҳам меоварад.

Ошкор карда шуд, ки хонандагон аз рӯйи ин амсила таҳсилкунанда ба омӯзиши далелҳои таърихӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, дар баррасиҳо ғаёлона иштирок намуда, ба таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ бо мулоҳизаи бештар иқдом мекунанд. Ин нукта шаҳодат медиҳад, ки дар хонандагон на танҳо маҳоратҳо, балки малакаҳои тафаккури интиқодӣ низ рушд меёбанд, ки он ҷузъи асосӣ барои дарки мураккабӣ ва гуногунҷанбагии раванди таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, корбурди технология барои рушди тафаккури таҳлилӣ ба таҳлили амиқи иртиботи хонандагон бо гузашта, имрӯз ва оянда мусоидат мекунад, ки барои ташаккули дарки бошууронаи таърих ва тарбияи бошууронаи шаҳрвандӣ аз аҳаммияти калидӣ бархӯрдор мебошад.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои озмоиш тасдиқ мекунанд, ки корбурди тақмили техникаи барои рушди тафаккури таҳлилӣ ҳангоми таълими ғанни таърих дар дарсҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон як воситаи тавоноии ташаккул додани на танҳо дониши густурда, балки маҳорат ва малакаҳои зарурӣ барои иҷтимоисозии бомуваффақият дар марҳилаи кунунӣ, ки барои тақмили раванди педагогӣ ва рушдҳои имкониятҳои ғарбии ҳар як хонанда самтҳои нав ва роҳи ҳалҳои замонавиро фароҳам менамояд.

Метавон чунин натиҷа гирифт, ки амсилаи озмоишӣ дар заминаи тараққии ҳофизаи таърихӣ таълимгирандагон ва инчунин мукамалғадони тафаккури таҳлилӣ бо таваҷҷуҳ ба усули ҳамгироии омӯзиш мухталиф ва хеле пурмуҳтавою ғарф бошад.

Бо дарназардошти натиҷаҳои ин амсила, ҳулосаҳо чунинанд:

I. Рушду тақони тафаккури интиқодӣ: таълимгирандагоне, ки дар ҷараёни ин барнома ширкат меварзанд, дар онҳо дар заминаи таҳлил ва андешаронӣ ва овардани далелу бурҳонҳои амиқ барои исботи ин ё он андешаи ҳеш тақони ҷиддие ба амал меояд. Ва ин таълимгирандагон он қадар рушду тараққӣ мекунанд, қодир ба ироаи андеша ва назароти муҳимми ҳаёту зиндагӣ мегарданд, яъне онҳо аз назари андешаронӣ ва овардани далоили муътамад то ба ин ҳад рушд мекунанд.

II. Ҳавасмандсозии шавқу рағбат ба таърих: ҳамгироии усулҳои таҳлилӣ дар раванди омӯзиши таърих раванди таълимро интерактивӣ ва

шавқовар мегардонад, ки дар навбати худ таваҷҷуҳи хонандагонро ба фанни таърих меафзояд. Хонандагон ба омӯзиши таърих бештар ҳавасманд мешаванд, зеро онҳо арзиш ва аҳаммияти иттилооти таърихиро дар замони муосир дарк мекунанд.

III. Такмилдиҳии қобилияти таҳлилӣ: амсилаи озмоишӣ барои такмил додани малакаҳои таҳлилӣ, ба монанди қобилияти таҳлили интиқодии манбаъҳо, муайян кардани робитаҳои сабабу оқибат ва омӯзиши ҷанбаҳо ва андешаҳои гуногун кумак мекунад. Ин малакаҳо на танҳо барои фаъолияти таълимӣ, балки барои рушди шахсии хонандагон аҳаммияти калидӣ доранд.

IV. Рушди ҳофизаи таърихӣ: хонандагон дарк мекунанд, ки ҳофизаи таърихӣ дар тарбияи мансубияти миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва шуури иҷтимоӣ, ки дар ташаккули муносибати эҳтиромона ба таърихи ҳамватанон ва кишварҳои хориҷӣ мусоидат мекунад, аҳаммияти ҳофизаи таърихӣ дорад.

V. Азхудкунии малакаҳои худомӯзӣ: амсилаи хонандагонро ба ҷустуҷӯи мустақилонаи иттилоот, баррасӣ ва муттаҳидсозӣ ҳавасманд месозад, ки ҷузъи асосии таълими бефосила мебошад. Хонандагон савол доданро меомӯзанд, кӯшиш мекунанд, ки ҷавоб пайдо карда, озмоиши шахсии худро мубодила кунанд.

VI. Мутобиқшавӣ ба шароити кунунӣ: дар замони технологияҳои иттилоотӣ селани иттилоот афзоиш ёфта, қобилияти тафаккури таҳлилӣ аҳаммияти ҳалкунанда пайдо мекунад. Амсилаи озмоишии рушди ҳофизаи таърихӣ тавассути ташаккули тафаккури таҳлилӣ хонандагонро барои ҳамкориҳои босамар бо иттилоот омода мекунад, ки асоси муваффақият дар ҷаҳони муосир мебошад.

Хулласи калом, амсилаи озмоишӣ на фақат ба як ҷиҳат ҳамчун василаи санҷидашуда барои мулоҳизаи амиқи дарки таърихӣ хизмат мекунад, балки барои рушди интиқоди ақлонӣ дар хонандагон мусоидат мекунад. Вақте таълимгирандагон ҳодиса ва воқеаҳои таърихиро меомӯзанд дар онҳо малакаҳои таҳлилӣ ва қобилияти дарку фаҳми сабабу натиҷаи он ҳаводис ба амал меояд. Ин амалҳо таълимгирандагонро дар ҷараёни ҳаёту зиндагӣ ва дарёфти мавқеи зиндагии онҳо дар ҳаёт кумак мерасонад. Ин фаъолиятҳо боиси боло рафтани сатҳи донишу малака ва дигар сифатҳои касбии таълимгирандагон мешавад.

ХУЛОСА

Дар хулоса натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон дода шуда, натиҷаҳо ва мушоҳидаҳо ҷамъбаст гардида, хулосаҳои мушаххас бароварда шуда, дурнамои омӯзиши минбаъдаи мавзӯ муайян карда шудааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ:

1. Раванд ва натиҷаҳои озмоиши анҷомёфта ба муайян кардани дурустии фарзияи пешниҳодшуда мусоидат карданд. Дар назар дошта шуда буд, ки ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон метавонад ба рушди ҳам шуури таърихӣ, ҳам дараҷаи умумии фарҳангии онҳо мусоидат намояд. Маълумоти озмоишӣ фарзияи таҳқиқотро тасдиқ намуда, имкон дод, ки шароити пешниҳодшудаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шаванд [1-М].

2. Усулҳои пешниҳодшудаи ташаккули малакаҳои таҳқиқотии таърихӣ ба амалисозии рушди имкониятҳои азҳудкунии таърих мусоидат мекунад. Дар асоси нуктаҳои равиши инфиродӣ, омӯзиши методологӣ, педагогӣ, психологӣ ва маводи методӣ раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ дар асоси мантиқи рушди қобилияти маърифатии хонанда, аммо на кори таҳқиқотии самти таърих амалӣ карда шавад [5-М].

3. Амсилаи омӯзиши озмоишӣ ба равишҳои низомнокӣ ва шуурнокии ғайолият асос ёфтааст. Равиши бонизом ҳамчун пойгоҳи таълими таърих, асоси ташкили раванди ташаккули малакаҳо ва заминаи сохтани ҳуди раванди ташаккули малакаҳо истифода мешавад. Шарти асосӣ мулоҳизанокии амалҳои омӯзгор ва хонандагон аст. Мулоҳизанокии омӯзгор дар ташаккул ва тарҳрезии ҳадафманди раванд, мулоҳизанокии хонандагон тавассути воридсозии равишҳои педагогӣ ва ташкили назорати мустақилона таъмин мегардад.

Дар ин замина, омӯзгор нақши роҳнамо, мушовир ва ҳамоҳангсозро мебозад, ки барои хонандагон фазои мусоидро барои кашфиёт ва омӯзиши мустақилона фароҳам меорад. Омӯзиши озмоишӣ ба хонандагон имкон

медихад, ки донишро на танҳо аз манбаъҳои анъанавӣ, балки тавассути таҷрибаҳои шахсӣ ва таҳлили натиҷаҳо ба даст оранд. Ин равиш ба инкишофи тафаккури интиқодӣ, қобилияти ҳалли мушкилот ва қабули қарорҳои мустақил мусоидат мекунад.

Илова бар ин, омӯзиши озмоишӣ дар ташаккули малакаҳои коммуникативӣ нақши муҳим дорад. Хонандагон дар чараёни омӯзиш бо ҳам муошират мекунанд, фикру ақидаҳои худро баён мекунанд, баҳс мекунанд ва дар ҳалли масъалаҳои умумӣ ба мувофиқа мерасанд. Ин малакаҳо барои муваффақият дар ҳаёти шахсӣ ва касбӣ аҳаммияти калон доранд [4-М].

4. Бо таъки ба мулоҳизаҳои дар боло зикршуда, таҷрибаи таҳқиқотӣ имкон дод, ки принципҳои методологии зерин барои ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон таҳия карда шаванд:

- дар раванди ташаккули қобилияти таҳлилӣ бояд на мантиқи омӯзиши хронологияи таърихӣ, балки мантиқи инкишофи қобилияти маърифатии хонандагон афзалият дошта бошад;

- истифодаи равиши маҷмӯӣ ҳамчун пояи методологии гузаронидани таҳлили таърихӣ дар муассисаҳои таълимӣ зарур аст;

- таҳияи муназзами раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ дар асоси ҳамоҳангии ҷузъҳои ҳавасмандкунанда, муҳтавоӣ ва вазифавӣ ба роҳ монда шавад;

- таҳлили сохтори малакаи таҳқиқоти таърихӣ гузаронида шавад;

- муайян намудани ҷанбаҳои (қисматҳои) асосии дарс, ки ягонагии ҳам муҳтаво ва ҳам иштирокдорони равандро таъмин месозад;

- дар ин масир боястӣ тавоноии таҳлил кардан дар ҷаҳорҷӯби қорҳои умумӣ ва қолаби қорҳои ёрирасон роҳандозӣ карда шавад;

- дар хонандагон вучуд доштани дараҷаи муайяни рушди тафаккури концептуалӣ, мантиқӣ ва худбаҳодиҳӣ ба назар гирифта шавад;

- таъмини хонандагон бо дониши мантиқӣ, ки истифодаи мустақилона ва огоҳонаи малакаҳои ҳосилшударо кафолат медиҳад;

- самтнок гардонидани усулҳои ташаккули малака дар муҳтавои дарс;
- танзими раванди ташаккули қобилиятҳо дар асоси фаъолияти муташаккилонаи ислоҳӣ ва таҳлили омӯзгор ба роҳ монда шавад;
- мутобиқсозии фаъолияти хонандагон дар самти худтанзимкунии раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ ва натиҷаҳои кори мустақилона таъмин карда шавад [1-М].

5. Дар раванди таҳқиқот ошкор гардид, ки раванди ҳадафмандонаи таҳсилот бо риояи қаринаи мазкур фаъолияти ақлонии хонандагонро зиёд намуда, дар қобилияти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба омӯзиши рӯйдодҳои таърихӣ бо мантиқи мувофиқ, дар рушди робитаҳои ташкилшаванда ва мулоҳизанокии фаъолият зоҳир шудааст [4-М].

6. Дар раванди таҳқиқоти мазкур тамоюл ба тафриқаи дараҷавии ташаккулёбии малакаҳои таҳлилӣ ошкор гардид. Дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки дар ибтидои татбиқи таълими амалигароёна мушкilot дар арзёбии мувофиқати корҳои таълимӣ ба сатҳи инкишофи маҳоратҳо ба назар мерасид. Фарқияти байни сатҳҳо на аз рӯйи мантиқ ва пайдарҳамии баён, балки аз рӯйи такрори ҳодисаҳои таърихӣ муайян мегардид. Дар натиҷаи истифодаи маҷмуи вазифаҳои таҷрибавӣ дар охири таҳқиқот, тафовут дар сатҳи ташаккули маҳоратҳо чунин зоҳир шуд: аз 9% то 15% хонандагон сатҳи баланд, аз 40% то 70% сатҳи миёна ва аз 20% то 30% дар сатҳи пасттарини рушди маҳоратҳо қарор доштанд [2-М].

7. Дар раванди озмоиш монеаҳое ошкор карда шуданд, ки барои муайян кардани қобилиятҳои маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон доданд. Ҳангоми пешниҳоди фарзияи корӣ дар назар дошта шудааст, ки ташаккули самараноки малакаҳои таҳлилӣ дар ҳолати дар хонандагон вуҷуд доштани дараҷаи муқарраршудаи ташаккули худмулоҳизанокии концептуалӣ ва мантиқӣ имконпазир аст. Дар робита ба ин, тағйироти назаррас дар рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон гувоҳӣ медиҳад, ки дараҷаи қобилияти маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба амалӣ гардидани натиҷаҳои пешбинишуда

мусоидат мекунад. Аз дидгоҳи дигар, дар раванди таҳқиқот дараҷаи нокифояи азхудкунии малакаҳо аз тарафи хонандагон ошкор гардид. Мушкилоти калонтарин барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳқиқоти инфиродӣ дар бораи рӯйдодҳо ё падидаҳои таърихӣ ва мустақилона шарҳ додани объектҳои таҳқиқоти таърихӣ буд. Ин тасдиқ мекунад, ки қобилияти маърифатии хонандагон, бахусус худвокуниш ба онҳо имкон намедихад, ки ба азхудкунии босуръати амалҳои таҳлилӣ муваффақ шаванд. Бояд ба назар гирифт, ки такмили фаъолияти маърифатии хонандагон ва ташаккули маҳорату малакаҳо ба таври мувозӣ сурат мегирад. Ҳамин тавр, мутаносибан, ба феҳристи пешниҳодҳо оид ба такмил додани раванди ташаккули малакаҳои таҳлилӣ илова бояд намуд.

Зарур доништа мешавад, ки фосолаи замони раванди ташаккули малакаҳо васеъ карда шавад. Мо дар ин ҷадвал марҳилаҳои дахлдори кор оид ба ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон ва нуктаҳои асосии онҳоро пешниҳод мекунем [5-М].

Марҳилаҳои омӯзиш оид ба ташаккули малакаҳо:

1. Марҳилаи омодагӣ;
2. Марҳилаи ташаккулдиҳанда;
3. Марҳилаи ниҳой;

8. Тамрини ҷузъҳои ҷудогона ва таркибии ин амсилаи ташаккули маҳоратҳо аз муайян кардани сабаб ва оқибатҳои рӯйдодҳои таърихӣ, муайян кардани асосӣ ва дуюмдараҷа, иҷрои муқоиса, хулосаҳо ва ғайра иборат аст.

Коркарди ҷузъҳои асосии таҳқиқоти таърихӣ ва роҳҳои гуногуни иҷрои амалҳо бо истифода аз равишҳои педагогӣ, азхудкунии малакаҳои амалӣ ва азхудкунии малакаҳои асосии таҳлилӣ. Гузаронидани таҳқиқот дар бораи далелҳои таърихӣ дар асоси равишҳои гуногун ба рӯйдодҳои таърихӣ ва манбаъҳои ғайристандартӣ иттилоот [3-М].

9. Ба даст овардани натиҷаҳо ҳангоми рушди малакаҳои таҳлилӣ аз дараҷаи ҳадафманд будани амали омӯзгор вобаста аст. Ба назар мерасад, ки

доираи умумии малакаҳои маърифатии хонандагонро дар стандартҳо ва барномаҳои таълимӣ муайян намуда, ба омӯзгорон оид ба сохтор, пайдарпайӣ ва марҳилаҳои ташаккули малакаҳои муҳимтарин як қатор тавсияҳои махсуси тафсилоти талаботи стандартҳои таҳсилоти роҳам овардан мумкин аст [5-М].

10. Раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ дар шароити пурзӯр шудани иқтидори роҳбарияти таълимӣ самараноктар сурат мегирад. Имконпазир мешуморем, ки ин муассирӣ ба туфайли ба матни маводи таълимӣ ворид кардани қолабҳои мувофиқ ва намунаҳои иҷроӣ амалҳо - масалан, ҷустуҷӯи сабабҳои рӯйдодҳои таърихӣ, мисолҳои идроки рӯйдодҳои таърихӣ бо истифода аз навҳои гуногуни тафаккур ва ғайра муяссар мегардад. Методологияи маводи таълимӣ мувофиқи мантиқ ва дараҷаҳои ташаккули малакаҳо ҳадафмандона роҳнамоӣ мегардад [1-М].

Робитаи бисёрфаннии курсҳои таърих ва ҷомеашиносӣ, ба он унсурҳои муҳтавои охирин, ки ба хонандагон барои аз худ намудани низоми концептуалӣ, методҳои таҳқиқоти иҷтимоӣ гуманитарӣ ва ғайра имкон медиҳанд, таваҷҷуҳ дода, мустаҳкам кардан лозим аст.

11. Дар ташаккули малакаи таҳлилӣ дараҷаи таҳассуси омӯзгорон нақши асосиро мебозад. Бартариҳои чунин курсҳоро дар раванди бозомӯзии омӯзгорон низ метавон истифода бурд [3-М].

12. Баргузори таҳқиқот имкон дод, ки вобастагии мутақобилаи наздики мушкilotи вижаи дарс, ки дар онҳо мақсади бартаридошта, рушд ва тағйир додани самти таълим дар асоси худтанзимкунӣ ва худназораткунии хонандагон мебошад, дар раванди таълим тасдиқ карда шавад [4-М].

Мо чунин мешуморем, ки камбудии мавҷуда таҳқиқоти иловагии назариявӣ ва озмоиширо талаб мекунанд.

13. Дар ҷараёни озмоиш ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташаккули ҳофизаи таърихӣ дар раванди таълим бо истифода аз технологияи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ таҳлил карда шуданд. Бо дарназардошти таҳлилҳои гузаронидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамгироии методҳои

рушди тафаккури таҳлилӣ ҳангоми омӯзиши таърих на танҳо талабот, балки вазифаи ҳатмӣ ивазнашавандаи низоми таҳсилоти муосир низ мебошад [2-М], [4-М].

14. Мушаххас карда шуд, ки истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар чараёни аз худ кардан ва омӯхтани таърих нафақат ба дониستاني ҳодиса ва падидаҳои таърихӣ кумак мерасонад, балки дар таълимгирандагон андешаи интиқодӣ ва дигар маҳоратҳои касбиро тарбия мекунад. Чунин корҳо, дар маҷмӯъ, ба рушду нумуи инсон ва шакл гирифтани ҳислати он ва мавқеи маданияи ӯ мусоидат мекунад [5-М].

15. Муқаррар гардид, ки рушди тафаккури таҳлилӣ тавассути таҳлили таърихӣ ба ташаккули эҳтиром ва ифтихормандии амиқ ба мероси таърихӣ дар хонандагон, дарки аҳаммияти ҳифзи ҳофизаи таърихӣ барои наслҳои минбаъда мусоидат мекунад. Хонандагони МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди интиқоли озмоиши таърихӣ, саҳмгузори дар тарбияи шуури шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ нақши шахсии худро дарк мекунанд [3-М].

16. Муайян карда шуд, ки принципи бунёди ин технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ, интерактивӣ ва ҷолибтар кардани раванди таълим барои иштирокдорони раванди таълим, баланд бардоштани хоҳиши омӯхтани таърих, ҳавасманд кардани фаъолияти фаъоли таълимӣ, мусоидат ба азхудкунии бомуваффақияти маводи таълимӣ мебошад [2-М], [4-М].

Ҳамин тариқ, ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон ва тақмили техникаи тафаккури таҳлилӣ вазифаи мураккабест, ки равиши гуногунҷабҳа ва ҳамкориҳои наздики муассисаҳои таълимӣ, ҳайати омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳоро талаб мекунад. Ҷорӣ намудани ин амсилаи таълим ҳам ба баланд бардоштани сифати таълим ва ҳам барои муайян кардани принципҳои асосии рушди мулоҳизаи интиқодии равандҳои таърихӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми мероси фарҳангии таърихӣ мусоидат мекунад.

Мо чунин мешуморем, ки камбудиҳои мавҷуда таҳқиқоти иловагӣ назариявӣ ва амалиро талаб мекунанд.

Тависияхо барои истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал:

1. Муҳите, ки дар чорабиниҳои фарҳангию иҷтимоӣ ба таври сунӣ аз тарафи омӯзгорон амсиласозӣ мешавад, ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ таъсири калон мерасонад. Муҳим он аст, ки чорабиниҳои баргузоршаванда на ҷанбаи маҳдуди таълимӣ, балки ба иштироки шахсии хонандагон дар ин чорабиниҳо ва фаъолияти бевоситаи бошууронаи онҳо нигаронида шавад.

2. Равиши шахсию фаъолиятӣ дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ ва малакаҳои тафриқавӣ ва таснифии арзишҳо нақши ҳалкунанда дорад.

3. Омил ва сарчашмаҳои иттилоотии зерин ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон таъсири мусбат мерасонанд:

- маҷмуи таҳқиқоти таърихӣ;
- адабиёти публитсистии ба озмоиши замони гузашта асосёфта дар тавсифи рӯйдодҳои ҷорӣ ва муайяншуда;
- китобҳо дар бораи олимон, илм ва дастовардҳои он, ки ҷузъи раванди таърихӣ низ мебошанд;
- адабиёти таълимии дар осори таърихшиносон пешниҳодшуда ба дарки гурӯҳи синну солии хонандагон мувофиқ;
- асарҳои бадеӣ дар мавзӯҳои таърихӣ, ки дар онҳо дар баробари таҳайюлот далелҳои муътамади дар риштаи ривоят бофташуда ҷой доранд;
- нишондодҳои субъективии шохидони айнӣ, ки рӯйдодҳои муҳимми таърихиро аз сар гузаронидаанд, инчунин иштирокдорони бевоситаи ин рӯйдодҳо.

4. Ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ, пеш аз ҳама, сифати дониш дар соҳаи таърих таъсир мерасонад. Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳофизаи таърихӣ метавонад ниёзи табиӣ инсонро бошад, ки аз таъсири гузаштаи ватани худ дар рушди минбаъдаи он огоҳ аст. Ҳамин тавр, тамоми фаъолияти инсон ва ҷомеа бевосита ба ҳофизаи таърихӣ вобастагӣ дорад.

5. Таъсири беруна ҳофизаи таърихиро ташаккул дода, мавҷудияти субъектро ҳамчун инсон таъмин мекунад.

6. Содасозии ҳофизаи таърихӣ дар омӯзиши анъанаҳои халқи худ

ифода меёбад, вале арзиши онҳоро набояд нодида гирифт, зеро шавқу рағбат ва орзумандӣ ба онҳо низ боиси таваҷҷуҳи минбаъдаи ҳофизаи таърихӣ ба маънои васеи он мегардад.

7. Шартҳои асосии таъмини саводнокии таърихӣ ҳамонон мавҷуд будан ва дастрас намудани иттилооти боэътимод дар бораи рӯйдодҳо маълумот ва падидаҳои таърихӣ мебошад. Эътимоднокии маълумот ва мувофиқати онҳо ба ташаккули ҳофизаи таъсири мусоид мерасонад.

8. Муҳит ва доираи фаъолияти ҳаётии инсон аз бисёр ҷиҳат дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ нақш, аҳаммият ва таъсир мерасонад.

9. Раванди тарбияи хонандагон ҳатман бедор кардани шавқу рағбат ба таърих ва муносибати мусбат ба таърихро дар бар гирифта, ташаккули тимсоли ҷолибу пурмазмунӣ Ватанро дар шуури онҳо бояд ба вуҷуд оварад.

10. Тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар машғулиятҳои таълимӣ ва корҳои беруназсинфӣ бояд дар қатори дигар фаъолияти лоиҳавӣ, ки ба рушди худшиносии хонандагон нигаронида шудаанд, бо фаъолиятҳои дастаҷамъӣ ва ҳалли масъалаҳои гуногунсатҳӣ алоқаманд бошанд.

11. Муассисаи таълимӣ яке аз ниҳодҳои асосиест, ки имкони татбиқи самараноки тарбияи ҳофизаи таърихиро боз менамояд, зеро он қудрати бедор кардани воқеиҳои амиқи отифавиро дорад.

12. Вазифаи асосии ҳофизаи таърихӣ аз нав барқарор намудани озмоиши гузашта дар воқеияти имрӯза тавассути таълиму тарбияи хонандагон ба ҳисоб меравад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Абдурахимов, Қ.С. Технологии таълими интерактивӣ [Матн] / Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа: Матбаа, 2017. – 116 с.
2. Аверьянов, А.Н. Система: философская категория и реальность / А.Н. Аверьянов. – Москва: Мысль, 1976. – 188 с.
3. Акимова, А.А., Историческая память: общественно-исторический анализ механизмов ее функционирования / А.А. Акимова, Г.Ш. Гамзаева, О.И. Казакбиева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. Серия: Исторические науки. Культурология. Политические науки. – 2022. – № 2. – С. 8-12.
4. Акимова, А.А., Историческое образование как условие формирования исторического сознания у молодых поколений россиян / А.А. Акимова, О.И. Казакбиева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. Серия: Исторические науки. Культурология. Политические науки. – 2023. – № 3. – С. 13-17.
5. Алексашкина, Л.Н. О системном подходе к развитию умений школьников при изучении истории в основной и старшей школе / Л.Н. Алексашкина // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2011. – № 5. – С. 16–24.
6. Алён, Турен Возвращение человека действующего. Очерк социологии. — М.: Научный мир, 1998. — 206 с.
7. Алиев, С.Н. Таълими проблемавӣ – воситаи фаъолонидани тафаккури хонандагон / С.Н. Алиев // Мактаби Советӣ, 1969, №11. – С. 18-20.
8. Амонӣ С. Роҳҳои ташаккули салоҳиятҳои таҳлилий-эҷодии хонандагон дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. С. Амонӣ // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018. – Душанбе, Ирфон, 2018. – С. 71-76 .

9. Андрианова, В.Е. Исторические мемы по культуре XVIII-XIX веков, как фактор формирования исторического сознания у молодёжи / В.Е. Андрианова // Национальная Ассоциация Ученых. – 2023. – № 87-3. – С. 14-24.
10. Аптикиев, А.Х. Развитие аналитических умений учащихся на уроках истории посредством использования исторических источников о Великой Отечественной войне / А.Х. Аптикиев // Одна на всех трагедия и одна Победа: Международная научно-практическая конференция к 80-летию начала Великой Отечественной войны. Сборник статей, Оренбург, 28-29 мая 2021 года / Науч. редактор Р.Р. Хисамутдинова. – Оренбург: Оренбургский государственный педагогический университет, 2021. – С. 27-32. – EDN GFFRSJ.
11. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноки (Дастур барои омӯзгор). Модули 4. Мураттибон: Алиев А., Ниёзов Ф., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. – Душанбе, 2016. – 65 с.
12. Ассманн, Я. Культурная память и ранняя цивилизация: письменность, воспоминание и политическое воображение [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.amazon.com/Cultural-Memory-Early-Civilization-Remembrance/dp/0521188024> (дата обращения: 18.04.2024).
13. Аткинсон, Р. Человеческая память и процесс обучения. – М., 1980. – С. 275-283.
14. Ахмади Дониш. Путешествие из Бухары в Петербург: Таджикгосиздат, 1960. – 175 с.
15. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. – Душанбе, Адиб, 1972. – 220 с.
16. Ахмедова, М.С. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе учебной работы // Материалы научно-практической конференции. – 2002, 30-31 октября. – С. 27-28.
17. Ашуров, Г.А. Фарҳанги маънавӣ ҳамчун шакли худшиносии шахсият (Анъанаҳо ва замони муосир) // Г.А. Ашуров // Маводи конфронси

илмӣ-амалии «Фарҳанг, таҳсилот: асри XXI». – Душанбе, 2002. – 228 с.

18. Бабаджанова, М.М. Международное значение Навруза: традиции и обряды / М.М. Бабаджанова // Приоритетные направления развития образования и науки: Сборник материалов II Международной научно-практической конференции. В 2-х томах, Чебоксары, 30 июля 2017 года / Редколлегия: О.Н. Широков [и др.]. Том 1. – Чебоксары: Общество с ограниченной ответственностью «Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс»», 2017. – С. 40-45. – EDN ZCGWSL.

19. Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной образовательной школе / Ю.К. Бабанский. – Москва: Просвещение, 1985. – 208 с.

20. Байдукова, К.А. Формирование навыков работы с историческими источниками на уроках истории / К.А. Байдукова // Тенденции развития науки и образования. – 2023. – № 98-1. – С. 30-33.

21. Баранова, Е.С. Методический потенциал исторической социологии в формировании исторического мышления старших школьников / Е.С. Баранова // Школа будущего. – 2019. – № 2. – С. 86-93.

22. Бароненко, А.С. Теория и практика формирования обществоведческой культуры учащихся старших классов среднего общеобразовательного учреждения в учебном процессе (гуманитарный аспект): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Бароненко Анатолий Сергеевич. – Челябинск, 1999. – 40 с.

23. Белова, Е.В. Социальная динамика семейной исторической памяти студентов [Электронный ресурс]. – URL: <file:///C:/Users/asus/Downloads/sotsialnaya-dinamika-semeynoy-istoricheskoy-pamyati-studentov.pdf> (дата обращения: 10.04.2024).

24. Блауберг, И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 270 с.

25. Блауберг, И.В. Проблемы методологии системного исследования / И.В. Блауберг – Москва: Мысль, 1970. – 455 с.

26. Блок, М. Апология истории или ремесло историка - издание второе, дополненное, М.: 'Наука', 1986. С 174.
27. Богоявленский, Д.Н. Психология усвоения знаний / Д.Н. Богоявленский, Н.А. Менчинская. – Москва: Изд-во Академия педагогических наук РСФСР, 1959. – 347 с.
28. Бочаров, А.В. Проблема измерения исторической значимости исторической известности исторических личностей в контексте исторической информатики / А.В. Бочаров // Информационный бюллетень ассоциации История и компьютер. – 2018. – № 47. – С. 106-107.
29. Бочкарева, Е.Д. Организационно-педагогические условия процесса воспитания исторической памяти учащейся молодежи в учреждениях культуры: личностно-деятельностный подход [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/organizatsionno-pedagogicheskie-usloviya-prots> (дата обращения: 26.04.2024).
30. Бурдьё, П. Начала. / Перевод с французского Н. А. Шматко. — М., Socio-Logos, 1994. — с. 17–18.
31. Бурдьё, П. см. Шматко Н. А. Более подробный анализ понятия «габитус» и его места в теории и исследовательских проектах П. Бурдьё см. Шматко Н. А. «Габитус» в структуре социологической теории. // Журнал социологии и социальной антропологии. Том 1. — 1998, № 2. — с. 60–70.
32. Бурдьё Пьер, Жан-Клод Пассрон: Воспроизводство: элементы теории системы образования. — Москва., 2007. 5415с.
33. Воровщиков, С.Г. Формирование универсальных учебных действий: внутришкольная система учебно-методического и управленческого сопровождения: монография / С.Г. Воровщиков, Е.В. Орлова – Москва: МПГУ, 2012. – 210 с.
34. Выготский, Л.С. Проблемы культурного развития ребенка (1928) / Л.С. Выготский // Вестник Московского университета. Сер.14. 1991. – № 4. – С. 5-18.

35. Гальперин, П.Я. Формирование исследований по формированию умственных действий / П.Я. Гальперин // Психологическая наука в СССР. – Москва: АПН РСФСР. 1959. – Том1. – С. 441- 470.
36. Гидденс, Э. А. Contemporary Critique of Historical Materialism. («Современная критика исторического материализма»), том 1 (London: Macmillan/Berkeley: University of California Press, 1981) 502 с.
37. Гидденс, Э. Устроение общества: Очерк теории структуры-ции.— 2-е изд. —М.: Академический Проект, 2005. — 528 с
38. Гиёсиев, М.И. Педагогические воззрения таджикско-персидских мыслителей X и первой половины XI века и их трансформация в современной национальной педагогике [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-vozzreniya-tadzhiksko-persidskikh-myslitelei-x-i-pervoi-poloviny-xi-veka-i-i> (дата обращения: 10.04.2024).
39. Гиннэ, С.В. Формирование базовых аналитических умений будущих инженеров-механиков: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Гиннэ Светлана Викторовна. – Красноярск, 2006. – 23 с.
40. Гревцева, Г.Я. Социализация школьников средствами гражданского воспитания: монография / Г.Я. Гревцева. – Челябинск: Изд-во «ЧГПУ», 2011. – 345 с.
41. Гумилев, Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – Л.: Гидрометеиздат, 1990. – 528 с.
42. Давлатшоев, И. Теория и практика формирования духовных качеств и ценностей личности учащихся средних общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://shurodis-dmtatt.tj/files/aD-290323-di-300623.PDF> (дата обращения: 10.04.2024).
43. Дементьева, Ю.В. Формирование аналитических умений и навыков в процессе профессиональной педагогической деятельности: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дементьева Юлия Валентиновна. – Москва, 2003. – 21 с.

44. Жане, П. Эволюция памяти и понятие времени / Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. М.: Изд-во МГУ, 1979. – С. 51-93.
45. Жарков, А.Д. Теоретико-методологические основы культурно-досуговой деятельности. Монография М.: МГУКИ, 2013. - 480 с.
46. Закирова, В.Г., Камалова Л.А. Теории и технологии мультикультурного образования. Монография. Часть первая [Электронный ресурс]. – URL: https://kpfu.ru/staff_files/F1945416352/Monografiya_Teorii_i_tehnologii_multikulturnogo_obrazovaniya.PDF (дата обращения: 10.04.2024).
47. Зиёев, Т.Н. Таърихи умумӣ. (Таърихи муосир. Давраи аввал. Солҳои 1919-1945). Китоби дарсӣ барои синфи 9. – Душанбе: Сарпараст, 2002. – 208 с.
48. Зиёев, Т.Н. Таърихи умумӣ: таърихи муосири ҷаҳон (солҳои 1945-1970). Китоби дарсӣ барои синфи 10. – Душанбе: Душанбе-Принт, 2016. – 240 с.
49. Зуева, Ф.А. Педагогические условия развития технического мышления у студентов инженерно-педагогических специальностей [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-usloviya-razvitiya-tekhnicheskogo-myshleniya-u-studentov-inzhenerno-pedagogi> (дата обращения: 26.04.2024).
50. Иматова, Л.М., Акрамова М. Значение таджикских народных традиций и обычаев в социализации детей старшего дошкольного возраста // Вестник Педагогического университета. 2018. №5-1 (77). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-tadzhikskih-narodnyh-traditsiy-i-obychaev-v-sotsializatsii-detey-starshego-doshkolnogo-vozrasta> (дата обращения: 10.04.2024).
51. Исмаилова, Д.Б. Интеграция социокультурного наследия в современное социальное пространство / Д.Б. Исмаилова, С.Р. ИшANOVA // Наука и мир. – 2019. – № 5-3(69). – С. 8-10.

52. Исторический анализ формирования и развития научного прогнозирования / Т.В. Толстухина, А.А. Светличный, И.В. Устинова [и др.] // Вопросы истории. – 2022. – № 3-1. – С. 218-226.

53. Истягина-Елисеева, Е.А. Анализ возможностей музейной педагогики в сфере формирования общекультурных компетенций личности средствами спортивно-исторического наследия / Е.А. Истягина-Елисеева // Развитие и актуальные вопросы современной науки. – 2018. – № 1(8). – С. 23-26.

54. Кабанова-Меллер, Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное формирование учащихся / Е.Н. Кабанова-Меллер. – Москва, 1968. – 288 с.

55. Кайковус, У. Қобуснома / У.Кайковус. – Душанбе: Маориф, 1979. – 192 с.

56. Каримов, Б.К. Особенности организации и проведения народного праздника Навруз / Б.К. Каримов, А.Г. Никандрова // Культура и искусство: традиции и современность: Материалы IX Международной научно-практической конференции, Чебоксары, 25 февраля 2021 года. – Чебоксары: Плакат, 2021. – С. 97-99.

57. Каримзода, М.Б. Педагогическое наследие предков и таджикской советской системы образования [Текст] // Научная монография / М.Б. Каримзода. – Душанбе: Маориф, 2019. – 203 с.

58. Каримзода, М.Б. Независимость и образование, устремлённое в будущее [Текст] // Научная монография / М.Б. Каримзода. – Душанбе: Маориф, 2020. – 298 с.

59. Каримзода, М.Б. Сифати таҳсилот ва муносибати босалоҳият ба таълим – унсурҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф [Текст] // Дастури илмӣ-методӣ / М.Б. Каримзода. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 327 с.

60. Каримова, И.Х. Ключ к сокровищнице разума и добра // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (баҳши филологӣ ва ҷомеашиносӣ). [Матн] / И.Х. Каримова. – 2000. – №4. – С. 89-98.

61. Каримова, И.Х. Культура – источник гуманизма [Матн] / И.Х. Каримова. – Душанбе, 1998. – 162 с.
62. Кармышева, Б.Н. Традиции воспитания в таджикском фольклоре [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/traditsii-vospitaniya-v-tadzhikskom-folklore> (дата обращения 7 апреля 2024 года).
63. Келле, В.Ж., Ковальзон М.Я. Теория и история: / Проблемы теории исторического процесса /. – М.: Политиздат, 1981. – 288 с.
64. Ковальченко, И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 439 с.
65. Кокандское восстание 1873-1876г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/062/603.htm> (дата обращения: 22.04.2024).
66. Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – С. 136.
67. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи 2002, №200 // Ахбори Вазорати маориф Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
68. Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Матбуот, 2003. – 24 с.
69. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, Вазорати маориф, 2006. – 48 с.
70. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2016. – 48 с.
71. Қодиров, Қ. Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик [Матн] / Қ.Б. Қодиров. – Душанбе, 1998. – 145 с.
72. Каган, М.С. К истории изучения отношений этического и эстетического // Этическое и эстетическое: 40 лет спустя. / Материалы научной конференции. 26-27 сентября 2000 г. Тезисы докладов и выступлений Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С.70-72.

73. Каган, М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). Москва., Политиздат, — 1974 — 328 с.

74. Краевский, В.В. Педагогика / В.В. Краевский, В.И. Журавлев и др. — Москва: Педагогическое общество России. — 1998. — 254 с.

75. Красноборов, М.А. Социальные технологии формирования исторической памяти обучающихся в системе среднего общего образования [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.dissercat.com/content/sotsialnye-tekhnologii-formirovaniya-istoricheskoi-pamyati-obuchayushchikhsya-v-sisteme-sred> (дата обращения: 22.04.2024).

76. Кузин, Д.В. Формирование аналитических умений учащихся на уроках истории: На материале курсов истории 10 класса [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-analiticheskikh-umenii-uchashchikhsya-na-urokakh-istorii-na-materiale-kursov-is> (дата обращения: 26.04.2024).

77. Кукар, У.Ю. Формирование исследовательских умений старшеклассников в учреждении дополнительного образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кукар Ульяна Юрьевна. — Магнитогорск, 2010. — 190 с.

78. Куприянова, Д.В. Формирование исторического мышления на уроках истории / Д.В. Куприянова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 27 (131). - С. 689-690. - URL: <https://moluch.ru/archive/131/36563/> (дата обращения: 16.04.2024).

79. Левитов, И.Д. Детская и педагогическая психология. — М.: Просвещение, 1964. — 478 с.

80. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. — Москва, 1977. — 64 с.

81. Лернер, И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер — Москва: Знание, 1974. — 304 с.

82. Локшин, Р.Б. Формирование профессиональных аналитических умений у студентов физических факультетов классических университетов:

автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Локшин Роман Борисович. – Шуя, 2009. – 26 с.

83. Лотман, Ю.М. Биосфера. СПб., 2011. – С. 167.

84. Лурия, А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов. – М.: Наука, 1974. – 172 с.

85. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам: Китоби дарсӣ [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш. – 1997. – 150 с.

86. Лутфуллоев, М. Тарбияи худшиносии ва ифтихори милли. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 1999. – 138 с.

87. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш. – 2006. – 176 с.

88. Лутфуллоев, М. Панду ҳикмат дар осори Ҷалолуддини Балхӣ. [Матн] / М. Лутфуллоев // Маърифати омӯзгор. – 2007. – №5. – С. 12 – 17.

89. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Шарқ / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 1997. – 116 с.

90. Лутфуллоев, М. Асосҳои омӯзиш [Матн] / М. Лутфуллоев. – Кобул, 1982. – 126 с.

91. Лутфуллоев, М., Абдурахимов Қ.С. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ (васоити таълимӣ). Қўрғонтеппа, 2011. 210 сах. Саҳ 58].

92. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик «Осори педагогӣ»: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Собириён», 2015. – 704 с.

93. Лутфуллоев, М. Дарс / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 126 с.

94. Лутфуллоев, М., Бобизода Ғ. Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо / М. Лутфуллоев, Ғ. Бобизода. – Душанбе, 2017. – 86 с.

95. Маргарет Арчер Общественное основание образовательных систем» (Social Origins of Educational Systems), 1979 — 848 с.

96. Мачидова, Б. Тарбияи маънавӣ / Б. Мачидова. - Душанбе, 2011. -177 с.

97. Медведева, Д.О. Трансформация социальных функций довузовской подготовки в современном российском обществе. Социологический аспект: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04 / Медведева Дарья Олеговна. – Екатеринбург, 2013. – 144 с.

98. Межуев, В.М. Социализм как идея и как реальность // Вопросы философии, 1990. № 11. – С. 20-23.

99. Мирзоён Махмуд “Эҳёи ҳофизаи таърих. Аз ҷонбозиҳои устод Айниву аллома Ғафуров то шоҳкориҳои Пешвои миллат” «Ҷумҳурият» Санаи нашр: 10.08.2022 №: 154 Мутолиа карданд: 730

100. Муллоусмонова, Г.Г. Процесс становления традиций и обрядов в социокультуре таджикского народа / Г.Г. Муллоусмонова // Инновации. Наука. Образование. – 2021. – № 36. – С. 33. – EDN PPDYNI.

101. Мулюкова, А.Г. Формирование аналитических умений обучающихся в системе довузовского образования - URL: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-analiticheskikh-umenii-obuchayushchikhsya-v-sisteme-dovuzovskogo-obrazovaniya> (дата обращения: 26.04.2024).

102. Мулюкова, А.Г. Технология развития аналитических умений слушателей подготовительного отделения вуза // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2020. – 31(154). – С. 138-152.

103. Мунавварова, Т.З. Рашидов Т.Ё. Услуби таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна (Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои таърихи мактабҳои олий).-Душанбе: «Полиграф-групп», 2014,- 272 с.

104. Муҳаммад, А. Н., Пешвои миллат ва эҳёи ҳофизаи таърихӣ. «Ҷумҳурият» №: 234. Санаи нашр: 22.11.2021.

105. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 72 с.

106. Муносибати салоҳиятноки ба таълим / Модули таълимӣ. – Душанбе, 2017. – 10 с.

107. Мухторӣ, Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои таърих дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ / Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ. – Душанбе, 29 июни соли 2018. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 58-66 с.

108. Насриддинова, М.М. О некоторых проблемах внедрения национальных обрядов и традиций в содержание национального воспитания молодежи / М.М. Насриддинова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-4-1(57). – С. 118-123. – EDN SSDHDZ.

109. Низоми таълими салоҳиятнокӣ. Модули 1. Мураттибон: Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. Душанбе, 2016. – 36 с.

110. Нора, Пьер «Между памятью и историей: Воспоминания». Представления, № 26, 1989, стр. 7-24. JSTOR, [Электронный ресурс]. – URL: <https://doi.org/10.2307/2928520> (дата обращения 7 апреля 2024 года).

111. Нуриханова, Н.К. Формирование интеллектуальных умений у младших школьников в образовательном процессе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нуриханова Наиля Камаловна. – Уфа, 2006. – 22 с.

112. Нуров, А. Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи ахлоқи хонандагони хурдсол / А. Нуров. – Душанбе, 2002. – 87 с.

113. Овсянникова, И.Г. Формирование аналитических умений у иностранных студентов в процессе изучения дисциплин профессионального цикла в педагогическом вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Овсянникова Ирина Геннадьевна. – Волгоград, 2014. – 26 с.

114. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-уми декабри соли 2018.

115. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-уми декабри соли 2019.

116. Паҳлавонов, А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои X-XII: Автореф. дисс.докт. пед. наук. [Матн] / А. Паҳлавонов. – Душанбе, 1995. – 42 с.

117. Прямикова, Е.В. Формирование социального мышления старшеклассника в процессе изучения общественных наук: автореф. дис.... канд. пед. наук: 22.00.06 / Прямикова Елена Викторовна. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.

118. Ракитов, А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982. – С. 10.

119. Раҳмонов, З.П. Педагогические основы активизации учебно-познавательной деятельности неуспевающих учеников младшего школьного возраста. – Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Худжанд. 2002. – С. 18.

120. Раҳмонов Эмомалӣ Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, - с. 228 аз ҷаҳ 60

121. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикистон дар оғозаи асри XXI: маҷмуаи маърузаҳо дар ВАО Россия / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 2001. – 22 с.

122. Раҳмонов, Э.Ш. Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1999. – 140 с.

123. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикистон: Дар солҳои истиқлолият ва худшиносӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 218 с.

124. Раҳмонов, Э.Ш. Тысяча лет в одну жизнь [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 520 с.

125. Рикер, П. Память, История, Забвение [Электронный ресурс]. – URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3613761.html>

126. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 720 с.

127. Саидзода, З., Давлатзода П., Даминова А. Мафҳумҳои бунёди назариёти сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Контраст, 2018. – 422 с.
128. Саъдии Шерозӣ Бӯстон. [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 390 с.
129. Саъдии Шерозӣ Гулистон [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 227 с.
130. Селиверстова, Е.Н. Развивающая функция обучения: опыт дидактической концептуализации / Е.Н. Селиверстова. – Владимир: ВГПУ, 2006. – 218 с.
131. Сикорская, Г.А. Формирование интеллектуальных умений старшеклассников в довузовском образовании: на основе университетской школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Сикорская Галина Анатольевна. – Оренбург, 2004. – 22 с.
132. Скиперских, А.В. Политика памяти в современном Таджикистане: от империи к национальному государству [Электронный ресурс]. – URL: <file:///C:/Users/asus/Downloads/146-188-1-SM.pdf> (дата обращения 7 апреля 2024 года).
133. Скопа, В.А. «Историческое понятие»: проблемы формирования и их место в изучении исторических событий, явлений и процессов / В.А. Скопа // Современный ученый. – 2018. – № 1. – С. 21-24.
134. Соломонова, Т.П. Формирование аналитических умений старшеклассников в гуманитарном образовании: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Соломонова Татьяна Петровна – Оренбург, 2010. – 22 с.
135. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: ҚДММ «Хирадмандон», 2012. – 109 с.
136. Султонмамадова, М.А. Танҳо асолати миллӣ ҷавононро аз ифротгарӣ нигоҳ дошта метавонад / М.А. Султонмамадова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2018, – №1(26). – С. 84-88.

137. Тавстуха, О.Г. Роль педагога в формировании эмпатической культуры: Монография / О.Г. Тавстуха, А.Н. Моисеева. – М.: ФЛИНТА, 2014. – С. 112.

138. Талызина, Н.Ф. Педагогическая психология: учебное пособие / Н.Ф. Талызин. – М.: Академия, 1998. – 288 с.

139. Тарасов, П.Ю. Формирование аналитических умений у режиссеров театрализованных представлений в процессе профессиональной подготовки в вузе колледжей: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Тарасов Павел Юрьевич. – Москва, 2010. – 25 с.

140. Таренко, Л.Б. Педагогические условия формирования аналитических умений у студентов – будущих специалистов в области информационных технологий: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Таренко Людмила Борисовна. – Ульяновск, 2010. – 218 с.

141. Тарле Е.В. «Европа в эпоху Империализма. 1871-1919» (Текст) / Е.В. Тарле – 2-е изд., доп – Москва, Ленинград: Гос. Изд-во, 1928. – 511с.

142. Тесты по истории таджикского народа для 9 класса [Электронный ресурс]. – URL: <https://infourok.ru/testy-po-istorii-tadzhikskogo-naroda-dlya-9-klassa-4648582.html> (дата обращения: 22.04.2024).

143. Титова, Е.И., Баширова А.Ю. Развитие аналитических способностей у обучающихся на уроке истории при изучении исторических документов // Студент. Наука. Регион. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-analiticheskikh-sposobnostey-u-obuchayuschihsya-na-uroke-istorii-pri-izuchenii-istoricheskikh-dokumentov> (дата обращения: 15.04.2024).

144. Тохириен, А.Ш. Интерпретация формирования исторической памяти в образе исторической личности / А.Ш. Тохириен // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2022. – № 11. – С. 36-42.

145. Тохириен, А.Ш. Педагогические аспекты формирования исторического сознания и исторической памяти в научной интерпретации /

А.Ш. Тохириен // Вестник Кыргызского Национального Университета имени Жусупа Баласагына. – 2020. – № 4(104). – С. 94-104.

146. Тохириён, А.Ш. Асосҳои назариявӣю амалии роҳҳои ташаккули рушди тафаккури хонандагон зимни таълими фанҳои филологӣ. Дастури таълимию методӣ. Ш. Душанбе, – 2020. – 69 с.

147. Усова, А.В. Формирование у учащихся учебных умений / А.В. Усова, А.А. Бобров. – Москва: Знание, 1987. – 78 с.

148. Файзалиев, Дж. Философия образования таджикско – персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики: Дисс. ...докт. педаг. наук. – Душанбе, 2014.–383 с.

149. Файзалиев, Дж. Педагогические взгляды таджикско – персидских мыслителей X-XIII вв. на формирование совершенного человека: Дис. ...канд. педаг. наук. – Душанбе, 2006. – 155 с.

150. Фаридиддини Аттор. Булбулнома / Фаридиддини Аттор. –Техрон, 1341 ҳ. – 116 с.

151. Фаридиддини Аттор. Асрорнома / Фаридиддини Аттор. – Техрон, 1338 ҳ. - 121 с.

152. Февр, Л. Бои за историю. – М.: Наука, 1992. – 629 с.

153. Формирование нравственно-патриотических качеств личности студентов-медиков на примере педагогических идей поэмы таджикского классика Фирдоуси «Шахнаме» (941-1020) [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.tajmedun.tj/ru/novosti/universitet/formirovanie-nravstvenno-patrioticheskikh-kachestv-lichnosti-studentov-medikov-na-primere-pedagogich/> (дата обращения: 15.04.2024).

154. Ҳақимов, Ҳ. Таърихи халқи тоҷик, синфи 10. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. – 263 с.

155. Ҳоҷиев А., Инъомов М. Усули таълими таърих дар мактаби миёна - Душанбе. Маориф ва фарҳанг. – 2005. 218 саҳ. Саҳ 21

156. Хобсбоум, Э.Д. От социальной истории к истории общества // Философия и методология истории. – М., 1977. – С. 116-117.
157. Ходжаев, К.Т. Педагогические взгляды мыслителей таджикского народа в XI веке [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-vzglyady-myslitelei-tadzhikskogo-naroda-v-xi-v> (дата обращения: 15.04.2024).
158. Худяков, Ю.С. Новруз - праздник мира и добра / Ю.С. Худяков // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 2014. – № 1. – С. 158-160. – EDN RYXWHB.
159. Цит. По Д.В. Шадрикову. Ментальное развитие человека. – М.: Аспект-Пресс, 2007. – С. 175.
160. Чиркова, В.М. Формирование аналитических умений у студентов-медиков в процессе изучения русского языка как иностранного: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чиркова Вера Михайловна. – Курск, 2010. – 23 с.
161. Чӯразода, Ҷ. Ҳувияти миллӣ ва ҳофизаи таърихӣ <https://pressa.tj/.../shoiri>
162. Шадриков, В.Д. Понимание развития в культурно-исторической психологии. – М., Мир психологии, 2012. – С. 20.
163. Шакурии Бухорой Муҳаммадҷон. Инсонгарои таълим ва забони миллӣ / М.Ш. Бухорой. – Душанбе, 2002. – 300 с.
164. Шапалов, В.Н. Формирование обществоведческого мышления учащихся старших классов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Шапалов Владимир Николаевич. – Тюмень, 2003. – 24 с.
165. Шарифзода, Ф. Педагогикаи ҳамгиро: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ф. Шарифзода – Душанбе: Ирфон, 2016. – 517 с.
166. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики: Учебное пособие [Текст] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон 2010. – 328 с.
167. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон: [Матн] / Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 402 с.

168. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи гуманизм ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода. – Душанбе, 2010. – 544 с.

169. Шендрикова, С.П. Понятие исторической памяти в отечественной историографии / С.П. Шендрикова, М.А. Царина // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2020. – № 4(56). – С. 147-153. – EDN EJEEOU.

170. Штомпка, П. «Культурная травма: другое лицо социальных изменений», Европейский журнал социальной теории, 2000 4: 449—466

171. Шлезингер, А. Циклы американской истории. – М., 1992. – С. 10.

172. Шматько, А.А. Историческая память и историческое мышление как базовые элементы исторического сознания: социально-философский анализ / А.А. Шматько // Евразийский юридический журнал. – 2023. – № 4 (179). – С. 507-508.

173. Эмомалӣ Раҳмонов Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар ҷаласаи тантанавӣ бахшида ба 15-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли тамаддуни ориёӣ, 8.09.2006 <http://www.prezident.tj/rus/vistupleniy040906.htm>.

174. Эмомалӣ Раҳмон «Уфуқҳои истиқлол». -Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436. С. 108-119.

175. Ядов, В. А. Социологическое исследование. Методология. Программа. Методы. — Самара, 1995. — 266 с.

176. Collingwood, R.G. The Idea of History. («Идея истории») – A galaxy book. New York. Oxford University Press. – 1956. – 511 page.

177. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy. The Collective Memory Reader. («Читатель коллективной памяти») Oxford University Press. [Электронный ресурс]. – URL: https://books.google.ru/books/about/The_Collective_Memory_Reader.html?id=Fq8R3G-0t9gC&redir_esc=y (дата обращения: 15.04.2024).

178. Marianne Hirsch. The Generation of Post memory: Writing and Visual Culture After the Holocaust [Электронный ресурс]. – URL:

https://books.google.ru/books/about/The_Generation_of_Postmemory.html?id=XSAcjn4oMxQC&redir_esc=y (дата обращения: 15.04.2024).

179. Maurice Halbwachs. О коллективной памяти [Электронный ресурс]. – URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/O/bo_3619875.html (дата обращения: 15.04.2024).

180. Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered, and Levy Daniel. The Collective Memory Reader. – Oxford Niversity Press, 2011. – 511 page.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҲӢ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ:

а) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М] Қаландаров С.А. Ташаккули малакаҳои таҳлили таърихӣ ва методологияи он // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №4 (49). – С. 114 -121. ISSN 2222-9809.

[2-М] Қаландаров С.А., Қурбонов Ф.А. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон // Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф. – Душанбе, 2024. – №4 (48). – С. 200-206, ISSN 2617- 5320.

[3-М] Қаландаров С.А., Қурбонов Ф.А. Шароити психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилий // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 12. Қисми II. – С. 356-362. ISSN 2074-1847.

[4-М] Қаландаров С.А. Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи таърихӣ тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир // С. Қаландаров / Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2025. – №1-4 (140) - С. 345-350. -ISSN 2663-5534

[5-М] Қаландаров С.А., Қурбонов Ф.А. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон // Паёми Академияи

таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2025 – №1 (55). – С. 104 -111. ISSN 2222-9809.

б) Мақолаҳои дар маҷмуаи маводи конференсия ва нашрияҳои дигар батабърасида:

[6-М] Қаландаров С.А. Нақши китоби “Тоҷикон”-и Бобоҷон Ғафуров дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ хонандагон // Маводи Конференсияи илмӣ – назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобоҷон Ғафуров дар мавзӯи «Бобоҷон Ғафуров – муаррифгари таърих ва тамаддуни тоҷикон». 16 декабри соли 2023. Бохтар, 2023. – с. 216-219.

[7-М] Қаландаров С.А. Эҳёи ҳофизаи таърихӣ дар асарҳои таърихӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Маърифати ҳуқуқӣ - омили инкишофи давлати ҳуқуқбунёд», бахшида ба 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ». - 21-22-юми ноябри соли 2024. – Душанбе, “Мулквар”, 2024. – с. 235.

[8-М] Қаландаров С.А. Нақши ҳофизаи таърихӣ дар ташаккули ҳувият ва худшиносии миллӣ // Республиканской научно-практической конференции «Актуальные проблемы лингвистики и перевода», посвященная реализации Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года и 30-летию принятия Конституции Республики Таджикистан (8 ноября 2024 года) – Душанбе, 2024. – с.381.

[9-М] Қаландаров С.А. Ҳофизаи таърихӣ ниёгони тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии мутафаккир Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ байналмилалӣ дар мавзӯи «Мақоми Мавлоно Балхӣ дар фарҳангу адаби милливу умумибашарӣ». - 13 – 14 декабри соли 2024. -Бохтар, 2024. - 547 саҳифа.

[10-М] Қаландаров С.А. Ташаккули ҳофизаи таърихӣ ва тарбияи ватандӯстии хонандагон дар мисоли қорнамоиҳои иштирокчиёни Ҷанги

Бузурги Ватанӣ (1941-1945) // Мақолаҳо аз конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Нақши шахрвандони Тоҷикистон дар таъмини Ғалаба дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)». – Бохтар, 2025. – с. 583-591

[11-М] Қаландаров С.А. Эҳё ва ҳифзи ҳофизаи таърихӣ ва арзишҳои миллию фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Роҳҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқии мубориза бар зидди таҳдидҳои замони муосир”, (Данғара – 13–уми июни соли 2025). – Бохтар: Матбааи ҶДММ “Ношир-С”, 2025. – 231 с.

[12-М] Аҳмадзода С.А. Хусусиятҳои назариявӣ ва сохтори ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Педагогикаи шахсиятсозӣ ва нақши омӯзгор дар рушди устувори ҷомеа”, (Данғара – 21–уми октябри соли 2025) - Данғара, 2025 – с. 248

[13-М] Аҳмадзода С.А. Қурбонов Ф.А. Ҳофизаи таърихӣ ҳамчун омил ташаккули ҳувияти миллии // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи “Муоширати бисёрфарҳангӣ, нақши забонҳо, адабиёт ва илм дар рушди ҷомеаи муосир”, (Душанбе – 20–уми ноябри соли 2025) - Душанбе, 2025 – с. 642-647.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1. Пойгоҳи озмоишҳои муқарраркунанда ва ҷусторӣ

№	Омӯзгор	Муассисаи таълимӣ	Собиқаи кор
1.	Абдуллоева Чуригул	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 49 сол
2.	Саидзода Саидаброр	МДТ “Мақтаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 35 сол
3.	Сайфуллоев Давлатшо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15 ноҳияи Данғара	зиёда аз 27 сол
4.	Бобоева Раъно	МДТ “Мақтаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 25 сол
5.	Бобоева Рухсора.	Литсейи давлатии №1-и шаҳри Бохтар	зиёда аз 23 сол
6.	Шобалхиева Зиннатгул.	Литсейи давлатии №1-и шаҳри Бохтар	зиёда аз 17 сол
7.	Манучехри Асрорӣ	МДТ “Мақтаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 15 сол
8.	Назарова Тоҷинисо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №67 ноҳияи Данғара	зиёда аз 15 сол
9.	Қаюмов Файзалӣ Нуралиевич	МДТ “Мақтаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 12 сол
10.	Алиева Шаҳноза	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 12 сол
11.	Олимова Мунира	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 10 сол
12.	Бобочонова Умеда Исломовна	МДТ “Мақтаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 10 сол
13.	Сайфуллоева Зухро.	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 8 сол
14.	Гадоева Ҳанифа	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 8 сол
15.	Эмомалии Сайфулло	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №67 ноҳияи Данғара	зиёда аз 7 сол
16.	Маҳмадсолеҳи Маҳмадсаид	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15 ноҳияи Данғара	зиёда аз 6 сол
17.	Кароматова Саидмо Афғоновна	МДТ “Мақтаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 5 сол
18.	Сайфуллоева Сафаргул	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 5 сол
19.	Нурова Марҳабо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 5 сол
20.	Карлугов Муҳаммад	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 5 сол
21.	Раҳимова Марҳабо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 5 сол
22.	Тошева Соирамо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 4 сол
23.	Шоираи Насрулло	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №67 ноҳияи Данғара	зиёда аз 2 сол
24.	Раҷабова Файзура.	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 2 сол

Замимаи 2. Саволномаи омӯзгор

Ҳамкасбони азиз! Вобаста ба гузаштан ба стандартҳои нави давлатию минтақавии таълими таърих мо ба таҳқиқи проблемаҳое, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои таълими рушдбанда дар таълими фанни таърих ба миён меоянд, иқдом мекунем. Агар Шумо розӣ шавед, ки ба як қатор саволҳои мо ҷавоб диҳед, мо хеле сипосгузор хоҳем буд.

I. Кадом ҳадафҳои таълими таърих барои Шумо асосӣ ва афзалиятнок мебошанд (посухҳоро аз рӯйи аҳаммияти онҳо ҷойгир созед):

- ...? Таъмин кардани азхудкунии низоми далелҳои таърихӣ;
- ...? Амалисозии иқтидори тарбиявии курсҳои таърихи мактаб;
- ...? Амалисозии иқтидори рушддиҳандаи курсҳои таърихи мактаб;

II. Дар дарси таърих аз супоришҳои маърифатӣ чи гуна истифода мебаред?

- а) Низоми худии ҳадафманди супоришҳои маърифатӣ таҳия шудааст;
- б) Вобаста ба муҳтаво ва ҳадафҳои дарс супоришҳои маърифатии худро тартиб медиҳам;
- в) Аз маҷмуаҳои супоришҳои маърифатии намунавӣ истифода мекунам.

III. Аксарияти шогирдони ман дорои маҳоратҳои зерин мебошанд (посухҳоро аз рӯйи аҳаммияти онҳо ҷойгир намоед):

- ...? Такрор кардан ва бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ;
- ...? Такрор кардани тавзеҳи далелҳои таърихӣ;
- ...? Донишҳои таърихиро дар асоси нахустманбаъҳо мустақилона ба даст овардан;
- ...? Робитаҳои сабабу оқибатиро мустақилона муқаррар намудан;
- ...? Мустақилона ба даст овардани донишҳои таърихӣ дар асоси омӯзиши адабиёти илмию оммавӣ;
- ...? Мустақилона баҳо додан ба маводи таърихӣ;
- ...? Моҳияти далелҳои таърихиро мустақилона муайян кардан.

IV. Кадом проблемаҳо кори Шуморо оид ба рушди малакаҳои фикрии хонандагон душвор мегардонанд?

а) Талаботи норавшани стандартҳо ва барномаҳои таълими фанни таърих;

б) Иқтидори нокифояи рушддиҳии воситаҳои таълим;

в) Набудани тавсияҳои зарурии методӣ оид ба проблемаҳои таълими рушддиҳанда;

г) Набудани вақти кофӣ дар дарс.

V. Барои услуби Шумо дар таълими дарси таърих кадом хусусиятҳо афзалиятнок мебошанд? (посухҳоро аз рӯйи аҳаммияти онҳо ҷойгир намоед):

...? Бозгӯи тимсолӣ ва отифавии мавод;

...? Далелҳои фаровони ҷолиби таърихӣ доштани ҳикояи омӯзгор;

...? Самтгирии афзалиятнок ба таҳлили далелҳои таърихӣ ва шарҳи онҳо;

...? Ташкили кори хонандагон оид ба мулоҳизаи мустақилонаи маводи таърихӣ аз ҷониби омӯзгор;

...? Аз тарафи омӯзгорон ташкил намудани корҳои хонандагон оид ба истихроҷи мустақилонаи донишҳои таърихӣ дар асоси сарчашмаҳои гуногун.

VI. Худбаҳодиҳии Шумо дар бораи дараҷаи омодагии методӣ оид ба проблемаи ташаккули маҳоратҳои фикрии хонандагон чигуна аст?

а) Низоми кори худӣ оид ба ташаккули малакаҳои фикрии хонандагон таҳия гардидааст;

б) Маҳорати фикриро озодона ташаккул дода метавонам, аммо барои сохтани низоми якпорчаи кор вақти кофӣ нест;

в) Барои ташаккул додани маҳоратҳои фикрӣ сабъ мекунам, аммо идроки возеҳи низоми кор дар миён нест;

г) ҳангоми ташаккули маҳоратҳои фикрӣ барнома ва тавсияҳои методиро ба роҳбарӣ мегирам.

Лутфан собиқаи кори омӯзгории худро нишон диҳед.

ТАШАККУР, БАРОИ ИШТИРОК ДАР ОЗМОИШ!

Замимаи 3

Матни гунаи 1

Дар назди Шумо феҳристи рӯйдодҳои таърихи халқи тоҷик қарор дорад.

1. Ин рӯйдодҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунед ва сарлавҳа гузоред.
2. Робитаҳои имконпазири мантиқӣ бо дигар рӯйдодҳои таърихӣ феҳристро номбар кунед.

3. Далели таърихиеро баён кунед, ки ба дигар далелҳо иртибот надорад.
Рӯйдоди таърихӣ мазкурро муайян кунед. Барои ташкил кардани ин гурӯҳ Шумо кадом рӯйдодҳои таърихи халқи тоҷикро ба феҳрист илова мекардед?

Кадам шартномаро Николаи II ва Англия имзо карданд?

Кадам сиёсатро Пален дар Осиёи Марказӣ пеш гирифт?

Кадам ноҳияҳои Бадахшонро Абдурахмонхон забт карда буд?

Садриддин Айнӣ кай ва дар кучо таваллуд шудааст?

Пален дар Осиёи Марказӣ чӣ ҳадаф дошт?

Барои Русия дар Осиёи Марказӣ роҳи оҳан чӣ лозим буд?

Дар Осиёи Марказӣ сохтмони роҳи оҳан дар кадом сол ба охир расид?

Дар Осиёи Марказӣ 14 июли соли 1867 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Ба муқобили амир Музаффар кӣ шӯриш бардошт?

Кӣ Қизил-Арватро забт кард?

Кадам сол баҳри Хазар ба генерал-губернатории Туркистон ҳамроҳ карда шуд?

Дар бекигарии Балҷувон кӣ шӯриши мусаллаҳонаро бардошт?

Қувваи асосии пешбарандаи инқилоб кист?

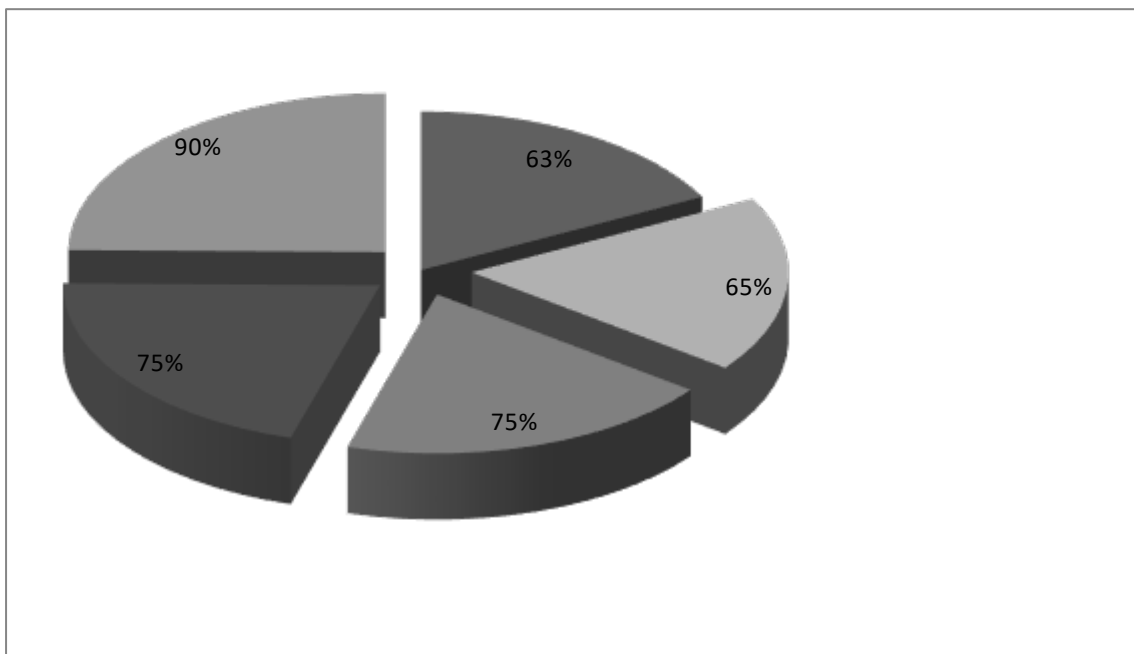
Соли 1873 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Аввалин ҳаракатҳои инқилобӣ дар Тоҷикистон дар кучо ба амал омадаанд?

Солҳои мавҷудияти хонигарии Хӯқанд?

<i>Саволҳо</i>	<i>Ҷавобҳо</i>
1. «Кадом ҳадафҳои таълими таърих барои Шумо афзалиятнок аст?»	29,1% дар иҷрои имконоти курси таърих дар мактаб; 54,1% дар азхудкунии самараноки низоми иттилооти таърихӣ; 16,6 % дар иҷро шудани вазифаҳои тарбиявӣ.
2. «Дар дарси таърих аз машқҳои рушддиҳанда чӣ гуна истифода мебаред?»	20,8% саволҳои анъанавии таълимиро истифода мебаранд; 12,5% низоми худӣ бо мақсади мушаххас муайян карда шудааст.
3. Таҳқиқоти консепсияҳои омӯзгорон дар бораи дараҷаи инкишофи қобилиятҳои маърифатии хонандагон.	(мавқеъҳои 1-2), малакаҳо дар мавқеъҳои 3-4 муайян карда мешавад; мавқеъҳои аз 5 то 7 маҳоратҳои зеринро азхуд кардаанд: мустақилона муқаррар кардани вобастагии байниҳамдигарии далелҳои таърихӣ, тавсиф намудан ва баҳодиҳии воқеаҳои таърихӣ.
4. «Раванди ташаккули қобилиятҳои маърифатии хонандагонро чӣ мураккаб месозад?».	70,8% маҳдудияти вақт дар дарсҳо; тақрибан 45% қайд мекунанд, ки талаботи стандартҳои таълими таърихӣ мушаххас нест; 20% маводи таълимии ба рушди методӣ таълимӣ мусоидаткунандаро нокифоя мешуморанд; 8,3% мавҷуд набудани камбудҳои дар тавсияҳои методӣ.
5. Нуктаи панҷуми саволнома муайян кардани хусусиятҳои услуби таълими иштирокдорони озмоишро пешниҳод мекунад.	аксарияти омӯзгорон ин хусусиятҳоро ба мавқеъҳои 1-2 ҷойгир намудаанд
6. «Баҳодиҳии қобилиятҳо ва салоҳиятнокии методологӣ худӣ»	62,5% посухдодагон саъю кӯшиши ташаккули қобилиятҳои маърифатиро нишон доданд, дар сурати набудани мулоҳизанокии механизмҳои кор, 25% омӯзгорони пурсидашуда ба ҳулосаа омаданд, ки онҳо имкони рушди малакаҳоро доранд, аммо барои эҷоди низоми кори инфиродӣ вақти кам доранд, ҳамагӣ 12,5 % иштирокдорони озмоиш услуби кори муқарраршуда доранд.

Замимаи 4
Маълумоти озмоиш

- 1) Сабабҳои далелҳои таърихи муайян ва тавзеҳ дода натавонистанд: 63%
- 2) Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро баргараф карданд: 65%
- 3) Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд: 75%
- 4) Корҳоро ба дараҷаи тақрорӣ иҷро карданд: 90%
- 5) Ҳангоми бозгӯии далелҳои таърихӣ ба иштибоҳҳо роҳ доданд: 75%